

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

**KONCEPCIA SLOBODY A HODNOTOVÉHO PLURALIZMU
ISAIAHA BERLINA V KONTEXTE 20. STOROČIA**

Dizertačná práca

Študijný program:	Etika a morálna filozofia
Školiace pracovisko:	Katedra etiky a morálnej filozofie
Študijný odbor:	2.1.5. Etika
Vedúci práce/ školiteľ:	prof. PhDr. Jaromír Feber, CSc.
Konzultant:	prof. PhDr. Jaromír Feber, CSc.

Trnava 2019

Mgr. Romana Puškelová

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

ZADANIE

Meno, priezvisko a tituly študenta:	Mgr. Romana Puškelová
Študijný program:	Etika a morálna filozofia
Typ záverečnej práce:	Dizertačná práca
Názov záverečnej práce:	Koncepcia slobody a hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina v kontexte 20. storočia
Vedúci práce/ školiteľ:	prof. PhDr. Jaromír Feber, CSc.
Školiace pracovisko/ katedra:	Katedra etiky a morálnej filozofie
Vedúca školiaceho pracoviska/katedry:	prof. ThDr. Mgr. Helena Hrehová, PhD.
Anotácia práce:	Predkladaná dizertačná práca pojednáva o koncepcii slobody a hodnotového pluralizmu I. Berlina v kontexte 20. st. Motiváciou je agonistický liberalizmus J. Graya a jeho odmietnutie spojenia hodnotového pluralizmu s konvenčným liberalizmom. Práca sa snaží na základe štúdia pramennej literatúry a kritického posúdenia súčasných odborných diskusií objasniť vzťah hodnotového pluralizmu I. Berlina a liberalizmu. Prispieva k vyjasneniu problematiky hodnotových základov súčasnej demokratickej spoločnosti a zdôrazňuje Berlinove myšlienky o morálnej úlohe intelektuála a kritického myslenia.
Jazyk záverečnej práce:	slovenský jazyk
Dátum schválenia :	08.02.2018

.....
Vedúci katedry

.....
Školiteľ

.....
Študentka

Pod'akovanie

Moje veľké pod'akovanie v prvom rade patrí môjmu školiteľovi pánovi prof. PhDr. Jaromírovi Feberovi, CSc. za odborné vedenie, cenné rady, konštruktívne pripomienky, nesmiernu trpezlivosť a podporu pri tvorbe tejto dizertačnej práce.

Za veľkú podporu, pomoc, ústretovosť a motiváciu ďakujem pani prof. ThDr. Mgr. Helene Hrehovej, PhD., vedúcej Katedry etiky a morálnej filozofie. Ďakujem pani doc. PhDr. Eve Orbanovej, PhD., pánovi doc. PhDr. Petrovi Rusnákovi, PhD. a pani Mgr. Kataríne Márii Vadíkovej, PhD., že mi boli vždy ochotní pomôcť a poradiť na mojej doktorandskej ceste a pri tvorbe dizertačnej práce.

Za cenné rady a inšpiráciu ďakujem pánom Mgr. Marcelovi Martinkovičovi, PhD., PhDr. Pavlovi Krištofovi, PhD., PhDr. Tomášovi Jahelkovi, Ph.D. a Mgr. Tomášovi Zálešákovi, PhD.

Moje špeciálne pod'akovanie patrí dvom pánom profesorom za veľkú motiváciu a dodanie odvahy písať prof. PhDr. Milanovi Hamadovi, DrSc. a prof. PhDr. Janovi Sokolovi, CSc., Ph.D.

Obrovské ďakujem patrí mojim rodičom, celej rodine, kamarátom a všetkým blízkym, za to, že vždy stáli pri mne a podporovali ma.

Čestné vyhlásenie

Čestne prehlasujem, že predkladaná dizertačná práca s názvom *Koncepcia slobody a hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina v kontexte 20. storočia* je mojím pôvodným autorským dielom, ktoré som vypracovala samostatne. Použitá pramenná literatúra je v práci náležite uvedená a citovaná na základe *Smernice rektora Trnavskej univerzity v Trnave č.20/2011 o bibliografickej registrácii, kontrole originality, sprístupňovaní, uchovávaní a základných náležitostiach záverečných, rigorózných a habilitačných prác.*

Abstrakt

PUŠKELOVÁ, R. 2019. *Koncepcia slobody a hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina v kontexte 20. storočia*. [Dizertačná práca]. Trnavská univerzita v Trnave. Filozofická fakulta, Katedra etiky a morálnej filozofie. Školiteľ prof. PhDr. Jaromír Feber, CSc. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2019, 165 s.

Hlavný cieľ predkladanej dizertačnej práce je preskúmanie vzťahu koncepcie hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina k liberalizmu. V prvej kapitole skúmame Berlinovo myslenie a dielo v kontexte 20. storočia. Postupne objasňujeme tri hlavné identity: ruskú, britskú, židovskú a tri vedecké zamerania Isaiaha Berlina: analytickú filozofiu, históriu ideí, politickú filozofiu. V druhej kapitole sa zameriavame na vývoj a význam koncepcie slobody ako nevyhnutnej súčasti pochopenia ústrednej koncepcie Berlina, hodnotového pluralizmu. V poslednej kapitole v prvých dvoch častiach vysvetľujeme neucelený a nesúvislý náhľad na hodnoty a koncepciu hodnotového pluralizmu, v súlade s kontextom myslenia Isaiaha Berlina. V druhej časti tretej kapitoly predstavujeme tri odlišné prístupy renomovaných autorov Johna Graya, Georga Crowdera a Henryho Hardyho k možnosti koexistencie Berlinovho hodnotového pluralizmu a liberalizmu. Vykonávame vzájomnú komparáciu a kritické zhodnotenie ich prístupov v súlade s humanistickou etikou a celoživotným zámerom Isaiaha Berlina – obranou slobody, ľudskosti, tolerance a slušnosti. V závere syntetizujeme výsledky nášho výskumu a predstavujeme náš náhľad na vzťah liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Pomenovávame prínos Berlinových myšlienok o morálnej úlohe intelektuála, kritického myslenia a dôrazu na význam humanitných vied pre 21. storočie.

Kľúčové slová: hodnotový pluralizmus, sloboda, voľnosť, liberalizmus, hodnoty.

Abstract

PUŠKELOVÁ, R. 2019. *The Concept of Liberty and Value Pluralism of Isaiah Berlin in the Context of the 20th Century*. [Dissertation thesis]. Trnava university in Trnava. Faculty of Philosophy and Arts. Department of Ethics and Moral Philosophy. Supervisor: Prof. PhDr. Jaromír Feber, CSc. Trnava: Faculty of Philosophy and Arts TU, 2019, 165 p.

The main goal of this dissertation is to explore the relationship between Isaiah Berlin's concept of value pluralism and liberalism. In the introductory part we present the methodological approaches of the dissertation. In the first chapter we examine Berlin's thinking and work in the context of the 20th century. Subsequently, we clarify three main identities- Russian, British, Jewish identity and three scientific positions of Isaiah Berlin- analytical philosophy, history of ideas, political philosophy. In the second chapter, we focus on the development and importance of the concept of liberty as an essential part of understanding Berlin's central concept of value pluralism. In the last chapter, we first try to explain the fragmented and discontinuous view of values and the concept of value pluralism in accordance with the context of Isaiah Berlin's thinking. Secondly, we present three different approaches of John Gray, George Crowder and Henry Hardy to the possibility of coexistence of Berlin's value pluralism and liberalism. Then we compare and critically evaluate their approaches in accordance with the humanistic ethics and lifelong intentions of Isaiah Berlin - the defense of freedom, humanity, tolerance and decency. In conclusion, we synthesize the results of our research and present our insight into the relationship between liberalism and value pluralism. We mention Berlin's contribution to the moral role of intellectual, critical thinking, and the emphasis on the importance of the humanities for the 21st century.

Keywords: Value Pluralism, Freedom, Liberty, Liberalism, Values.

Obsah

<i>Úvod</i>	8
<i>Metodologické prístupy dizertačnej práce</i>	10
<i>Expozícia problému</i>	17
1. Kapitola – Sir Isaiah Berlin – charakteristika osobnosti a diela v kontexte doby	21
a.) Analytická filozofia	28
b.) História ideí.....	41
c.) Politická filozofia.....	62
2. kapitola- sloboda	76
a) Liberty verus Freedom a dve koncepcie slobody	76
b.) Sloboda romantizmu a liberálna sloboda	86
c.) Dva pojmy slobody: negatívna a pozitívna sloboda	100
3. kapitola – Hodnotový pluralizmus	113
a.) Hodnoty	113
b.) Koncepcia hodnotového pluralizmu	122
c.) Prístupy k pluralizmu Isaiaha Berlina	124
□ John Gray: agonistický liberalizmus a objektívny pluralizmus	125
□ George Crowder: liberalizmus, hodnotový pluralizmus a otázka multikulturalizmu.....	129
□ Henry Hardy: liberálny pluralizmus a otázka ľudskej prirodzenosti	135
Záver	144
Zoznam použitej literatúry	150
a.) Primárna literatúra.....	150
b.) Sekundárna literatúra	152

Úvod

„...akýsi divák v Božom veľkom, ale nie veľmi atraktívnom divadle“¹

ALBERT EINSTEIN

Isaiaha Berlin je považovaný za filozofa slobody a za jednu z najvýznamnejších osobností 20. storočia.

Motiváciou našej práce sa stala kniha Johna Graya *Isaiah Berlin: an Interpretation of His Thought*, v ktorej postupne interpretuje hlavné oblasti záujmu Isaiaha Berlina: slobodu, pluralizmus, históriu, nacionalizmus, romantizmus a osvietenstvo. V závere knihy Gray formuluje svoju koncepciu agonistického liberalizmu. Vychádza pri nej z vyjadrení Isaiaha Berlina o liberalizme ako o jednej z mnohých možných foriem podporujúcich existenciu hodnotového pluralizmu. Pomocou svojej analýzy, považuje koexistenciu konvenčného liberalizmu a hodnotového pluralizmu za nemožnú. Grayova koncepcia agonistického liberalizmu ako Berlinovho liberalizmu vyvolala kritické názory a diskusie od odborníkov zaoberajúcich sa myslením Isaiaha Berlina.

Cieľom našej práce je preskúmanie vzťahu koncepcie hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina k liberalizmu. Možnosť koexistencie týchto dvoch koncepcií, prípadne ich vzájomné vylučovanie. V prvej kapitole sa pomocou hermeneutickej metódy budeme zaoberať charakteristikou osobnosti a diela Isaiaha Berlina v kontexte 20. storočia. Skúmať budeme Berlinove hlavné identity: ruskú, britskú, židovskú a ich vplyv na jeho myslenie a dielo. Vo vzťahu k identitám, predstavíme aj tri hlavné odborné zamerania Isaiaha Berlina: analytickú filozofiu, históriu ideí a politickú filozofiu. Berlinov rečový a písomný prejav bol veľmi nekonzistentný, preto považujeme za dôležité objasniť vývoj a dôležité vplyvy, ktoré sa odrazili na Berlinovom diele.

¹ Albert Einstein povedal o Isaiahovi Berlinovi po ich osobnom stretnutí. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 8.

V druhej kapitole sa budeme zaoberať Berlinovou koncepciou slobody. Vychádzať budeme najmä z analýzy Berlinovho najslávnejšieho diela *Two Concepts of Liberty* (Dva pojmy slobody). Zaujímať sa budeme o používanie pojmov pozitívnej a negatívnej slobody vo vzťahu k anglickým výrazom *freedom* (sloboda) a *liberty* (voľnosť). Po ujasnení používania pojmov pozitívnej a negatívnej slobody, budeme skúmať pôvod týchto slov v myslení a dielach Isaiaha Berlina. Po objasnení koreňov pozitívnej a negatívnej slobody Berlina pristúpime k rekonštrukcii jeho koncepcie slobody. Dôležitý pre nás bude vzťah koncepcie slobody a hodnotového pluralizmu.

V poslednej kapitole budeme analyzovať Berlinov náhľad na hodnoty. Vychádzať budeme z esejí venovaných problematike hodnôt. Budeme sa snažiť objasniť či Berlin považoval hodnoty za subjektívne, alebo objektívne. Výsledok nášho skúmania bude mať dopad na posúdenie Berlinovej ústrednej koncepcie hodnotového pluralizmu. Zaujímať nás bude aj Berlinovo ponímanie ľudskej prirodzenosti. Následne sa budeme zaoberať štúdiom samotnej koncepcie hodnotového pluralizmu.

Pre protirečivosť a častú nekonzistentnosť názorov a prác Isaiaha Berlina nám v objasnení koncepcie hodnotového pluralizmu a najmä jeho vzťahu k liberalizmu, pomôžu tri prístupy k hodnotovému pluralizmu Isaiaha Berlina. Reprezentanti týchto prístupov John Gray, George Crowder a Henry Hardy sa snažili interpretovať Berlinovu koncepciu hodnotového pluralizmu. Jednou z našich úloh bude, aj kritické zhodnotenie a vzájomné porovnanie prístupov. Pomocou troch prístupov Johna Gray, Georga Crowdera a Henryho Hardyho sa budeme snažiť nájsť odpoveď na hlavný cieľ našej dizertačnej práce.

Metodologické prístupy dizertačnej práce

„Filozofi sú dospelí, ktorí pretrvávajú pri kladení detských otázok.“²

ISAIAH BERLIN

Hermeneutická metóda

Hermeneutická metóda bude v našej práci využívaná v snahe o porozumenie a interpretáciu použitých zdrojov dizertačnej práce. Obsahom hermeneutickej metódy sú dva procesy: interpretácie a exegényzy.³ Proces interpretácie ako vysvetlenie významu, ale aj podstaty a spôsobu existencie nejakého javu. Druhým je proces exegényzy, ktorý predstavuje nielen významovú, ale aj kritickú interpretáciu súvisiacu s historickým ukotvením diela. Tento proces prebieha aj pri porovnaní konkrétnych miest v texte, ktoré informujú o tomto historickom pôvode a tým rozširujú naše povedomie o našej minulosti. „Hermeneutika vyplňuje medzeru medzi minulosťou a prítomnosťou. Súčasnosť sa nedá pochopiť bez porozumenia minulosti, pretože súčasné poznanie je postavené práve na jej základoch.“⁴

Hans Georg Gadamer pri hermeneutike upozorňoval na vplyv tradície a splývania horizontov, ktorý nastáva pri opúšťaní nášho súčasného poznania v snahe lepšie pochopiť skúmanú minulosť. „Kategória splývania horizontov pritom znamená, že čitateľ pri recepcii diela kreuje historický horizont textu, ktorý odlišuje od svojho aktuálneho. V akte splývania týchto dvoch horizontov dochádza k vlastnému porozumeniu textu.“⁵ Pričom podľa Gadamera platí previazanosť textu a interpretujúcej osoby výskumníka- „text sa aplikuje na subjekt, takpovediac sa prispôbuje jeho vedomiu.“⁶ V našej práci

² *The Listener*. London: BBC Magazines. 1978. *The Listener*. [online]. London: BBC Magazines. 1978. <https://www.gale.com/intl/c/the-listener-historical-archive>

³ Pozri bližšie: GLASOVÁ, K. 2008. *Filozofia v praxi sociálneho pracovníka*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n. o. 2008. s. 17.

⁴ SLIVKA, D. 2013. *Hermeneutika - univerzálna*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013. s. 26.

⁵ MIKULÁŠ, R. 2013. Hermeneutika. In: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. [online]. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 2013. [cit. 2018-01-08]. Dostupné na internete: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/paradigmy/35/hermeneutika>

⁶ Tamže.

aplikujeme postup textovej hermeneutiky: a.) určenie výskumnej otázky na základe použitého textu; b.) v texte sa hľadajú možné odpovede na túto otázku; c.) následne dochádza k dokazovaniu, prostredníctvom citácií použitého textu; d.) používajú sa najmä primárne zdroje a sekundárne slúžia na doplnenie, alebo rozšírenie poznatkov z primárnych zdrojov. Pomocou nich získavame odkazy na ďalších relevantných autorov; e.) začína sa spracovávanie imanentného obsahu textu primárnych diel a neskôr sa prechádza k vedľajším témam; f.) podpora a overovanie ostatnými literárnymi zdrojmi kľúčového autora (v našom prípade Isaiaha Berlina); g.) komparácia interpretácií textov kľúčového autora inými autormi prostredníctvom sekundárnych diel, ktoré sa zaoberajú problematikou vzťahujúcou sa k výskumnej otázke; h.) splnenie kritéria spoľahlivosti použitých zdrojov (pôvod textov, úplnosť, atď.); i.) k interpretácii patrí aj vysvetlenie, odpoveď na otázku „prečo“.⁷

Okrem textovej hermeneutiky využijeme aj prepojenie medzi prístupom hermeneutiky zameraným na históriu života a biografickým výskumom najmä v prípade prvej kapitoly. Hermeneutika zameraná na históriu života je „*metodicky riadené skúmanie zamerané na historicko-filozofické a antropologické porozumenie ľuďom v ich aktuálnej životnej a sociálne danej životnej praxi, o porozumenie ich svetovému názoru a seba pochopeniu ich vlastnej situácie. Prístup predstavuje jeden z možných pohľadov na spôsob biografického výskumu.*“⁸ Cieľom nie je rekonštrukcia reálneho priebehu života, ale výskumník sa pomocou prístupných textových zdrojov (spomienky, denníky, biografie, kritické reflexie, atď.) pokúša o interpretáciu života skúmaného jednotlivca.

Jan Hendl vychádzajúc z Wilhelma Diltheya popisuje úlohu výskumníka ako snahu interpretovať život skúmanej osoby v kontexte jeho výsledného významu a nie ako výpočet po sebe nasledujúcich udalostí, ktoré tvorili život skúmanej osoby.⁹ Dilthey si uvedomoval, že vždy dochádza k posudzovaniu cudzieho vo vzťahu k našej vlastnej

⁷ Postup textovej hermeneutiky: HENDL, J. 1998. Hermeneutika - metodologické poznámky. In: HOGENOVÁ, A. (ed.): *Hermeneutika sportu, sborník z celofakultního semináře*. [online]. Praha: Karlova Universita, 1998. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete: <http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/hermen.htm>

⁸ HENDL, J. 1998. Hermeneutika - metodologické poznámky. In: HOGENOVÁ, A. (ed.): *Hermeneutika sportu, sborník z celofakultního semináře*. [online]. Praha: Karlova Universita, 1998. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete: <http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/hermen.htm>

⁹ Bližšie pozri: tamže.

skúsenosti a preto pochyboval o metodologickej konceptualizácii samotného aktu interpretácie¹⁰. Dôsledkom toho radšej používal výraz „umenia interpretácie“.

Biografický výskum: jedným z prvých prístupov kvalitatívneho výskumu, ktorý budeme v našej práci využívať je biografický výskum. Cieľom nášho výskumu bude lepšie objasnenie historického a sociálneho kontextu, v ktorom Isaiah Berlin žil a tvoril a ktorý ovplyvnil jeho finálne chápanie kľúčových tém našej práce: slobody a hodnotového pluralizmu. „Predmetom biografického designu je biografický materiál, ktorý tvoria: rozhovory, listy, denníky, zápisníky, súdne rozhodnutia, rôzne správy (napr. cestovné) ap. Medzi ďalší biografický materiál je možné zaradiť napr. fotografie, umeleckú, ale tiež amatérsku tvorbu, či video nahrávky. V súčasnosti môžeme uvažovať aj o využití internetovej komunikácie ako biografického materiálu.“¹¹

Retrospektívny biografický výskum¹² považujeme za najprínosnejší pre pochopenie vnútorných perspektív a prežitých skúseností Berlina z biodromálneho hľadiska.¹³ „Základným pojmom, s ktorým výskumník pracuje je biografica, teda zachytená a napísaná história života konkrétneho človeka. Na rozdiel od autobiografie (životopisu, ktorý si napísal sám jedinec), biografiu píše niekto iný, kto nielen zachytáva jednotlivé skutočnosti, ale ich zároveň aj interpretuje.“¹⁴ Primárnym dielom nášho

¹⁰ Bližšie pozri: MIKULÁŠ, R. 2013. Hermeneutika. In: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. [online]. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 2013. [cit. 2018-01-08]. Dostupné na internete: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/paradigmy/35/hermeneutika>

¹¹ LEVICKÁ, J. – SLANÁ, M. – PAVELEK, L. Charakteristika biografického designu. In: *Kvalitatívne výskumné metódy*. [online]. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. [cit. 2019-02-10]. Dostupné na internete:

http://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/Kvalitat%C3%ADvne-v%C3%BDskumnmet%C3%B3dy_frameset%20-%20EPSTRUNI%20%28HTML%29/index.html

¹² Retrospektívny biografický výskum je vykonávaný nepriamo, štúdiom pramenných biografických zdrojov a nie priamych rozhovorov so skúmanou osobou. Porov. *InfoLib: Portál pre knižničnú a informačnú teóriu a prax*. [online]. InfoLib: 2006. [cit. 2019-02-09]. Dostupné na internete: <http://old.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1432>

¹³ Slovo biodromálny pochádza z gréckeho bios- život, vzťah k životu a dromos- cesta. Biodromálny používame vo význame životnej cesty- priebehu života. Porov. MACHALOVÁ, M. 2016. Biodromálna koncepcia vývinu človeka. In: *Prohuman*. [online]. 2016. [2019-02-09]. Dostupné na internete: <https://www.prohuman.sk/psychologia/biodromalna-koncepcia-vyvinu-cloveka>

¹⁴ LEVICKÁ, J. – SLANÁ, M. – PAVELEK, L. Charakteristika biografického designu. In: *Kvalitatívne výskumné metódy*. [online]. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. [cit. 2019-02-10]. Dostupné na internete: http://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/Kvalitat%C3%ADvne-v%C3%BDskumnmet%C3%B3dy_frameset%20-%20EPSTRUNI%20%28HTML%29/index.html

biografického výskumu bude biografia Isaiaha Berlina napísaná Michaelom Ignatieffom¹⁵ s názvom *Isaiah Berlin: a Life* (voľ. preklad: Isaiah Berlin: život) z hľadiska troch rozmerov: zachytenia životného osudu Berlina, jeho spoločenského statusu a nakoniec významu a rezonancie jeho diela.¹⁶ Ďalšími prínosnými zdrojmi bude dokumentárny film Judith Wechsler *Isaiah Berlin: Philosopher of Freedom* (voľ. preklad: Isaiah Berlin: Filozof slobody), kniha Berlinovho editora a blízkeho spolupracovníka Henryho Hardyho *In Search of Isaiah Berlin: A Literary Adventure* (voľ. preklad: V hľadaní Isaiaha Berlina: Literárne dobrodružstvo) a úvody a predslovy Henryho Hardyho ku knihám Isaiaha Berlina na ktorých sa podieľal ako editor. Neoceniteľným zdrojom je pre nás aj internetová stránka *The Isaiah Berlin Virtual Library*¹⁷ (voľ. preklad: Virtuálna knižnica Isaiaha Berlina) zhromažďujúca všetky primárne diela Isaiaha Berlina,¹⁸ kompletnú bibliografiu, celoživotné pôsobenie a aktivity na domácej pôde a v zahraničí a nakoniec podrobné informácie o autoroch a ich dielach, prednáškach, konferenciách a iných

¹⁵ Isaiah Berlin oslovil Michaela Ignatieffa v roku 1987 po tom čo ho videl pri večeri v televízii ako odpovedá na otázky súvisiace s aktuálnymi židovskými témami. Berlin ho pozval na obed a „rozhovor“, ktorý začal v roku 1987 trval 10 rokov až do Berlinovej smrti 1997. Výsledkom je Berlinova biografia, ktorú si nikdy Berlin neprečítal a Ignatieff ho poznal natoľko, že tvrdil, že by to nikdy ani nechcel. Patrílo to k Berlinovej povahe (viac v 4. kapitole). Zaujímavosťou je, že priezvisko Ignatieff pochádza z ruštiny a pradedo Michaela Ignatieffa pochádzal z ruskej aristokracie a bol posledným ministrom školstva (1915-1917) pred pádom cárskeho režimu Mikuláša II. v Rusku. Berlin vedel o predkoch Michaela Ignatieffa. Vedel, že jeho pradedo ako minister podpísal najradikálnejšiu a najreštriktívnejšiu antisemitskú legislatívu v Rusku. Patril k najväčším nepriateľom židov v Rusku. Michael Ignatieff v rozhovore pre televíziu C-SPAN povedal, že biografia je aj výsledkom vybudovania dôvery medzi rodinami, ktoré boli v minulosti úhlavnými nepriateľmi. Dôvery, že hriechy ich otcov, nie sú hriechmi ich synov. Zdroj: C-SPAN. *Isaiah Berlin: A Life*. [videozáznam online]. LAMB, B – IGNATIEFF, M. Washington D.C.: C-SPAN, 1998. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na internete: <https://www.c-span.org/video/?117773-1/isaiah-berlin-life>. Prof. Michael Ignatieff študoval históriu na univerzitách v Toronte, na Harvarde a v Cambridge. Okrem toho pôsobil ako univerzitný učiteľ (Britská Kolumbia, Cambridge, Harvard, Toronto, Oxford, Londýn, Budapešť), novinár (BBC, *The Observer* 1989-1993, *The New York Times Magazine* 2000-2005) a ako aktívny politik v Kanade (poslanec parlamentu House of Commons Kanada 2006-2011, podpredseda Liberálnej strany v Kanade 2007-2008). Od roku 2016 je rektorom a prezidentom Central European University v Maďarsku. Central European University. *Michael Ignatieff*. [online]. Porov.: Central European University: 2016. [cit. 2019-02-08]. Dostupné na internete: https://people.ceu.edu/michael_ignatieff

¹⁶ Porov. aplikované rozmery KOVÁČ, M. A. 1993. Biografia a sociografia. In: *Biografické štúdie 1 – 20*. [online]. Martin: Matica slovenská, Biografický ústav, 1993. 156 s. [vid'. 2019-02-10]. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/20/bs_20_13_19.pdf s. 17.

¹⁷ *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. HARDY, H. (webmaster):. 2000. [vid'. 2018-01-11]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/index.html>

¹⁸ Často aj vo forme prepisov nahrávok, prvotných náčrtov textov, poznámok, rukopisov, ale aj opráv starších textov a Berlinových poznámok k upraveným textom od editorov monografií.

aktivitách inšpirovaných myšlienkami, životom, tvorbou Berlina, alebo priamo venovaných jeho pamiatke.

Zameraním sa na tieto diela budeme študovať životnú históriu a kritické incidenty¹⁹, ktoré formovali Berlinovo myslenie a prácu. Analýza biografických prameňov a ich interpretácia bude aplikovaná najmä v prvej kapitole pri objasnení osobnosti a diela Isaiaha Berlina v kontexte doby. Využijeme aj tri autobiografické eseje samotného Berlina: *Three Strands in My Life* 1979 (vol'. preklad: Tri pramene môjho života), *The Pursuit of Ideal* 1988 (*Hľadanie ideálu*), *My Intellectual Path* 1998 (vol'. preklad: Moja intelektuálna cesta).

Budeme sa riadiť zásadami interpretácie biografického výskumu: „*Proces interpretácie v biografickom výskume prebieha obdobne, ako v iných kvalitatívne ladených výskumoch, preto poukážeme len na niektoré osobitosti tohto procesu v biografickom designe. Interpretácia výsledkov nasleduje až po kvalitnej analýze biografického materiálu, aby sa tak znížila miera subjektívneho nastavenia výskumníka.*“²⁰ Napriek tomu, že sa často spochybňuje objektivita interpretácie biografického výskumu vplyvom samotného spôsobu výberu témy výskumníka (vplyv sympatií k danej téme) a pôsobením individuálnych skúseností výskumníka na výskum je možné zachovať čo najväčšiu objektivitu tým, že budeme klásť dôraz na našu autoreflexiu.

Axiologický prístup

Axiologický prístup bude mať dôležitý význam pri skúmaní Berlinovho ponímania hodnôt a hodnotového pluralizmu v 3. kapitole. V prvej časti budeme skúmať či Berlin vníma hodnoty ako subjektívne alebo objektívne. Budeme pri tom pracovať s vplyvom metaetiky a Humovej tézy na Berlinovo myslenie. Vychádzať budeme najmä z jeho esejí:

¹⁹ Pojem kritické incidenty používame v zmysle zlomových momentov života skúmanej osobnosti, ktoré mali významný vplyv na jej životné rozhodnutia. Porov. LEVICKÁ, J. – SLANÁ, M. – PAVELEK, L. Kritické incidenty. In: *Kvalitatívne výskumné metódy*. [online]. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. [cit. 2019-02-10]. Dostupné na internete: http://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/Kvalitat%C3%ADvne-v%C3%BDskummet%C3%B3dy_frameset%20-%20EPSTRUNI%20%28HTML%29/index.html

²⁰ Tamže. V podkapitole: *Ďalšie druhy analýz a interpretácia*.

*Subjective versus Objective Ethics*²¹ (vol'. preklad *Subjektívna verzus objektívna etika*) a *My Intellectual Path 1998* (vol'. preklad: *Moja intelektuálna cesta*). V prípade hodnotového pluralizmu budeme využívať axiologický prístup pri Berlinovom ponímaní horizontu ľudskosti a morálneho jadra. Aplikujeme ho aj pri výskume kritiky relativizmu Berlinovho hodnotového pluralizmu. Dôležitým textom bude pre nás Berlinova odpoveď na kritiku Ronalda H. McKinneyho.

Axiologický prístup budeme používať aj v prípade kritického posúdenia interpretácie Berlinovho vnímania hodnôt v prístupoch Johna Graya, Georga Crowdera, Henryho Hardyho. Pomocou tohto prístupu budeme môcť odvodiť aj Berlinov náhľad na vzťah liberalizmu a hodnotového pluralizmu.

Fenomenologický prístup

V našej dizertačnej práci sa budeme zaoberať kritikou aj Berlinovou kritikou hodnotového monizmu, racionalizmu a *philosophia prennis*. Na základe Berlinovho ponímania romantizmu ho mnohí autori považujú za stúpenca iracionalizmu a relativity hodnôt. Týmto názormi sa budeme zaoberať podrobnejšie v 2. kapitole našej dizertačnej práce. Berlinova koncepcia vznikla ako obrana individuálnej slobody v čase existencie totalitných režimov 20. storočia. O to viac si jeho myslenie a východiská vyžadujú podrobnejšie štúdium ak ich chceme aplikovať aj na súčasnosť. Práve v tom nám pomôže fenomenologický prístup, aby sme dokázali odkryť príčiny, východiská a situácie, v ktorých sa rodilo jeho myslenie. Fenomenologický prístup totiž odкрýva štruktúry a parametre ľudskej skúsenosti, a tým umožňuje analýzu formou redukcie, aby bolo možné dospieť k výslednej syntéze. „*Fenomenologický prístup je zameraný takmer výlučne na subjektívnu skúsenosť človeka. Zaoberá sa osobným pohľadom jednotlivca na udalosti –*

²¹ BERLIN, I. 2008. Subjective versus Objective Ethics. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 260.

individuálnou fenomenológiou.“²² Tento prístup budeme využívať pri Berlinovom ponímaní slobody voľby, seberealizácii, tvorivosti a dôstojnosti človeka

Komparatívna metóda

Komparatívna metóda bude využitá najmä v poslednej kapitole našej dizertačnej práce pri vzájomnom porovnávaní troch prístupov Johna Graya, Georga Crowdera, Henryho Hardyho. Vybrané prístupy budeme porovnávať z hľadiska interpretácie Berlinovho ponímania hodnôt, morálneho jadra, horizontu ľudskosti, ľudskej prirodzenosti, možnosti racionálnej voľby.

²² KUBÁNI, V. 2010. Predmet, metódy a prístupy k psychologickým javom. In: KUBÁNI, V.: *Všeobecná psychológia*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 2010. [cit. 2019-03-29]. s. 9 - 17 Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/kubani5/subor/1.pdf> s. 16.

Expozícia problému

Isaiah Berlin bol považovaný za jedného z najhlavnejších obrancov liberalizmu západného typu alebo aj liberálnej demokracie pred hrozbou, ktorú predstavovali v 20. storočí totalitné režimy.²³ Napriek tomu sa stále objavujú pochybnosti o jeho príslušnosti k liberalizmu a o jeho podpore liberálnej demokracie. Jedným z dôvodov týchto pochybností je absencia Berlinovho hlavného diela- monografie, ktorá by presne stanovila a podrobne vysvetľovala jeho teoretické koncepcie slobody a hodnotového pluralizmu. Ella Myers upozorňuje na fakt, že Berlin nikdy nesformuloval žiadny argument v prospech liberálneho pluralizmu alebo zriadenia, ktoré by malo naplňovať jeho predstavu o hodnotovom pluralizme. Považuje to za chýbajúci prvok Berlinovho myslenia. „Zatiaľ, čo Berlin dúfa, že zachráni pluralizmus od zásahu štátu, nikdy neberie vážne do úvahy či vôbec, alebo akým spôsobom môže demokratická organizácia čeliť monistickým tendenciám štátu a ctiť si pravdu hodnotového pluralizmu.“²⁴

Motivácia našej dizertačnej práce vznikla štúdiom jedného z významných výsledkov týchto pochybností. John Gray v knihe *Isaiah Berlin: an Interpretation of His Thought* (voľ. preklad: Isaiah Berlin: Interpretácia jeho myslenia) odmieta považovať Isaiaha Berlina za predstaviteľa konvenčného liberalizmu²⁵ a na základe jeho výkladu

²³ Porov. napr.: HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. s. 255; CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. 2018. Why Berlin? Why Now? In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 1-7.

²⁴ MYERS, E. 2013. Berlin and Democracy. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. s. 143.

²⁵ Liberalizmus sa podľa definície Andrewa Heywooda sformoval ako politická ideológia až v 19. storočí, ale jeho pôvod siaha k ideám a teóriám tri storočia do minulosti. Klasický liberalizmus bol spojený s presadzovaním individualizmu, atomistického pohľadu na spoločnosť (odmietanie zásahov štátu do sféry jednotlivcov, ale aj ekonomiky- minimálny štát, negatívna sloboda). Klasický liberalizmus bojoval proti absolutizmu a feudalizmu a miesto nich presadzoval ústavný a neskôr zastupiteľský systém vlády. Klasickí liberáli spochybňovali aj autoritu cirkvi a začínali hlásať slobodu svedomia a vierovyznania. Začiatkom 19. storočia sa sformovala aj ekonomická doktrína presadzujúca trhové hospodárstvo alebo kapitalizmus (*laissez-faire*). Koncom 19. storočia sa objavili snahy o sociálne reformy a potrebu štátnych zásahov do ekonomiky- sociálny liberalizmus. Zo sociálneho liberalizmu vychádza moderný liberalizmus 20. storočia. Moderný liberalizmus sa spája s podporou štátu a štátnych zásahov do ekonomiky- štát blahobytu (*welfare state*), širšie ponímanou slobodou- pozitívnou slobodou (sebarealizácia). Zdroje: HEYWOOD, A. 2008.

Berlinovej koncepcie hodnotového pluralizmu, považuje koexistenciu hodnotového pluralizmu a liberalizmu za vylúčenie. Podľa Graya sú hodnotový pluralizmus a konvenčný liberalizmus od základu v rozpore. Na základe tohto názoru sme sa rozhodli stanoviť cieľ našej práce ako preskúmanie vzťahu koncepcie hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina k liberalizmu, či je možné, aby spolu koexistovali, alebo či sa naopak navzájom vylučujú. V našej expozícii sa budeme snažiť o vysvetlenie problému, ktorý vzniká pri vzťahu koncepcie hodnotového pluralizmu a liberalizmu.

Berlinovo štúdium klasickej filozofie a neskoršie zameranie na históriu ideí a politickú filozofiu ho priviedlo k odmietnutiu starovekého a stredovekého náhľadu na hodnoty²⁶, ktoré spolu vytvárajú a fungujú ako harmonický celok. Berlinova koncepcia je rozdielna od západnej intelektuálnej tradície, ktorá považuje všetky dobré za kompatibilné a v ideálnych podmienkach aj za všetky spoločne dosiahnuteľné. Vo svojich prácach kritizoval hodnotový monizmus²⁷ a snažil sa o dokázanie jeho nebezpečenstva, ktoré pre človeka predstavuje najmä prostredníctvom vzniku a existencie totalitných režimov v 20. storočí. Monizmus ako dominantnú tradíciu môžeme sledovať v dejinách od starovekého Grécka, pokračujúc stredovekým kresťanstvom až po Berlinovu súčasnosť.²⁸ Berlina ovplyvnili najmä Niccolò Machiavelli, Giambattista Vico a Johann Gottfried von Herder. O ich vplyve na jeho myslenie sa vyjadril: „*To nahľadalo môj doterajší predpoklad, založený na philosophia prennis, že medzi správnymi cieľmi, správnymi odpoveďami na kľúčové otázky života nemôže byť rozpor.*“²⁹ Hlavný pojem, ktorý sa spomína v súvislosti s Berlinovou koncepciou hodnotového pluralizmu je *nesúmerateľnosť* hodnôt vo význame ich vzájomnej neporovnateľnosti a asymetrie.³⁰

Politologie. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. s. 67-71; HEYWOOD, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994. s. 21-24.

²⁶ Tému hodnôt podrobnejšie analyzujeme v 3. kapitole našej dizertačnej práce.

²⁷ V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť aj s pojmom morálny monizmus. Porov. napr. CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 229-230.

²⁸ Porov. BERLIN, I. 1990. The Pursuit of the Ideal. In: BERLIN, I.: *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. s. 2-11.

²⁹ BERLIN, I. 1990. The Pursuit of the Ideal. In: BERLIN, I.: *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. s. 8.

³⁰ Porov. PUŠKELOVÁ, R. 2018. K agonistickému liberalizmu a významu hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina. In: *Doctorandorum dies 2018*. Trnava, Kraków: FF TU v Trnave s Towarzystwo Słowaków w

Berlinov hodnotový pluralizmus je koncepciou nesúmerateľných a neporovnateľných konfliktných foriem dobra a zla a spôsobov života, v ktorej hrá centrálnu úlohu sloboda voľby, ktorá je dôležitým prvkom seba vytvárania. Asi najlepšiu definíciu Berlinovho hodnotového pluralizmu napísala jeho kolegyňa Aileen Kelly: „Skutočný pluralizmus ako mu rozumel Berlin, vyžaduje oveľa ťažšie zamyslenie a odvážny intelekt: odmieta názor, že všetky konflikty hodnôt možno konečne vyriešiť syntézou a že všetky žiadúce ciele môžu byť zosúladené. Uznáva, že ľudská prirodzenosť je taká, že vytvára hodnoty, ktoré sú rovnako posvätné, rovnako konečné, navzájom sa vylučujú, bez toho, aby existovala možnosť vytvoriť medzi nimi objektívne hierarchický vzťah. Mravné správanie, preto môže zahŕňať vyvolanie mučivých rozhodnutí, bez univerzálnych kritérií medzi nezlučiteľnými, ale rovnako žiadúcimi hodnotami.“³¹ Kelly hovorí o cene večnej morálnej neistoty, ktorú platíme za slobodu, za možnosť rozhodovať o svojom vlastnom živote. Diverzita ľudských hodnôt a cieľov nemôže byť podriadená žiadnym cieľom vznešených abstrakcií a ani byť posudzovaná univerzálnymi kritériami.

John Gray považuje existenciu neredukovateľnej diverzity nesúmerateľných a navzájom konfliktných hodnôt a časté tragické a nešťastné voľby medzi týmito hodnotami za hlavné príčiny nesúladu hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina s liberalizmom. Berlin okrem toho nechal človeka bez pomoci usmerňujúceho štandardu, alebo teórie.³² Hlavnou tézou, z ktorej pritom Gray vychádza je agonistický liberalizmus. Berlin podľa Graya nie je predstaviteľom konvenčného liberalizmu, ale agonistického liberalizmu. Slovo *agón* pochádza zo starovekého Grécka a označovalo zápas, alebo boj vo verejných hrách.³³ Gray definuje tento druh liberalizmu ako „liberalizmus konfliktov a nevyhnutných strát medzi súperiacimi dobrami a zlami – ktoré sa sotva dajú oceniť.“³⁴ Hodnota slobody podľa neho vyplýva z limitov racionálnej voľby. Východiskom tohto

Polsce, 2018. s. 24 – 30. [stiahnuté 2018-7-7] Dostupné na: <http://ff.truni.sk/zborniky-casopisy/doctorandorum-dies-2018>

³¹ KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xvii.

³² Porov. GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 179.

³³ *Online Etymology Dictionary*. [online]. Online Etymology Dictionary: 2001. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete: <https://www.etymonline.com/search?q=agon>

³⁴ GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin. An Interpretation of His Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2013. s. 42.

náhľadu je podľa Graya Berlinove odmietnutie možnosti racionálnej voľby a racionálnej stratégie riešenia konfliktov hodnôt, ktoré bolo prítomné v liberalizme napr.: u Johna Locka, Thomasa Hobbesa, Johna Stuarta Milla a aj Immaneula Kanta. „*Berlinov agonistický liberalizmus uštedril smrteľnú ranu rôznym formám liberálneho utilitarizmu, teóriám prirodzených práv a teoretikom spoločenskej zmluvy, ktoré sú súčasťou nedávnej liberálnej politickej filozofie, a ktoré majú pôvod v skorších tradíciách liberálneho myslenia.*“³⁵ Gray na základe analýzy Berlinových esejí z histórie ideí, najmä z doby osvietenstva a romantizmu interpretuje aj Berlinovo ponímanie ľudskej prirodzenosti a otázku možného morálneho relativizmu a presadzovania iracionalizmu.

Berlinovo chýbajúce vysvetlenie vzťahu hodnotového pluralizmu a liberalizmu sa prenieslo na jeho nasledovníkov. John Gray je jedným z predstaviteľov vetvy, ktorá hovorí o vzájomnom vylučovaní liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Existuje aj druhá vetva, ktorej predstavitelia sa snažili o poskytnutie argumentov v prospech koexistencie hodnotového pluralizmu a liberalizmu, liberálneho pluralizmu, napríklad: William A. Galston, Joseph Raz, Henry Hardy, Michael Ignatieff, George Crowder. Za ďalšiu vetvu by sme mohli označiť tú, ktorá sa zaoberá najmä otázkou ako je možné zachovať hodnotový pluralizmus v podmienkach demokracie, ktorá sa podľa Mayers vyskytuje v súčasnej politickej teórii. Predstavitelia tejto vetvy presadzujú koncept radikálnej demokracie ako naplnenie hodnotového pluralizmu v praxi. Do tejto vetvy je možné zaradiť aj Chantal Mouffe a jej koncept agonistického pluralizmu. V našej dizertačnej práci sa budeme snažiť objasniť koncepciu slobody a hodnotového pluralizmu a tým dospieť k vysvetleniu vzťahu liberalizmu a hodnotového pluralizmu, ktorý by čo najviac zohľadňoval Berlinov náhľad.

³⁵ Tamže, s. 45.

1. Kapitola – Sir Isaiah Berlin – charakteristika osobnosti a diela v kontexte doby

„[Tolstoj] bol potešený Belinskeho [...] myšlienkou, že ak má niekto pochopiť spisovateľa, musí sa úplne ponoriť do neho – a vidieť len jeho a nič iné.“³⁶

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ

Pri charakterizovaní osobnosti Sira Isaiaha Berlina, OM, CBE, MA, FBA (1909-1997), morálneho filozofa, profesora politickej a sociálnej teórie, historika ideí, budeme postupovať podľa vyššie zmieneného citátu Leva Nikolajeviča Tolstoj, „ponorením“ sa do jeho života a diela. Bez biodromálneho hľadiska by podľa nás nebolo možné pochopiť jeho neucelené a nesystematické životné dielo.

Isaiah Berlin bol vplyvnou osobnosťou, známou nielen jeho súčasníkom, ale aj nastupujúcej generácii filozofov a pedagógov druhej polovice a konca 20. storočia nielen v Británii a USA, ale aj celosvetovo.³⁷ Osobne poznal a komunikoval (radil) aktívnym politikom od 2. svetovej vojny až do jeho smrti.³⁸ Už za jeho života, mu bolo udelených viacero ocenení a titulov.³⁹ Dodnes sú vydávané stále nové vedecké práce analyzujúce

³⁶ Presná formulácia citátu z: HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 12., Hardy vychádzal z eseje I. Berlina: *Artistic Commitment: A Russian Legacy* v knihe BERLIN, I. 1997. *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 224.

³⁷ Osobne sa poznal s významnými osobnosťami 20. storočia napr s.: A. J. Ayerom, L. Wittgensteinom, M. Bowrom, W. Churchillom, M. Keynesom, A. Einsteinom, S. Freudom, Ch. Weizmannom, A. Akhmatovou, B. Pasternakom P. Picassom, J. F. Kennedym, J. Rawlsom, Ch. Taylorom, T. Blairom, atď. Bližšie pozri o jeho ceste k uznaniu a sláve: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. napr. s. 97-134, 170-188, 189-207, 221-243. O celosvetovom záujme o jeho osobu a dielo pozri napr. zoznam jeho zahraničných rozhovorov do médií a preklady domácich rozhovorov napr. do čínštiny, španielčiny, nemčiny, francúzštiny atď. Interviews. In: *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. HARDY, H. (webmaster): 2000. [vid'. 2018-01-11]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/interviews/index.html>

³⁸ Pozri napr. o radách a vzťahu Berlina k W. Churchillovi, Ch. Weizmannovi, J. F. Kennedym, T. Blairovi IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. o Churchillovi s. 124-126, 170-172, 182, 195-197; Weizmannovi s. 105-124, 177-183; Kennedym s. 239-243; Blairovi s. 298.

³⁹ Je nositeľom viacerých cien: Jeruzalemskej (1979) za prínos k slobode jednotlivca v spoločnosti, európskej ceny Erasmus (1983) za kultúrny a spoločenský prínos, americkej ceny Benjamina E. Lippincotta (1984) za výnimočné dielo žijúceho autora, ktoré aj po 15-tich rokoch od vydania má stále aktuálny význam, a ako prvý získal medzinárodnú cenu Giovanniho Agnelliho za etický rozmer vo vyspelých

jeho diela, štúdie a články snažiace sa aplikovať jeho myšlienky na súčasné dianie, každoročne sú v jeho rodnej Rige usporiadavané konferencie k jeho výročiu, natáčajú sa dokumentárne filmy a píše sa biografické diela o jeho živote atď.⁴⁰ Z tejto perspektívy by sme mohli Isaiaha Berlina určite považovať za významnú osobnosť 20. storočia.

V eseji *The Three Strands in My Life*⁴¹ (voľ. preklad: Tri pramene môjho života) píše Isaiah Berlin o troch tradíciách, alebo troch identitách, ktoré zohrali kľúčovú rolu v jeho živote a mali najväčší vplyv na jeho diela. Berlinova identita sa skladala z troch vlákien: ruského, anglického a židovského, ktoré ako spomínal v rozhovoroch s Michaelom Ignatieffom, autorom jeho biografie, sa u neho preplietli akoby do jedného „klbka“⁴². Považujeme za prínosné ich priblížiť v našej práci predtým ako začneme objasňovať samotnú koncepciu slobody a hodnotového pluralizmu.

Ruská časť Berlinovej identity pochádzala z miesta jeho narodenia- narodil sa ako jediné dieťa do bohatej židovskej rodiny v roku 1909 v Rige, ktorá bola v tom čase

spoločnostiach (1988). Je nositeľom titulov: CBE (*Commander of the British Empire*) Rád britského impéria pre veliteľa (január 1946); FBA (*Fellowship of the British Academy*) je ocenenie udelené Britskou akadémiou popredným akademikom za ich vyznamenanie v humanitných a spoločenských vedách (1957); Rytier (1957); OM (*Order of Merit*)- Rad za zásluhy pre Veľkú Britániu (1971), ktorá sa udeľuje v oblasti vedy, umenia, literatúry a kultúry. Akademické tituly a pôsobenie: Chichele Professor of Social and Political Theory, University of Oxford (1958); Professor of Humanities, City University of New York (1966) a pravidelne pôsobil na mnohých ďalších univerzitách najmä v USA a Kanade. Bol prezidentom *The Aristotelian Society for the Systematic Study of Philosophy* (1963-1964), prvým prezidentom a zakladateľom Wolfson College na Oxfordskej univerzite (1966-1975) a prezidentom *The British Academy* UK (1974-1978).

⁴⁰ Prehľad vedec. prác od roku 2011: *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. HARDY, H. (webmaster): 2000. [viď. 2018-01-11]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/index.html>; o konferenciách v Rige, ktoré sa každoročne konajú od roku 2009: *Isaiah Berlin*. [online]. The Isaiah Berlin Association of Latvia, 2011. [viď. 2018-01-12]. Dostupné na internete: <http://www.isaiahberlin.org/en>; posledný dokumentárny film o Berlinovom živote bol natočený v r. 2018: WECHSLER, J.: *Isaiah Berlin: Philosopher of Freedom* [dokumentárny film]. Produced, directed, written and filmed by Judith Wechsler. [cit. 2018-12-23] 2018. Dostupné na: <https://www.moma.org/research-and-learning/circulating-film/>. Najnovšie biografické dielo: HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. Na Slovensku prebieha výskumný grant VEGA č. 1/0496/18. *Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii*, pozri: KATEDRA FILOZOFIE UMB. 2018. *Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii*. In: *Filozofická fakulta Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*. [online]. 2018. [viď. 2018-11-20]. Dostupné na internete: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-filozofie/veda-a-vyskum/vyskumne-projekty-a-granty/rozne-podoby-chapania-negativnej-slobody-v-sucasnej-liberalnej-politickej-filozofii.html>

⁴¹ Myšlienku napísať esej o troch najvplyvnejších tradíciách, alebo identitách Berlinovi vnukla redaktorka svojimi otázkami v rozhovore pre rádio *Israel Broadcasting Service* po tom, čo mu bola udelená Jeruzalem Prize v roku 1979. BERLIN, I. 2018. *The Three Strands in My Life*. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 433-440.

⁴² IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 292.

súčasťou Ruského impéria a rozvíjala sa aj počas jeho pobytu v Rusku, kam sa pod vplyvom prebiehajúcej 1. svetovej vojny v roku 1916 musela presťahovať celá jeho rodina. Konkrétne do Sankt-Peterburgu. Ako 8-ročný chlapec bol svedkom februárovej a októbrovej revolúcie v Rusku.

Michael Ignatieff, charakterizoval ruskú časť jeho identity slovami „*od ruských mysliteľov, jeho milovaného Herzena a Turgeneva, prevzal fascináciu ideami a porozumenie, že (idey) majú moc zotročiť ľudí, nemenej ako príroda, alebo inštitúcie.*“⁴³ V jeho esejách o predstaviteľoch ruskej inteligencie 19. storočia⁴⁴ si všimol špecifickú ruskú vlastnosť zjednodušovania preberaných ideí zo Západu a ich následné vlastné ruské uchopenie, ktoré ovplyvnilo celý náš svet.⁴⁵

Ruské korene považoval za zdroj jeho zamerania sa na históriu ideí a jeho záujem o sociálnu a politickú teóriu a prax. „*Francúzska revolúcia, ruská revolúcia, americká demokracia a americká civilizácia s obrovským vplyvom, hrôzy Hitlera a Stalina, vzostup Tretieho alebo dekolonizovaného sveta, islamu a vytvorenie štátu Izrael - to všetko sú transformácie svetového významu; a ich účinky pri formovaní ľudských životov nie sú zrozumiteľné bez určitého stupňa nahliadnutia do spoločenských, morálnych a duchovných vízií v nich obsiahnutých, či už ušľachtilých a humánnych, alebo krutých a odporých - alebo zmesi oboch - vždy impozantné, často nebezpečné, sily pre dobro a zlo, alebo pre oboje.*“⁴⁶

Za najnebezpečnejšiu z týchto vízií a zároveň aj najstaršiu považoval víziu o dokonalej spoločnosti. Jej dosiahnutie sa stalo hlavným cieľom snáh ruských intelektuálov a revolucionárov 19. a 20. storočia. Stelesňovala konečné riešenie všetkých ľudských problémov založené na kompletne oprávnených racionálnych dôvodoch. Dokonalej spoločnosti často podľa Berlina stála v ceste nejaká veľká prekážka (napr. triedny boj, západné technológie, materializmus, inštitúcie štátu, alebo cirkvi, atď), ktorú

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Porov. BERLIN, I. 1978. *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. 312 s.

⁴⁵ Porov. BERLIN, I. 2018. The Three Strands in My Life. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 431.; a napr. aj úvodné slovo Aileen Kelly v KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xiii-xv, xxiii-xxiv.

⁴⁶ BERLIN, I. 2018. The Three Strands in My Life. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 435.

bolo potrebné odstrániť, aby mohol byť uskutočnený ideál v praxi. „Žiadne iné presvedčenie nespôsobilo viac násilia, útlaku, utrpenia. Volanie, že skutočná prítomnosť musí byť obetovaná dosiahnutiu ideálnej budúcnosti - táto požiadavka bola použitá na ospravedlnenie masívnych krutostí.“⁴⁷

Berlin varoval pred každou filozofickou, alebo politickou doktrínou, ktorá volala po obetovaní prítomnosti. To považoval za jeden z najcennejších poznatkov, s ktorými sa oboznámil v dielach Alexandra Herzena a ktoré rezonovali jeho myslením po celý život. Najlepším priblížením varovania pred vzdialenými cieľmi a obetovaním prítomnosti je práve úryvok z knihy *Z druhého brehu* od Alexandra Herzena, ktorý Isaiah Berlin citoval aj vo svojej eseji⁴⁸: „Pokrok v budúcnosti? Vysilení padajú cestou, iní sa s čerstvými silami chytajú lán, ale cesta ktorú majú vykonať, je, ako ste správne povedali stále rovnako dlhá ako na začiatku, pretože pokrok je nekonečný. Už to samé by malo viesť ľudí k ostražitosti: cieľ v nekonečnej diaľke, to nie je cieľ, ale ak chcete pasca. Cieľ musí byť bližší, pri najmenšom zarobená mzda, alebo radosť z práce.“⁴⁹ „Príroda nielen že nikdy nerobí z generácií nástroje na dosiahnutie budúcnosti, ale vôbec sa nestará o budúcnosť; je ako Kleopatra ochotná rozpustiť perlu vo víne, len aby sa potešila prítomnou chvíľou“⁵⁰ „V dejinách je všetko improvizácia, všetko je slobodná vôľa, všetko je extempore; pred nami nie sú hranice, ani predom určené cesty, sú len podmienky, svätý nepokoj, plameň života a večná výzva bojovníkom, aby skúsili svoju silu, aby išli ďalej, kam sa im zachce, kam len vedie cesta; a kde žiadna cesta nevedie, tam ju najprv génus prerazí.“⁵¹

Na základe štúdia ruskej inteligencie 19. storočia dospel Berlin ešte k tretiemu veľmi zásadnému poznatku, ktorý sa stal neoddeliteľnou súčasťou jeho identity a to bolo pochopenie úlohy intelektuála⁵² ako kontrolnej (kritickej a varovnej) a morálnej autority

⁴⁷ BERLIN, I. 2018. The Three Strands in My Life. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 435.

⁴⁸ Porov. BERLIN, I. 1978. Herzen and Bakunin on Individual Liberty. In: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. 82-113.

⁴⁹ GERCEN, A. I. 1953. *S druhého brehu*. Praha: Státní nakladatelství, 1953. s. 42.

⁵⁰ Tamže, s. 43.

⁵¹ Tamže, s. 44-45.

⁵² Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 292.

v spoločnosti. Čo na základe Berlinových diel a života môžeme považovať aj za jeho osobnú životnú úlohu.

Druhým vláknom Berlinovej identity bola britská časť. Začala vznikať v momente, keď sa presťahoval spolu so svojou rodinou do Londýna. V tom čase mal len 12 rokov a anglický jazyk takmer neovládal. Rodičia ho prihlásili do tradičnej kresťanskej anglickej školy *St Paul's school* a tam začal spoznávať britské tradície, zvyky a pravidlá slušného správania prislúchajúce mladým anglickým džentlmenom. Veľmi rýchlo sa prispôbil novému životu v cudzej krajine a napriek tomu, že bol prisťahovalcom a židom medzi rodenými Angličanmi s prevládajúcou kresťanskou vierou, sa necítil cudzo a ani vylúčené z kolektívu jeho spolužiakov. Michael Ignatieff považoval jeho schopnosť adaptácie za rozhodujúcu dispozíciu, ktorá ho sprevádzala počas jeho kariéry na Oxfordskej univerzite a aj v britských zahraničných službách počas 2. svetovej vojny a neskôr ako uznávaného intelektuála.⁵³

Práve v jeho štúdiu, ktoré zavŕšil získaným vzdelaním a kariérou na Oxfordskej univerzite, môžeme nájsť korene inklinácie a obhajoby pluralizmu a tolerancie iných názorov, myšlienok, presvedčení, vier atď. Rozhodujúci tu bol fakt úspešnej integrácie Berlina ako židovsko ruského imigranta do britskej spoločnosti. Britský prameň formoval aj jeho liberalizmus a celkový obsah jeho politických presvedčení.

Berlin sa sám priznal k britskej zaujatosti a neschopnosti nestranne posúdiť britské hodnoty⁵⁴, pretože sa stali jeho intelektuálnou, ale aj bytostne neoddeliteľnou súčasťou. „*Tieto hodnoty sú základom toho, v čo verím: že slušná úcta k druhým a tolerovanie rôznosti názorov sú lepšie ako pýcha a zmysel pre národné poslanie; že sloboda môže byť nezlučiteľná a lepšia ako príliš veľa efektivity; že pluralizmus a neistoty sú pre tých, ktorí si vážia slobodu, lepšie ako dôsledné zavedenie všeobjímajúcich systémov bez ohľadu na to, aké sú racionálne a nezaujaté, alebo ako pravidlo väčšiny, proti ktorému nie je*

⁵³ Pozri prvé zmienky o jeho schopnosti prispôbiť sa na školách v Anglicku a neskôr v rôznych krajinách, v ktorých pôsobil a po návrate do Anglicka (po 2. sv. vojne) napr.: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 40-41, 103-108, 110, 135-137, 170-173.

⁵⁴ Porov. BERLIN, I. 2018. *The Three Strands in My Life*. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 437.

odvolanie.“⁵⁵ Ďalšou podstatnou súčasťou Berlinovho britského vlákna bol vzťah k empirizmu a „*presvedčenie, že svet je taký ako ho vnímajú naše zmysly.*“⁵⁶ Súčasťou jeho empirického náhľadu na svet bol aj jeho podiel na vzniku analytickej filozofie na Oxfordskej univerzite a dôsledky na jeho celoživotné intelektuálne úsilie.

Tretím a zároveň posledným vláknom jeho „klbka“ identity bol judaizmus. Ignatieff v súvislosti s judaizmom u Berlina napísal: „*judaizmu vd'ačil za to, že jeho liberalizmus dal taký priestor ľudskej potrebe niekam/k niekomu patriť.*“⁵⁷ Napriek Berlinovej oddanosti ochrane individuálnej slobody považoval za veľmi nebezpečný omyl odmietat' *nevyhnutnú ľudskú potrebu*⁵⁸ patriť ku konkrétnemu národu, komunite, kultúre, jazyku, atď.

Pocit samoty, ktorý vzniká nenaplnením tejto potreby vysvetľoval Berlin ako pocit, že dotýčným jednotlivcom, alebo skupine nikto nerozumie. „*Byť pochopeným znamená zdieľať spoločnú minulosť, spoločné pocity a jazyk, spoločné predpoklady, možnosť intímnej komunikácie - skrátka, zdieľanie spoločných foriem života.*“⁵⁹ Berlin prostredníctvom histórie židov, svojho ľudu, vedel aké to je, byť cudzím v každej krajine, do ktorej zavítali a túžiť po vlastnom domove, vlastnej pôde. Toto považoval za „*jedinú podmienku, ktorá umožňuje jednotlivcom žiť nepokorene a plne realizovať svoj potenciál.*“⁶⁰ Ako žid si uvedomoval túto potrebu a pocity osamotenía a preto mal vyvinutý súcit a pochopenie voči iným utláčaným menšinám a jednotlivcom.

Túžba po vlastnej pôde ovplyvnila aj jeho špecifické ponímanie a presadzovanie liberálneho a umierneného sionizmu. Ignatieff v biografii píše o inklinácii Berlina k sionizmu takmer už od narodenia. Berlin zohral dôležitú úlohu počas 2. svetovej vojny pri získaní uznania existencie štátu Izrael vo svete.⁶¹ Počas jeho prvej návštevy Palestíny

⁵⁵ BERLIN, I. 2018. The Three Strands in My Life. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 437.

⁵⁶ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 292.

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ Porov. BERLIN, I. 2018. The Three Strands in My Life. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 439.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ Kapitola *Isaiah's War: Washington, 1942-45* podrobne popisuje Berlinovu úlohu v sionistickom hnutí v USA a jeho politické schopnosti manipulácie a presadzovania politických záujmov Izraelu bez toho, aby sa o tom dozvedeli predstavitelia vlády USA a Veľkej Británie. Počas týchto akcií sa dostávala do konfliktu jeho britská a židovská identita. Z konfliktu vyšla víťazne židovská, ktorá bola jeho prirodzenou a

v roku 1934 si uvedomil, že napriek tomu, že bol sionista nemohol veriť a ani sa riadiť tradičným „sionistickým mýtom o Palestíne ako o zemi bez ľudí, danej ľuďom bez zeme. Na tejto zemi boli ľudia a počítanie s ich nárokmi bolo nevyhnutné.“⁶² V prípade Izraela a Palestíny sa ukázala previazanosť a neoddeliteľnosť častí Berlinovej identity. Výnimočnosť jeho pohľadu na situáciu Palestíny pochádzala z prijatia britských hodnôt, ktorým ho naučil život v Anglicku a najmä štúdium na Oxfordskej univerzite. Od roku 1937 považoval za najsprávnejšie riešenie vrátiť okupované územie a uznať existenciu štátu Palestína Izraelom a ostatnými štátmi vo svete. Až do konca svojho života Berlin presadzoval tento druh *sionizmu dvoch štátov* a bol sklamaný z vývoja izraelsko-palestínskych vzťahov a ich vzájomných konfliktov a nesprávneho postoja zahraničných štátov a najmä veľmocí.

Posledným zaujímavým momentom Berlinovej židovskej identity bola jeho kritika osvietenstva, ktorá ovplyvnila jeho pohľad na slobodu a hodnotový pluralizmus. Ako historik ideí sa okrem iného zaoberal štúdiom osobností romantizmu a osvietenstva. Vo svojej autobiografickej eseji venovanej trom prameňom jeho života jednoznačne tvrdí, že v osvietenstve na základe vyššie spomínaného súcitu s utláčanými, inými alebo odcudzenými prameniaceho z jeho príslušnosti k judaizmu si všímal nedostatok sympatie k predstaviteľom iných kultúr, alebo rás. Snaha odstrániť pocit samoty a vykorenenia sa v osvietenstve pretavila do abstraktných filozofických doktrín, ktoré znamenali v konečnom dôsledku nebezpečenstvo v podobe vytvorenia totalitných režimov v 20. storočí. Michael Ignatieff pretlmočil Berlinov pohľad na osvietenstvo ako: „bola to chyba filozofov osvietenstva predpokladať, že muži a ženy môžu žiť svoj život podľa abstraktných princípov, kozmopolitných hodnôt a toho, čo nazýval 'idealistickým, ale prázdny doktrinárskym internacionalizmom'“. ⁶³

Objasnenie troch identít Berlina nám pomôže k lepšiemu pochopeniu Berlinovho liberalizmu a koncepcie hodnotového pluralizmu. Tieto identity ovplyvnili jeho život a myslenie a je potrebné si uvedomiť, že sa často dostávali aj do konfliktu a spôsobovali

neodňateľnou súčasťou. Bližšie pozri IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah's War*: Washington, 1942-45. In: IGNATIEFF, M.: *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 109-134.

⁶² IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 80.

⁶³ Tamže, s. 292.

vážne kritické incidenty, ktoré formovali jeho intelektuálny a osobnostný vývoj. Prostredníctvom biodromálneho hľadiska budeme pokračovať v priblížení troch najdôležitejších oblastí zamerania jeho akademického výskumu v kontexte turbulentných udalostí 20. storočia. V týchto oblastiach sa premietne aj vplyv a vývoj Berlinových identít a postupné formovanie jeho liberalizmu a hodnotového pluralizmu.

a.) Analytická filozofia

„Ak chceme povedať niečo významnejšie o svete, musíme zapojiť niečo iné ako bezprostredné skúsenosti (bez ohľadu na to, čo znamená "bezprostredné"), a to minulosť a budúcnosť, chýbajúce objekty a iné osoby a nerealizované možnosti a všeobecné a hypotetické sudy, a tak ďalej. A pokiaľ tieto, pretože ich nemôžeme potvrdiť ako isté, sú odrezané, nakoniec doslova nič nezostane. Nemôžeme hovoriť bez toho, aby vzniklo nejaké riziko, aspoň teoretické; jediný spôsob, ako byť úplne v bezpečí, je nepovedať absolútne nič.“⁶⁴

ISAIAH BERLIN

Bernard Williams v úvode ku Berlinovej knihe *Concepts and Categories* (voľ. preklad: Pojmy a kategórie) píše, že málokto aj napriek sláve Berlina vo svete vie, že vo svojich intelektuálnych začiatkoch patril k analytickým filozofom a aký veľký vplyv to

⁶⁴ BERLIN, I. 1999. Logical Translation. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 78.

malo na jeho celoživotné dielo.⁶⁵ Aj v dnešných dňoch, v najaktuálnejších dielach⁶⁶, ktoré o Berlinovi vychádzajú sa môžeme dočítať, že táto sféra jeho života je dodnes nedostatočne preskúmaná a pritom z nej vychádzajú kľúčové poznatky pre jeho vnímanie metafyziky, histórie, univerzálnych hodnôt a ľudskej prirodzenosti.

Dôkazom je aj štúdia Naomi Choi *Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy*, v ktorej píše: „Ak sa vôbec spomínala jeho predchádzajúca práca v analytickej filozofii, tak to bolo často komentované ako nejaký jeho samostatný záujem predtým, než sa ustálil v roli politického teoretika a historika ideí Berlinovo skoré angažovanie sa v Oxfordskej filozofii, ktoré sa začína v 30. rokoch 20. storočia, je jednou z oblastí Berlinovej tvorby, ktorej sa až teraz venuje bližšie skúmanie (spláca sa dlh).“⁶⁷ Vzhľadom na cieľ našej práce sa budeme snažiť poukázať najmä na špecifickú pozíciu Berlina vo formujúcej sa britskej analytickej filozofii a na najvplyvnejšie a najkritickejšie úvahy, ktoré pochádzajú z tohto obdobia a zostali u neho prítomné až do smrti.

Isaiah Berlin začal študovať na Oxfordskej univerzite v roku 1928. Ako prvú navštevoval *Corpus Christi College*, čo bola najklasickejšia a najkonzervatívnejšia fakulta Oxfordskej univerzity. Isaiah ako žid patril medzi jedinečnú výnimku v náboženskej uniforme študentov *Corpus Christi College*. Napriek tomu vo svojich spomienkach sa necítil vylúčený z kolektívu a ani nijako inak znevýhodnený. Na *Corpus Christi* sa venovali výuke klasických predmetov a odmietali akékoľvek prispôsobenie sa dobe. Svoje sylaby z filozofie, politickej vedy a ekonómie nijako neaktualizovali podľa vývoja týchto oborov v 20. storočí. Rovnako na tom bola aj technická stránka výuky. Na *Corpus Christi* neboli prítomné žiadne písacie stroje, všetky písomné práce vyučujúcich a aj študentov boli písané výhradne ručne. Absolventi boli väčšinou buď duchovní, alebo univerzitní učitelia. *Corpus Christi College* bola známa tým, že „odvracala svoju tvár od

⁶⁵ Porov. WILLIAMS, B. 1999. Introduction by Bernard Williams. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s.

⁶⁶ Porov. CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.s. 33-35

⁶⁷ CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.s. 33

všetkých prejavov 20. storočia.“⁶⁸ Berlin navštevoval kurzy antickej a modernej filozofie.⁶⁹

V roku 1930 začal pracovať vo vydavateľstve univerzitného časopisu *Oxford Outlook*. Berlinovo prispievanie do tohto časopisu mu prinieslo kontakty s vtedajšími najvýznamnejšími vysokoškólákmi jeho generácie. Z toho ťažil v neskoršej kariére. Časopis *Oxford Outlook* prevzal rétoriku londýnskych magazínov a jeho redaktori sa vyznačovali sofistikovanosťou a spoločensko-politickým prehľadom nielen na domácej, ale aj zahraničnej pôde. Pôsobenie Berlina v tomto časopise začalo v tomto duchu výrazne vplývať na jeho literárnu činnosť.

V roku 1931 dosiahol prvostupňové vzdelanie a rozhodol sa pokračovať na Oxforde a zamerať sa na študijný program PPE (filozofia, politika, ekonómia). Vďaka svojej povesti na Oxforde bol v roku 1932 prijatý na miesto lektora filozofie na *New College*, napriek tomu, že ešte neukončil svoje celkové vzdelanie a ani nič významného nenapísal okrem recenzií v *Oxford Outlook* a nikdy predtým ani neučil. Stal sa súčasťou učiteľského zboru *New College* Oxfordskej univerzity bez toho, aby k tomu bol potrebný nejaký prijímací pohovor. Berlinovo meno a povest' už v tom čase stačili na prijatie. Napriek tomu, že miloval viesť diskusie so študentami, nerád prednášal. Michael Ignatieff pomenoval hlavný dôvod jeho antipatie k pedagogickej činnosti ako „rodičovské hľadisko,“ alebo vzťah učiteľa a študenta „otec-syn“ a učiteľ a študentka „otec-dcéra“.⁷⁰

Okrem toho sa mu akademický život na Oxforde a skostnatenosť a zastaranosť sylabov zdala veľmi škodlivou a oddeľovala praktický život za múrmi univerzity, čím ďalej tým viac od akademickej elity. Berlinov priateľ Herbert A. L. Fisher, liberálny politik, minister školstva vo vláde Davida Lloyd Georgea (1916-1922) a univerzitný učiteľ na *New College* Oxfordskej univerzity, najlepšie vystihol atmosféru na Oxforde:

⁶⁸ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 46.

⁶⁹ Oproti ostatným študentom- klasikom mu však chýbala sebadisciplína, organizácia času a neoplýval ani čistotou a „úhladnosťou“ mysle. Jeho myseľ bola podľa Ignatieffa skôr „džungľou“. Ešte ako vysokoškólák sa stal „slávnym“ v univerzitných kruhoch, keďže v jeho izbách na *Corpus* sa stretávali študenti a diskutovali o aktuálnych témach z domácej a zahraničnej politiky, aktuálnych filozofických otázkach, literatúre, hudbe, atď. Berlin bol voči sebe veľmi sebakritický, považoval sa za priemerného študenta. Porov.: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 48-49.

⁷⁰ Tamže, s. 59.

„Pred vojnou,.... táto fakulta (New College) bola úžasné miesto... Čo tu teraz vidím? Jedno obrovské mauzóleum.“⁷¹

Vyslobodenie z pedagogickej činnosti na *New College* mu v roku 1932 poskytli voľby nového vedeckého pracovníka a člena prestížnej *All Souls Collage* na Oxfordskej univerzite. Isaiah Berlin zložil skúšky a 4. novembra 1932 sa stal členom *All Souls Collage* ako prvý žid v histórii jej existencie a ako tretí žid počas celého fungovania Oxfordskej univerzity v rámci všetkých svojich collages (fakúlt). *All Souls* sa vyznačovala tým, že jej členovia sa venovali svojej vedecko-výskumnej činnosti a ak nechceli, nemuseli vyučovať žiadne predmety. Združovala tie najvýznamnejšie osobnosti intelektuálneho života v Británii, aktívnych politikov a ministrov, bola „akademickým nebom“ vtedajších čias.⁷²

Analytická filozofia vzniká v 20. a 30. rokoch 20. storočia ako snaha zreformovať vtedajšiu prevládajúcu idealistickú filozofiu. Revolúcia vo filozofii, ktorá začala na Univerzite v Cambridge pôsobením Bertranda Russella, Georga E. Moora a Ludwiga Wittgensteina však v Oxforde nemala takmer žiadny ohlas a ani priestor v sylaboch a prednáškach vtedajších vyučujúcich na konci 20. a začiatkom 30. rokov 20. storočia.⁷³ Naďalej na Oxfordskej univerzite pretrvávalo zameranie na absolútnu idealistickú filozofiu. Najväčší vplyv mala od polovice 19. storočia až po začiatok 20. storočia britská idealistická filozofia, ktorej hlavnými predstaviteľmi boli Thomas H. Green, Francis H. Bradley a Bernard Bosanquet. Britský idealizmus sa stal hlavným cieľom útoku najmä Cambridgskej školy analytickej filozofie, hlavne Russella a Moora, a neskôr aj predstaviteľov oxfordskej školy tzv. Oxfordskej filozofie.⁷⁴ Dá sa povedať, že nesúhlas s britskou idealistickou filozofiou priamo podnietil vznik analytickej filozofie v Británii.⁷⁵

⁷¹ Berlinova parafráza Fisherovho výroku. Zdroj: Tamže.

⁷² Porov.: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 60-61.

⁷³ Porov. tamže, s. 58-59.

⁷⁴ Porov. CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 36

⁷⁵ Porov. Tamže, s. 35-36.; BEANEY, M. 2013. What Is Analytic Philosophy? In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 22.

Isaiah Berlin ešte v začiatkoch štúdia na Oxforde na *Corpus Christi* si sám nachádza cestu k dielam Georga E. Moora niekedy v priebehu roku 1930. Ovplynulo ho najmä Moorove dielo *Principia Ethica*. Bolo to jeho prvé zoznámenie s analytickou filozofiou. Berlin bol spočiatku tiež ovplyvnený idealistickou filozofiou až neskôr sa samoštúdiom diel Moora dostáva k objaveniu filozofie Russella. Moore bol realista, ktorý „odmietal monistický holizmus F. H. Bradleyho idealizmu v prospech extrémnej formy pluralitného atomistického realizmu, alebo „konceptuálneho realizmu“.“⁷⁶ Moorov metaetický intuicionizmus⁷⁷ ovplyvnil Berlinovo vnímanie hodnôt a etiky a jeho výslednú koncepciu hodnotového pluralizmu.

Cestu k Wittgensteinovi Berlinovi otvoril v roku 1932 spolužiak Alfred J. Ayer⁷⁸ (1910-1989), jeho študentským príspevkom o Wittgensteinovom diele *Tractatus*. Ayer sa spolu s Berlinom uchádzal o prijatie na *All Souls Collage*. Zvolený bol Berlin a Ayer odcestoval do Viedne, kde navštevoval prednášky tzv. *Viedenského kruhu* počas zimy na prelome rokov 1932-1933.

Berlin stál priamo pri vzniku novej školy analytickej filozofie tzv. Oxfordskej filozofie. Berlin a John L. Austin (1911-1960)⁷⁹ spolu často diskutovali. Ich zdieľaná potreba rozvíjania ich filozofických úvah a myšlienok formou dialógu a inklinovanie k novovznikajúcej analytickej filozofii v Cambridge a na Oxforde sa pretavilo do potreby

⁷⁶ CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 35.

⁷⁷ G. E. Moore je považovaný za zakladateľa metaetiky, metaetického intuicionizmu a analytickej etiky a spolu s B. Russellom za zakladateľa analytickej filozofie v Británii, ale aj celkovo vo svete. Porov. REMIŠOVÁ, A. 2008. Metaetika. In: REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 2008. s.575-578; MANDZELA, M. 2004. Fakty, hodnoty a etiky. In: *Filozofia*. [online]. ISSN 2585-7061, 2004, roč. 59, č. 9, s. 654-664. [cit. 2019-02-23]. Dostupné na internete: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2004/9/654-664.pdf>, s. 661; KOLÁŘ, P. –SVOBODA, V. 1997. *Logika a etika. Úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia, 1997. s. 71-73.

⁷⁸ Ayerova skúsenosť s poznatkami Viedenského kruhu našla svoje vyjadrenie v knihe *Language, Truth and Logic* (Jazyk, pravda a logika). Jej rukopis dokonca poslal Berlinovi s prosbou o pripomienky a návrhy na zlepšenie. Ayerova kniha vyšla až v roku 1936 a v poďakovaní je okrem iných spomenuté aj meno Isaiaha Berlina. Porov.: AYER, A. J. 1947. *Language, Truth and Logic*. 2. vyd. London: V. Gollancz, 1947. s. 3.

⁷⁹ Ďalším veľmi vplyvným analytickým filozofom na Oxfordskej univerzite a Ayerovým ideovým súperom bol John L. Austin - predstaviteľ oxfordskej filozofickej školy obvyčajného jazyka. Austin sa stal pre Berlina hlavnou autoritou, ktorá ovplyvnila jeho celoživotné dielo.

spoločovania sa s priaznivcami tohto nového smeru. Austin bol iniciátorom⁸⁰ vzniku pravidelných stretnutí predstaviteľov a teda aj vzniku samotnej Oxfordskej filozofie. V izbách Isaiaha Berlina na *All Souls* sa každý štvrtok po večeri od roku 1937-1939 stretávalo tzv. *bratstvo*⁸¹ - hlavní predstavitelia oxfordskej školy analytickej filozofie – Ayer, Austin, Stuart Hampshire, Donald MacNabb, A. D. Woozley, Donald MacKinnon. „Hlavné témy diskusie bratov boli teórie vnímania, osobnej identity a možnosti poznania iných myslí.“⁸²

Pre bratstvo bolo typické, že viedli diskusie, ktoré boli plné odborných a umelých pojmov a výrazov a Berlin bol práve jeden z tých, ktorý trval na tom, aby sa nevzdialili od reality.⁸³ Hoci filozofi viedli dlhé diskusie, všetko sa odohrávalo v dialógu a ich publikačná činnosť bola minimálna. Zo začiatku Berlin nadšene prijímal zmenu, ktorá nastávala vo filozofii: odmietnutie metafyziky a príklon k empirickému videniu a poznávaniu sveta. S postupom času si ale uvedomil a vo svojom retrospektívnom pohľade uvádza: „Boli sme až príliš zameraní na seba. Jediné osoby, ktoré sme chceli presvedčiť, boli naši obdivovaní kolegovia. Neexistoval žiadny tlak, ktorý by nás nútil publikovať. Ak sa nám podarilo získať od jedného z našich kolegov akceptáciu, alebo dokonca pochopenie určitého bodu, ktorý sme považovali za originálny a dôležitý, a to či už pravdivo, alebo ako tomu bolo častejšie v mojom prípade, v stave šťastného sebaklamu, to nás uspokojovalo úplne, až príliš úplne.“⁸⁴ Štádium, do ktorého sa bratstvo podľa slov Berlina dostalo bolo, že nikto mimo „magického kruhu“-Oxford, Cambridge, Viedeň- nemal nič, čo by ich mohol naučiť. Berlin hovorí o zážitku skutočného „intelektuálneho šťastia“, aj keď spätne to považuje za hlúpe a za okúzlenie určitého druhu ilúzie, ktoré ich v tom čase všetkých posadlo. Toto krátke obdobie okúzlenia ho ako predstaviteľa

⁸⁰ Porov. BERLIN, I. 2018. J. L. Austin and the Early Beginnings of Oxford Philosophy. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 166.

⁸¹ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 85.

⁸² Tamže, s. 85.

⁸³ Peregrin upozorňoval, že napriek počiatočným snahám analytických filozofov vyhnúť sa chybám tradičných filozofov v podobe vytvorenia vlastnej nezrozumiteľnej umelej reči filozofov sa po čase práve takýto špecifický jazyk- žargón vplyvom prvkov matematiky a logiky vytvoril aj u nich. Pozri bližšie: PEREGRIN, J. 2005. *Kapitoly z analytickej filozofie*. Praha: FILOSOFIA, 2005. s. 16-17.

⁸⁴ BERLIN, I. 2018. J. L. Austin and the Early Beginnings of Oxford Philosophy. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 175.

inteligencie veľa naučilo a je aj rozpoznateľné v jeho neskorších dielach venovaných myšlienkovým a filozofickým konceptom významných intelektuálov 19. a 20. storočia.⁸⁵

Dve témy diskutované bratstvom zanechali najväčší vplyv na myslenie Isaiaha Berlina. Prvou bola povaha významu spojená s metódou verifikácie a druhá súvisela s prístupom k ľudskej percepcii- fenomenalizmom. Výsledkom diskusií o prvej téme bolo odmietnutie a kritika logického pozitivizmu, alebo aj logického empirizmu presadzovaného v Oxforde najmä Ayerom a v Európe predstaviteľmi Viedenského kruhu. Berlinova kritika⁸⁶ našla vyjadrenie najmä v jeho eseji *Verification* 1939 (Verifikácia), ktorá podľa Michaela Ignatieffa, patrila „*medzi najviac prenikavé kritiky, ktoré smerovali na logický pozitivizmus pred vojnou.*“⁸⁷ Samotný Berlin tvrdil, že bol zaujatý problémami a teóriami, ktorými sa zaoberal logický pozitivizmus, ale nikdy sa nestal pravým stúpencom tejto školy. Rovnaký postoj mal aj ku zrodu samotnej analytickej filozofie v Oxforde, „*zostal som heretikom, avšak priateľským.*“⁸⁸

Berlin prevzal rétoriku a poznatky Austinovej filozofie obyčajného jazyka a využíval ju pri kritike logického pozitivizmu. Avšak aj v prípade filozofie obyčajného jazyka ho nemôžeme považovať, za úplného nasledovníka tohto smeru. Naomi Choi poskytla podľa nás najpresnejšie objasnenie pozície Isaiaha Berlina v analytickej filozofii: „*A práve v priestore medzi Ayerovými a Austinovými nezmieriteľnými uhlami pohľadu môžeme vidieť význam konkrétneho humanistického a interpretačného pohľadu na jazykový význam a jeho vzťah k etike, ktorý Berlin formoval.*“⁸⁹ Ayerov logický pozitivizmus ovplyvnil Berlinov pohľad na svet a jazyk: „*Nikdy som sa neodchýlil od názorov, ktoré som v tom čase obdržal, a stále verím, že zatiaľ čo empirická skúsenosť je všetko, čo slová*

⁸⁵ Pozri napr.: BERLIN, I. 2002. *Freedom and Its Betrayal : Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. 182 s.; BERLIN, I. 2018. *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. 483 s.

⁸⁶ *Verification* nie je jediným kritickým spisom, ktorý Berlin napísal na adresu logického pozitivizmu. V tejto časti dizertačnej práce sa však zaoberáme tými textami, ktoré vydal pred 2. svetovou vojnou. Všetky Berlinove kritické texty sú prístupné v knihe *Concepts and Categories*. BERLIN, I. 1999. *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999.

⁸⁷ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 87

⁸⁸ BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 2.

⁸⁹ CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 38.

*môžu vyjadriť - že neexistuje žiadna iná realita - overiteľnosť však nie je jediným, alebo dokonca najspoľahlivejším kritériom poznania, alebo presvedčení, alebo hypotéz. Toto zostalo so mnou po zvyšok môjho života a zafarbilo všetko ostatné o čom som premýšľal.*⁹⁰

V eseji *Verification* zhrnul svoje pochybnosti voči metóde verifikácie, ktoré vznikali v priebehu diskusných stretnutí bratstva. Jeho hlavnými dôvodmi sa stali problémy spojené s verifikáciou všeobecných propozícií⁹¹ a hypotetických propozícií (najmä neuskutočniteľných).⁹² Nepovažoval ich napriek snahám logických pozitivistov za majúce význam iba v prípade splňania presne stanovených kritérií verifikácie. Okrem toho Berlin priniesol do diskusií bratstva, starý problém, ktorým sa zaoberal už Kant, súvisiaci so syntetickými a apriori propozíciami. Výrok: „*Táto ružová (odtieň) je skôr podobná tejto červenej farbe, než táto čierna.*“⁹³ Berlin upozorňoval, že práve na príklade farieb už na prvý pohľad vidíme pravdu a nemusíme na to mať k dispozícii, žiadnu definíciu farieb. Považoval to za univerzálnu pravdu v empirickej sfére. Výrok o farbách považoval ak nie za striktné a priori, tak zreteľne pravdivý, a napriek tomu neboli podľa kritérií logického pozitivizmu zrozumiteľné. Diskusia, ktorú tento Berlinov počiatočný podnet vyvolal korešpondovala s Russellovým dielom *Limits of Empiricism*.⁹⁴

S jeho kritikou verifikácie súvisí aj kritika fenomenalizmu. Fenomenalizmus ako jedna z teórií percepcie má svoje korene u Davida Huma a Johna Stuarta Milla. Fenomenalizmus sa mal stať spolu s verifikáciou výrokov prostriedkom odmietnutia idealistickej filozofie. Oxfordskí analytickí filozofi boli predstaviteľmi realizmu. Berlin kritizoval najmä Ayerovo špecifické ponímanie fenomenalizmu.⁹⁵ Ayerov

⁹⁰ BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 2-3.

⁹¹ Termín propozícia – pochádza od B. Russella a označuje vetu, zloženú zo slov, ktoré vyjadrujú určitý konglomerát entít. Zdroj: PEREGRIN, J. 2005. *Kapitoly z analytické filozofie*. Praha: FILOSOFIA, 2005. s. 72.

⁹² Porov. BERLIN, I. 1999. Verification. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 20-22.

⁹³ BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 3.

⁹⁴ Tamže.

⁹⁵ Ayerovo ponímanie fenomenalizmu neprijali ostatní predstavitelia Viedenského kruhu. Porov. UEBEL, T. 2013. Early Logical Empiricism and Its Reception: the Case of the Vienna Circle. In: BEANEY, M.

fenomenalizmus vznikol v diskusii s predstaviteľmi Viedenského kruhu, čiže pri formovaní Ayerovho logického pozitivizmu, alebo logického empirizmu. Napriek vplyvu Viedenského kruhu na myslenie Ayera, vo svojej výslednej koncepcii logického empirizmu, vychádzal najmä z britskej empirickej tradície (extrémna verzia Humovho empirizmu) a cambridgskej školy používania logiky v analytickej filozofii (inšpirovaná najmä Russellom). Ayerova snaha o odstránenie metafyziky sa odzrkadlila na jeho podobe fenomenalizmu.

Thomas Uebel vysvetľuje Ayerov fenomenalizmus nasledovne: „*Princíp verifikácie kladie dôraz na pozorovanie, ale s Ayerom sa toto ponímanie premieňa na jeho verziu fenomenalizmu, podľa ktorej sense-contents, nie sú ani mentálne a ani fyzické, ale namiesto toho sú všetky duševné a fyzické objekty logickými konštrukciami.*“⁹⁶ Ayer sa napriek jeho snahe nevyhol starému problému realizmu-ako dokázať existenciu objektov, ktoré nie sú v dosahu nášho zmyslového poznania. Ak je napríklad stôl mimo izbu, v ktorej sa nachádzame podľa predchádzajúcej definície by ho nebolo možné považovať za existujúci objekt. „*Realizmus totiž nielenže predpokladá istú mieru priameho či nepriameho nazerania vecí samotných, ale najmä to, že vnemy vznikajú ich pôsobením priamo na nás. To je podstatou každej kauzálnej teórie, ktorá objasňuje mechanizmus percepcie v realizme.*“⁹⁷

V texte *The Refutation of Phenomenalism* (voľ. preklad: Odmietnutie fenomenalizmu) tvrdí, že v prípade fenomenalizmu dochádza k redukcii pri preklade kategorických výrokov o hmotných objektoch do hypotetických výrokov o možných skúsenostiach pozorovateľa. Celý fenomenalizmus je preto podľa Berlina postavený na omyle.⁹⁸ Henry Hardy a Joshua Cherniss považujú za najvýznamnejšie úsilie Berlina vo

(ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 527.

⁹⁶ UEBEL, T. 2013. Early Logical Empiricism and Its Reception: the Case of the Vienna Circle. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 527.

⁹⁷ DÉMUTH, A. 2013. *Teórie percepcie*. [online]. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. 156 s. [cit. 2019-02-11]. Dostupné na internete: [http://filozofia.truni.sk/userdata/publications/demuth_teorie_percepcie%20\(publ\).pdf](http://filozofia.truni.sk/userdata/publications/demuth_teorie_percepcie%20(publ).pdf). s. 90.

⁹⁸ Porov. BERLIN, I. 2004. The Refutation of Phenomenalism. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [cit. 2019-03-03]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/nachlass/refutphenom.pdf>, s. 2.

všeobecnej filozofii práve úvahy týkajúce sa logického prekladu. Omyl logického empirizmu, na ktorý Berlin upozorňoval a ktorý ovplyvnil celé jeho ďalšie myslenie a jeho príklon k pluralizmu, spočíval v chybnom predpoklade logického empirizmu, že „výroky, aby boli pravdivé a zmysluplné, alebo aby mohli byť považované za správne, sa musia dať preložiť do jediného, „dobrého“ typu výroku.“⁹⁹ Považoval to za ilúziu, na ktorej spočívali dva rôzne typy chybných metód filozofov.

Prvá deflačná metóda sa snažila o prispôsobenie všetkých entít prostredníctvom redukcie jednému jedinému správne typu výroku. Deflačnú metódu identifikoval v prípade redukcie fenomenalizmu, ale aj iných filozofických škôl (najmä u empirikov a pozitivistov). Deflačná metóda sa podľa Berlina „ukázala byť jedným z najhorších hniezd modernej filozofie. Bolo zrejmé, že deflačná metóda viedla k slepej uličke a musela byť opustená.“¹⁰⁰ Druhou bola inflačná metóda. Na rozdiel od prvej metódy, v ktorej akoby pôsobila Occamova britva a chybné redukovala počet entít v prípade inflačnej metódy dochádzalo k ich neobmedzenému nárastu. Omyl tejto metódy spočíval vo vytváraní falošných objektov. Objekty možno definovať iba vo vzťahu k iným objektom avšak v prípade tejto metódy vzťahy neexistujú a sú nahradené pojmi. „Ale pojmy nemôžu byť spojené pojmami; tento klam, spoločný pre Bradleyho a Russella v jeho strednom období, ktorý mení logiku na extravagantnú ontológiu, nemôže pokračovať.“¹⁰¹

Obe metódy spočívajú na rovnakej chybe snahy násilne prispôbovať všetky výroky jednému jedinému, i keď v prípade každej metódy svojmu vlastnému správne typu. Hardy a Cherniss identifikovali za Berlinovou kritikou jediného správneho typu varovanie, že: „táto požiadavka sa nezakladala, na skutočnom vnímaní reality, ale skôr na psychologicknej potrebe istoty, ako aj na tom, čo nazval „Iónskym klamom“,

⁹⁹ CHERNISS, J. – HARDY, H. 2016. Isaiah Berlin. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-01-07]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/berlin/>

¹⁰⁰ BERLIN, I. 1999. Logical Translation. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 65.

¹⁰¹ Tamže, s. 68.

*predpokladom, že všetko je vyrobené z, alebo môže byť redukované, alebo chápané v zmysle jednej a tej istej substancie alebo typu.*¹⁰²

Berlin vychádzal pri svojej kritike logického pozitivizmu z Austinovej filozofie obyčajného jazyka. Ayerova koncepcia bola postavená na ideálnom jazyku a takých kritériách významu, ktoré neodpovedali používaniu nášho obyčajného jazyka. Pôvod ideálneho jazyka logického pozitivizmu videl Berlin v „omyľe redukcie“, ktorého pôvod sledoval až k Humovi a jeho empirickej analýze skúseností. Práve z nej podľa neho pramení snaha o formulovanie takého jazyka, ktorým bude možné modelovať základnú štruktúru reality pomocou základných výrokov, alebo jednotiek. Humovský empirizmus sa tak podľa neho pretavil do veľkého klamu, ktorý posadol celé 20. storočie.¹⁰³ Napriek Berlinovmu obdivu k empirizmu a skepticizmu Hume si uvedomoval nebezpečenstvo¹⁰⁴, ktoré Humova koncepcia predstavovala pre etiku a morálnu filozofiu. Logický pozitivizmus síce podľa neho zohral dôležitú úlohu v existencii filozofie na začiatku 20. storočia, ale už smeroval k chybným záverom a preto mal byť buď výrazne prepracovaný, alebo úplne ukončený.

Jazyk bol pre Berlina hlavným prvkom ľudskej aktivity. Od Austina sa inšpiroval uznaním štúdia používania jazyka ako významnej súčasti (predchádza jej začatiu) filozofie a odsúdenie Ayerovej koncepcie verifikácie a fenomenalizmu. Berlin aj Austin nesúhlasili s tým, že na to, aby sme sa dokázali vyjadriť k našej realite a svetu nám stačia zmyslové údaje (sense-data). *„Zníženie významu na to, čo by sa dalo overiť z hľadiska výrokov skonštruovaných výlučne na základe skutočných, alebo možných zmyslových údajov - a obmedzením filozofie iba na to, čo sa dá povedať prostredníctvom takýchto metód verifikácie, bez akýchkoľvek pochybností, alebo strachu z omylu – by nás odsúdilo*

¹⁰² CHERNISS, J. – HARDY, H. 2016. Isaiah Berlin. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-01-07]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/berlin/>

¹⁰³ Porov. CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 40-41.

¹⁰⁴ Najväčšie nebezpečenstvo videl v Humovom ponímaní ľudských bytostí ako rovnakých za akýchkoľvek okolností a dôsledky jeho konzervatívnej koncepcie spravodlivosti. Porov. CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 40-41.

na mlčanie. “¹⁰⁵ Je potrebné zapojiť viac ako zmyslové údaje. Obyčajný jazyk zabráňoval tomu, aby boli naše skúsenosti vyslovené prostredníctvom abstraktných a ahistorických pojmov. Berlin varoval pred podľahnutím opačnému omylu, považovať obyčajný jazyk za neomylného sprievodcu našej skúsenosti so svetom a realitou.

Napriek množstvu súhlasných názorov Berlina s Austinom sa Berlin napokon stal kritikom aj Austinovej filozofie obyčajného jazyka. Berlinova kritika podľa Naomi Choi spočívala v tom: „*Berlin dospel k záveru, že hoci filozofia ako analýza obyčajného jazyka bola menej exaktná ako Ayerov logický pozitivizmus, napriek tomu sa nezaoberala otázkou autority, zanechávajúc pritom otázky morálky úplne zraniteľné voči širokej škále relativistických obáv.*“¹⁰⁶ To znamená, že síce sa filozofia obyčajného jazyka zaoberá aj našim morálnym jazykom, ale úplne zlyháva a zanedbáva otázku, prečo môže byť jurisdikcia jedného štátu nadriadená iným štátom. Stačí len na identifikáciu morálnych a právnych noriem jedného štátu. Ayer zavrhoval morálku a etiku ako oblasť metafyzickej špekulácie.¹⁰⁷ Choi na základe tohto vyvodzuje: „*podľa Berlina, Ayer a Austin priamo a systematicky spochybňovali zmysluplnosť výrokov o morálke a podkopávali filozofický základ normatívnej etiky.*“¹⁰⁸

Striktnosť logického pozitivizmu Ayera a nedostatočnosť Austinovej filozofie obyčajného jazyka predstavovali podľa Berlina nebezpečenstvo nielen v oblasti etiky a morálnej filozofie, ale aj v oblasti politiky a politickej filozofie. Kritika idealizmu zo strany Oxfordských analytických filozofov a odmietnutie Hegelovej filozofie vplyvom doby podľa Berlina ponechávali otázky nebezpečných politických vier úplne nepreskúmané a čo bolo horšie, degradovali morálne a estetické vyjadrenia a poznatky na emotívne, subjektívne výrazy typu: „páčiť sa“ a „nepáčiť sa“.¹⁰⁹ Napriek rizikám

¹⁰⁵ CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 42.

¹⁰⁶ Tamže.

¹⁰⁷ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. Isaiah Berlin. A Life. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 83-84.

¹⁰⁸ CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 42.

¹⁰⁹ Porov. tamže s. 36-38.

Hegelovej filozofie, Berlin neodmietal Hegelove historické hľadisko. Kladne hodnotil aj Hegelov dôraz na osobné a kultúrne účely a ciele ľudského správania.

Na záver zhrnieme čo z predvojnového obdobia, v ktorom bol súčasťou formovania analytickej filozofie, ovplyvnilo a kreovalo myslenie Isaiaha Berlina. Napriek kritike logického pozitivizmu po celý život vnímal svet cez optiku realizmu a empirickej skúsenosti. Odmietal akékoľvek transcendentno. Po vzore analytickej filozofie odmietal idealizmus, metafyziku a Absolútne. Svet vnímal len ako imanentný, ale rešpektoval, že v ňom existujú entity, ktoré možno pomocou vedeckých empirických metód poznať len veľmi obmedzene.¹¹⁰ Jeden z jeho najväčších kritických incidentov, nedôvera vo vyššie spomínané omyly logického pozitivizmu a filozofie obvyčajného jazyka ho priviedla k zavrhnutiu akýchkoľvek totálnych a nemenných istôt a univerzálnych právd vo filozofii. Od toho momentu si začal všímať a skúmať snahu filozofov o dosiahnutie intelektuálnej istoty a bezpečia¹¹¹ nielen v jeho dobe, ale aj v minulosti. Henry Hardy a Joshua Cherniss zdôrazňujú dôležitosť týchto vplyvov na Berlinove myslenie: „*Tieto dve úzko súvisiace tvrdenia - že absolútna istota je nemožným ideálom (...), a že nie všetko môže, alebo by malo byť redukované alebo spojené s jedným ideálom, modelom, teóriou alebo štandardom - možno považovať za stredobod Berlinovej filozofie. Sú ústredné pre jeho pohľad na jazyk a vedomosti; sú rovnako dôležité pre jeho etiku a jeho filozofiu humanitných vied. Centrálnym bodom týchto rôznych aspektov jeho myslenia bol aj Berlinov individualizmus alebo nominalizmus, jeho dôraz na dôležitosť a skutočnú prioritu konkrétnych vecí ako objektov poznania a individuálnych ľudí ako morálnych subjektov.*“¹¹² Definitívny koniec diskusií bratstva a rozchod Berlina s analytickou

¹¹⁰ Porov. AARSBERGEN-LIGTVOET, C. 2006. *Isaiah Berlin: A Value Pluralist and Humanist View of Human Nature and the Meaning of Life*. [online]. Amsterdam, New York: Rodopi, 2006. 202 s. [cit. 2019-02-20]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=b0DfxM3qVooC&pg=PA105&lpg=PA105&dq=Isaiah+Berlin+phenomenalism&source=bl&ots=EicHw3HtKU&sig=ACfU3U21VC6oNVnkXsnpoK7wFMW6-Y0sSw&hl=sk&sa=X&ved=2ahUKEwiP-rvhgMThAhVmxaYKHUqzCegQ6AEwBXoECACQAOQ#v=onepage&q=Isaiah%20Berlin%20phenomenalism&f=false>, s. 106.

¹¹¹ Porov. BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 4.

¹¹² CHERNISS, J. – HARDY, H. 2016. Isaiah Berlin. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-01-07]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/berlin/>

filozofiou a podľa jeho slov aj filozofiou ako takou, urýchlilo aj vypuknutie 2. svetovej vojny.

Zo strachu pred možnou inváziou nacistického Nemecka do Británie sa Berlin obával o svoj život prisťahovalca a žida. Využil šancu a v júli 1940 odišiel do USA, kde sa po dlhšom váhaní rozhodol pracovať pre *British Information Services* (Britské informačné služby) v New Yorku, ktoré patrilo pod správu britského *ministerstva informácií* v Londýne. Podieľal sa na britskej propagande v USA. „*Jeho prácou bolo dostať Ameriku do vojny.*“¹¹³ Pomocou jeho znalostí a prehľadu mal za úlohu študovať americkú tlač a pripravovať pre ministerstvo informácií týždennú správu o aktuálnom vnímaní vojny v očiach americkej verejnej mienky. Veľmi rýchlo si vytvoril nové kontakty s vysokými predstaviteľmi americkej žurnalistiky, politiky a inteligencie, z ktorých ťažil po celý život. V tomto čase sa utvoril aj posledný dielik Berlinovej intelektuálnej skladačky, ktorý znamenal definitívny presun jeho záujmu od analytickej filozofie k histórii ideí-*sense of reality* (zmysel pre realitu).

b.) História ideí

„*Veci a činy sú tým, čím sú, a ich dôsledky budú tým, čím budú: prečo by sme sa potom mali chcieť dať oklamať?*“¹¹⁴

BISKUP JOSEPH BUTLER

V nasledujúcej podkapitole sa budeme snažiť objasniť čo znamená pre Isaiaha Berlina história ideí a prečo sa pre ňu rozhodol vo svojom profesionálnom zameraní.

¹¹³ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 101.

¹¹⁴ Autorom citátu je biskup Joseph Butler (1692-1752). Zdroje citátu: BERLIN, I. 1978. *Karl Marx: His Life and Environment*. 4. vyd. Oxford, New York: Oxford University Press, 1978. s. 1; BUTLER, J. 2006. Sermon VII: Upon the Character of Balaam. In: BUTLER, J.: *The Works of Bishop Butler*. [online]. Rochester: University of Rochester Press, 2006. [cit. 2019-03-15]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=1-SjToGJ7G0C&pg=PA406&dq=bishop+butler&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi10uPN0dThAhUByKYKH5XAeoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=bishop%20butler&f=false>, s. 89.

Považujeme za dôležité začať kontextom jeho života a intelektuálneho vývoja počas 2. svetovej vojny a prvkami, ktoré mu dopomohli k rozhodnutiu zamerať sa na históriu ideí. Po priblížení týchto prvkov sa vrátime k jeho vzťahu k filozofii po 2. svetovej vojne a obhajobe humanitných vied, ktoré ho priviedli k dvojakému pohľadu na históriu. Na koniec podkapitoly stručne uvedieme a definujeme hlavné prvky Berlinovej práce ako historika ideí a jeho vnímanie vzťahu histórie ideí k politickej filozofii.

Do japonského útoku na Pearl Harbor v decembri 1941 napriek snahám Británie o presvedčenie verejnej mienky v USA boli šance o potlačenie izolacionistických nálad verejnosti takmer nulové. Berlin podľa svojich prieskumov vnímal, že až 80% Američanov bolo proti zapojeniu ich krajiny do 2. svetovej vojny. Po útoku na Pearl Harbor a vstupe USA do vojny sa zmenila aj práca Isaiaha Berlina. Od príchodu Berlina do USA si postupne pomocou kontaktov a pohybu v spoločnosti vyvinul tzv. „novinárske ucho na klebety a intrigy“. Súviselo to s jeho výnimočnou schopnosťou prispôbiť sa prostrediu a spoločnosti v ktorej žil, ktorú vlastnil už od detstva. „Novinárske ucho“ je pre našu prácu zaujímavé z dvoch hľadísk.

Z hľadiska jeho intelektuálneho vývoja sa jeho stret s praxou odrazil na vnímaní, že: *„úsudok a charakter môžu byť oveľa dôležitejšie ako samotná inteligencia. Ľudia, ktorých najviac obdivoval, boli tí, ktorí videli svet jasne.“*¹¹⁵ Odvtedy začal hľadať u svojich súčasníkov z oblasti kultúry, politiky, inteligencie, atď. *zmysel pre realitu*. Zmysel pre realitu sa stal pre Berlina natoľko dôležitý, že prenikol aj do jeho práce historika ideí. Prehlbila sa aj jeho inklinácia k realizmu. Pred 2. svetovou vojnou bol pre neho realizmus skôr teoretický prístup, počas vojny sa podľa slov Michaela Ignatieffa realizmus stal *„skutočnou súčasťou jeho charakteru“*¹¹⁶ V praxi videl ako funguje politika, propaganda, žurnalistika, ekonomika atď. Videl možnosti ako ovplyvniť verejnú mienku, vytvoriť a používať ilúzie a mnohé iné. Odvtedy sa stalo jedným z jeho intelektuálnych kréd: *„Veci a činy sú tým, čím sú, a ich dôsledky budú tým, čím budú: prečo by sme sa potom mali chcieť dať oklamať?“*¹¹⁷

¹¹⁵ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 103.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ BUTLER, J.: *The Works of Bishop Butler*. [online]. Rochester: University of Rochester Press, 2006. [cit. 2019-03-15]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=1->

Druhé hľadisko, ktoré mu prinieslo „novinárske ucho“ bola jeho aktívna účasť na zahraničnej politike. Jeho schopnosti a výsledky práce pre ministerstvo informácií sa dostali až do Londýna a bolo mu ponúknuté miesto na Britskej ambasáde vo Washingtone, ktoré patrilo priamo pod britské ministerstvo zahraničných vecí v Londýne. Táto pozícia otvárala Berlinovi ďalšie dvere v americkej spoločnosti. Spoznal dôležitých predstaviteľov a šéfredaktorov amerických novín a veľmi rýchlo sa naučil ich novinárskej logike a jazyku, z ktorých sa dali zistiť dôležité a niekedy aj tajné informácie. Prípadne Berlin vedel aj komu a aké informácie posunúť, aby splnili svoj účel v prospech Británie. Stal sa *britskými ušami vo whispering gallery* (šepkajúcej galérii).¹¹⁸ Každý týždeň pripravoval prehľad najdôležitejších informácií a tém, ktoré posielal britskému ministerstvu zahraničných vecí. Berlinove správy boli čítané v Británii Winstonom Churchillom, Anthonim Edenom, Cabinet Office (úradom vlády), ministerstvom informácií, vyššími úrovňami ministerstva zahraničných vecí, veľvyslancami, ministrami vlády a kráľom Jurajom VI. (George VI.). Berlin sa stal pre Britániu hlavným „dodávateľom“ dôležitých informácií z USA. USA ako spojenec sa stal veľmi zaujímavým zdrojom informácií a tento záujem, len podčiarkoval fakt postupnej závislosti a podriadenosti britských politických rozhodnutí tým americkým.¹¹⁹ Britské politické elity podľa slov Berlina čakali akým smerom „skočí americká mačka“ až potom konali. Berlin odsudzoval túto závislosť Británie na USA.¹²⁰ S postupom času sa okolo roku 1944 Berlinove správy zameriavali na každý detail vzťahu medzi americkým prezidentom a kongresom, na akékoľvek proti britské nálady v spoločnosti, novinách a vybraných menšinách- najmä írskej, českej a poľskej.

[SjToGJ7G0C&pg=PA406&dq=bishop+butler&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi10uPN0dThAhUByKYYKHY5XAeoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=bishop%20butler&f=false](https://www.bbc.com/news/world-us-canada-19990901), s. 89.

¹¹⁸ Najvhodnejším prekladom *whispering gallery* by bolo slovné spojenie „šepkajúca ochodza“. *Whispering gallery* sa nachádza napr. v Katedrále svätého Pavla v Londýne. Jej názov pochádza z vlastnosti odrážať zvuk. Šepkanie na jednej strane ochodze, je jasne počuť na opačnej strane ochodze. Niekedy sa tento jav vyskytuje aj u prírodných jaskýň. Berlin vo svojom liste Chaimovi Weizmannovi napísal o spoločnosti vo Washingtone: „*stále šepkajúca ochodza, kombinujúca všetky nevýhody veľkého hlavného mesta a malej dediny ... chýry a klebety sa prenášajú na neviditeľných krídlach, s naliehavosťou a bleskovou rýchlosťou a vo väčšine prípadov sú skreslené.*“ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 110.

¹¹⁹ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 114.

¹²⁰ Bližšie pozri: tamže.

V Berlinových správach sa prejavila jeho ruská identita a jeho neobvyklý autorský štýl. Jeho správy boli natoľko zaujímavé, že vzbudili záujem u Churchilla, ktorý v januári 1944 oslovil ministra zahraničných vecí Edena, aby mu prezradil kto je skutočný autor týchto správ. Podpisoval ich britský veľvyslanec vo Washingtone Edward F. L. Wood, gróf z Halifaxu. Churchill správne neveril, že by ich mohol písať rodený Angličan. „*Súhrny sú určite dobre napísané. Mám pocit, že zo všetkého využijú maximum a predstavia tak trochu vášnivý obraz amerických záležitostí.*“¹²¹ Eden súhlasil s Churchillom a vo svojom hodnotení Berlinových správ sa vyjadril, že sú jednoznačne ochutené „orientálnym korením“. Eden mu prezradil, že ich písal Isaiah Berlin- žid pochádzajúci z Pobaltia a profesionálnym zameraním filozof. Michael Ignatieff vysvetlil, že u Churchilla znamenal pojem „vášnivý“- náruživý, horlivý a u Edena pojem „orientálny“- príliš jemný, príliš farebný, neanglický.¹²²

Po otvorení západného frontu 6. júna 1944 spojeneckými vojskami v Normandii postupne začal Berlin pociťovať nádej na blížiaci sa koniec vojny. Jeho práca pre britskú ambasádu sa mu začala stále viac protivíť. Dôvodom bola jeho židovská identita. Bol to jeden z jeho najväčších konfliktov identít- britskej a židovskej. Práca pre v tom období antisionistické a proarabské britské ministerstvo zahraničných vecí bola pre neho veľmi skľučujúca. „*Nakoniec si však uvedomil, že má schopnosť 'vidieť' vzor na koberci ' - vo väčšom rozmere udalostí - a že to bol skôr intelektuálny, než byrokratický druh mysle.*“¹²³ V tomto kritickom incidente konfliktu jeho identít sa zrodila myšlienka vrátiť sa na Oxfordskú univerzitu. Udalosti roku 1944 viedli Berlina stále viac k zamýšľaniu sa nad tým, čo bude robiť po skončení vojny.

Stretnutie a diskusia Isaiaha Berlina s Harrym Shefferom v klube *The Harvard Faculty Club* bolo podnetom k tomu, aby opäť začal premýšľať nad svojou budúcnosťou filozofa. Napriek tomu, že sa Sheffer venoval matematike a logike vnímal zničujúce následky logického pozitivizmu na filozofiu. Vedecký progres, o ktorý sa snažil logický pozitivizmus bol vo filozofických oblastiach ako epistemológia a etika podľa Sheffera

¹²¹ Tamže, s. 125, presný zdroj listov vo vlastníctve britského ministerstva zahraničných vecí je uvedený na s. 317.

¹²² Tamže, s. 125.

¹²³ Tamže, s. 130.

nemožný. Berlin vo svojich spomienkach priznal, že mu utkvela najmä jedna časť z tohto rozhovoru: „*Hovoriť (potom) o človeku, ktorý sa naučil epistemológii, alebo o učencovi etiky, nemá zmysel; nie je to taký druh štúdia.*“¹²⁴ Kritika logického pozitivizmu Sheffera natoľko ovplyvnila Berlina, že prišiel k definitívnemu názoru opustiť filozofiu ako predmet jeho záujmu a profesie. Michael Ignatieff vysvetľuje Berlinove vnímanie filozofie (zmenené vplyvom Sheffera) podobne ako „*oblasť kritiky alebo poézie, v ktorej nebolo možné pridávať k celkovej sume pozitívneho ľudského poznania.*“¹²⁵ O tom svedčia aj Berlinove vlastné slová, ktoré ho viedli k rozhodnutiu: „*Mal by som uprednostniť oblasť, v ktorej by človek mohol dúfať, že na konci svojho života bude vedieť viac, než keď s ňou začal.*“¹²⁶ Touto oblasťou sa pre neho stala história ideí.

Berlinov návrat k akademickej sfére nebol jednoduchý. V apríli 1945 žiadal o uvoľnenie zo služby a návrat do Oxfordu svojich nadriadených, ale Halifax ho nechcel nechať odísť. Po smrti prezidenta Franklina D. Roosevelta nastala pre Berlina jedna z jeho najdôležitejších úloh. Vo svojej správe pre ministerstvo zahraničných vecí mal posúdiť budúci vývoj a smerovanie americkej politiky. Britskí politici veľmi súrne potrebovali takýto odhad, aby vedeli odhadnúť ďalšie kroky svojho spojenca. Berlin vo svojej správe napísal, že americká politika sa podľa neho neodkloní od Roosveltovej politiky *New Deal* (Nový údel) a bude v nej pokračovať aj pod vedením nového prezidenta Harryho S. Trumana. Upozorňoval na zmeny v právomociach kongresu a prezidenta USA, ktoré nastanú s koncom vojny. Pre ministerstvo informácií a jedného svojho priateľa napísal aj neoficiálny list, v ktorom sa bližšie vyjadril k osobnosti nového prezidenta Trumana. V máji 1945 bol Berlin povolaný, aby pomohol pri preklade *Charty OSN* do ruštiny. Spolupracoval pri tom s Charlesom Bohlenom, ktorý zastupoval americkú stranu. Zodpovedali za preklad návrhu charty, ktorý mal byť poslaný do ZSSR na kontrolu a pripomienkovanie.¹²⁷

¹²⁴ Autorom tohto výroku bol Sheffer. Tamže, s. 131.

¹²⁵ Tamže.

¹²⁶ Tamže.

¹²⁷ Berlin pomáhal aj pri ďalších prekladoch. Bohlen sa pri príležitosti iného prekladu vyjadril na adresu Berlina, že: „*zachránil Britské impérium ťahom ceruzky*“. Zdroj citátu: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 133. Bez opravy prekladu by text vyznieval, akoby mali byť okamžite zrušené Britské mandátne územia. To by predstavovalo bez opravy prekladu veľký problém. Pôvodne sa mal Berlin zúčastniť aj na Postupimskej konferencii (17.7.1945 – 2.8.1945) ako prekladateľ

V septembri 1945 sa rozhodol prijať ponuku britského veľvyslanca Archibalda Clarka Kerra v Moskve a navštíviť svoju domovinu- Rusko¹²⁸. Po schválení ministerstvom zahraničných vecí a vybavení víz so sovietskou stranou mohol odcestovať do ZSSR. Berlin dostal úlohu, aby počas svojho pobytu zbieral informácie a pripravil správu, ktorá mala byť odhadom americko-sovietsko-britských vzťahov po vojne. Mal byť v ZSSR do začiatku roku 1946 a potom sa vrátiť do Washingtonu a spísať celkovú správu. Mala to byť posledná úloha Berlina v službách britskej zahraničnej politiky.

Počas jeho pobytu v ZSSR sa zblížil s predstaviteľmi ruskej diplomacie, aristokracie, umelcami, spisovateľmi. Spoločným znakom všetkých bola atmosféra strachu, melanchólie, hanby. Berlin ako cudzinec sa pýtal, kde sú slávni umelci, ktorých mená poznal ešte z mladosti. Najprv nerozumel čo znamenala odpoveď, že „zmizli“, postupne si získal dôveru a priateľstvo svojho ruského okolia a prezradili mu, že ich odviekli do pracovných táborov, alebo ich rovno zastrelili. Dozvedel sa o „*veľkom terore*“ alebo „*ježovščine*“ - o období najväčších represálií v ZSSR počas vlády Josifa V. Stalina, ktoré prebiehalo v rokoch 1937-1938. Teror a čistky boli zamerané na členov Komunistickej strany ZSSR, predstaviteľov armády, inteligencie, ale aj iných štátnych úradníkov a dotkli sa aj obyčajných občanov. Situáciu po čistkách najlepšie opisujú nasledujúce slová: „*V čase, kedy bolo zabíjanie a deportácia vykonávané, sa v ruskej kultúre objavila prázdnota ako les po obrovskom vše-požierajúcom požiari.*“¹²⁹ V čase 2. svetovej vojny sa teror utlmil a niektorí umelci ako napr. Boris Pasternak, alebo Anna Achmatovová mohli tvoriť a prezentovať svoju tvorbu. Sovietskemu režimu vyhovoval silný cit vlastenectva, ktorí títo autori vyvolávali u ruských vojakov a občanov.

pre britského ministra zahraničných vecí Edena. Zrejme, pre osobné nezhody a antipatie s Edenom, bol nakoniec vylúčený zo zoznamu účastníkov. Bližšie pozri: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 133-134.; BERLIN, I. – IGNATIEFF, M. 2017. Transcripts of Interviews Conducted by Michael Ignatieff for His Biography of Berlin. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2019. [stiah. 2019-20-02]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/interviews/ignatieff/biographical--interviews/transcripts.pdf> s. 684-686.

¹²⁸ Aj keď sa Berlin narodil v Rige, v tom čase bola súčasťou Ruského cárstva a Berlin sa vždy cítil ako Rus. Jeho cestu do ZSSR však sprevádzali obavy, že Sovietsi zistia jeho pôvod, že bol sovietskym občanom a nebudú ho chcieť pustiť z krajiny. To by bolo pre neho neprijateľné natoľko, že by radšej ukončil svoj život ako byť väzňom. Bližšie pozri: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 135.

¹²⁹ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 137.

Po Berlinovom prvom dni a večeri na ambasáde v Moskve, ktorá sa konala na počesť výročia časopisu *Britansky soiuznik*, kde spoznal významných predstaviteľov ruskej diplomacie, aristokracie a kultúry a prvýkrát zažil atmosféru strachu domácich, si uvedomil, že bol veľmi rýchlo medzi nich prijatý. Považovali ho za jedného z nich a to nielen pre ruský jazyk, ale aj pre spôsob myslenia.¹³⁰ Berlin si uvedomil, že vďaka tomu, že zabudli na fakt, že sa rozprávajú s britským úradníkom, sa mu podarilo niečo veľmi neobvyklé. „*Stručne povedané, dojem, ktorý som získal, bol, že okrem jazykových prekážok, to bol všeobecný strach zo spojenia s cudzincami, najmä tými, ktorí pochádzali z kapitalistických krajín, spolu so špecifickými pokynmi pre členov komunistickej strany, aby sa nezúčastňovali na takýchto aktivitách, považovali všetky západné misie za urážky ich kultúry; a nechali ich členov (a väčšinu novinárov a iných cudzincov) žiť akoby v nejakej zoologickej záhrade s prepojenými kliebkami, ale odrezaní vysokým plotom od vonkajšieho sveta.*“¹³¹ Berlin sa vďaka svojmu pôvodu z tejto zvláštnej „zoo“ dostal von. Keď odchádzal z večere uvedomil si a aj neskôr počas celého svojho pobytu v Moskve a na návšteve v Leningrade (Petrohrade), že bol sledovaný tajnými službami. Rovnako ako v USA sledoval dennú tlač a pripravoval týždennú správu dôležitých udalostí. Dostupné noviny boli plné propagandy a bolo ťažké sa z nich dozvedieť skutočné fakty a priebeh udalostí. Zaujímavosťou je, že propagandu v tlači nepovažoval za až takú rozdielnu od tej s ktorou sa stretával počas 2. svetovej vojny v USA. Stretnutia so sovietskymi politikmi boli tiež veľmi neprínosné z hľadiska možnosti získať nejaké reálne informácie o stave ZSSR.

Výnimkou boli Berlinove stretnutia s predstaviteľmi ruskej kultúry. Spomenieme najmä dve veľmi významné ruské osobnosti, ktoré ovplyvnili život a dielo Isaiaha

¹³⁰ Riaditeľ divadla Alexander Tairov, jeden z účastníkov večere na ambasáde, povedal o Berlinovi: „*bol úplným Rusom*“. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 136.

¹³¹ BERLIN, I. 2018. Meetings with Russian Writers in 1945 and 1956. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 366.

Berlina- Boris Pasternak¹³² a Anna Achmatovová¹³³. Stretnutia s nimi môžeme považovať za posledný vplyv, ktorý viedol Berlina k štúdiu ruskej inteligencie 19. storočia. Michael Ignatieff napísal o Berlinovi vychádzajúc z Pasternakovej sebainterpretácie ako „posledného autentického hlasu ruskej tradície 19. storočia“, že „*kultúra 19. storočia bola jeho (Berlinovým) duchovným domovom*“.¹³⁴ V decembri 1945 sa vrátil do Washingtonu. Po rokoch zistil, akým utrpením a akému teroru musela Achmatovová za stretnutie s ním, údajným britským špiónom, trpieť. Jedným z trestov bolo aj opätovné zatknutie jej syna Leva N. Gumiljova v roku 1949. Bol poslaný do pracovného tábora na Sibír. V snahe o jeho záchranu sa podrobila obrovskému poníženiu

¹³² Do stretnutia Berlina s Pasternakom v Peredelkino nevedel o všetkom čo museli predstavitelia ruskej kultúry prežívať počas masových čistiek. Nevedel ani o ťažkom osude Pasternaka. Odvtedy si všimal, že predstavitelia ruskej kultúry nikdy nehovorili o ZSSR, ale o Rusku. Bolo to vyjadrením ich pocitu straty blízkych, ale stálej príslušnosti k starej národnej ruskej kultúre pred revolúciou. O desať rokov neskôr keď sa s Pasternakom opäť stretli v Moskve mu Pasternak podal rukopis románu *Doktor Živago* a povedal, že ho chce publikovať na západe za akýchkoľvek okolností. Berlin bol jeden z prvých ľudí zo západu, ktorí román čítali. Berlin v ňom videl majstrovské dielo. Varoval Pasternaka pred následkami po jeho vydaní, ale on nepočúval. Po vydaní diela sa začali veľké represálie voči Pasternakovi čo podľa Berlina urýchlilo jeho smrť. Kvôli chybe svojich oxfordských kolegov sa cítil byť Berlin za jeho smrť vinný. O Pasternakovi pozri napr. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 142-147 (stretnutie), 232 (*Doktor Živago*, chyba oxfordských kolegov, smrť Pasternaka) alebo BERLIN, I. 2018. *Meetings with Russian Writers in 1945 and 1956*. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 375-398.

¹³³ V čase stretnutia s Achmatovovou Berlin nečítal ani jednu jej báseň. Nevedel ani o jej ťažkom osude, že jej manžel bol v roku 1921 popravený a ani o jej zákaze publikovať od roku 1925-1940. Jej syn bol v roku 1938 držaný vo väzení (17 mesiacov), bez toho aby vedela kedy ho pustia von. Achmatovová bola plná smútku a nešťastia. Berlin ju opísal ako „smutnú kráľovnú“ pripomínajúcu minulé storočie (19. storočie). Achmatovová vnímala Berlina ako spojenie medzi rozdelenou ruskou kultúrou doma a v exile. Pomohol jej s informáciami o jej priateľoch v zahraničí. Nikdy neuvažovala o emigrácii, bola odhodlaná zostať so svojím ľudom za každých okolností. Nikdy by sa nedokázala vzdať ani svojho rodného jazyka. Achmatovová sa s Berlinom stretla ako 56 ročná a zaľúbila sa do neho. Venovala mu úbožný básnický cyklus *Cinque* a Berlin sa stal postavou „*hosťa z budúcnosti*“ v *Poéme bez hrdinu* (1962). Berlin k nej tiež cítil silný cit a ich stretnutie ich spojilo putom na celý život. Po Berlinovom návrate do USA, KGB v ZSSR umiestnila mikrofóny do Achmatovovej bytu. Čakalo ju ťažké obdobie utrpenia nielen kvôli nešťastnej láske k Berlinovi, ale aj teroru zo strany režimu za to, že sa s ním- špiónom Berlinom v roku 1945 stretla. Prišla o možnosť vykonávať spisovateľskú činnosť, jej diela boli zničené, jej syn bol opäť zatknutý a režim ju pomocou médií zdiskreditoval ako nemorálnu ženu. Berlin o tom, čo sa s ňou dialo po jeho odchode zo ZSSR nevedel. Dokonca jej aj na nejaký čas odobrali potravinové lístky, a ľudia jej potajomky nosili pred dom jedlo, aby nezomrela od hladu. Opäť sa stretli až po rokoch v Oxforde v júni 1965. Zomrela o rok neskôr. Viac pozri: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 148-169, 233. alebo BERLIN, I. 2018. *Meetings with Russian Writers in 1945 and 1956*. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 399-432.

¹³⁴ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 146.

a napísala niekoľko oslavných ód pre Stalina. Poníženie bolo o to väčšie, že to ničomu nepomohlo¹³⁵.

Už po prvom stretnutí Berlina s Pasternakom a Achmatovovou sa u neho objavila silná úcta a obdiv k ich nezlomnosti ducha a stali sa jeho morálnymi vzormi. Na stretnutie s Achmatovovou sa spätne pozerá ako na najväčšiu udalosť jeho života.¹³⁶ Vplyvom jej utrpenia získal navždy odpor voči komunizmu a sovietskemu totalitnému režimu. Odvtedy sa tento odpor preniesol do každej Berlinovej práce a urobil z neho podľa Ignatieffa ochrancu západného liberalizmu a politickej slobody.¹³⁷ Achmatovová inšpirovala Berlina aj v téme determinizmu. „*Jeho neľútostná polemika proti historickému determinizmu bola oživená tým, čo sa od nej naučil, a to, že dejiny mohli byť prinútené, aby sa poklonili pred čírou tvrdohlavosťou ľudského svedomia.*“¹³⁸ Po jej smrti bol presvedčený, že jej charakter a morálna bezúhonnosť a nezlomnosť bola dôkazom, že aj jednotlivci sa môžu postaviť „pochodu dejín“¹³⁹ čo predstavitelia marxistickej ideológie považovali za vylúčené.

Achmatovová bola presvedčená, že jej stretnutie s Berlinom „začalo“ studenú vojnu a tým zmenilo históriu celého ľudstva. Konkrétne v *Poéme bez hrdinu* (1962) napísala, že jej noc s „hostom z budúcnosti“ zmení históriu. Považovala ich svojím poetickým jazykom za vybraných osudom, aby ako postavy histórie začali kozmický konflikt.¹⁴⁰ Jej presvedčenie sa odrazilo aj v jej básni.

„Nebude on mojím milovaným manželom,
ale to čo sme dosiahli, on a ja,
bude narušovať dvadsiate storočie.“¹⁴¹

¹³⁵ Jej syna prepustili až po smrti Stalina a po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1956. Po jeho prepustení matke dlho zazlieval, že urobila veľmi málo pre jeho prepustenie na slobodu.

¹³⁶ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 168.

¹³⁷ Porov. tamže.

¹³⁸ Tamže.

¹³⁹ Tamže, s. 233.

¹⁴⁰ Porov. BERLIN, I. 2018. Meetings with Russian Writers in 1945 and 1956. In: BERLIN, I.: *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. s. 419.

¹⁴¹ Achmatovová o ich stretnutí. Citované z: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 167, s. 321 (uvedený zdroj: *The Complete Poems of Anna Akhmatova*).

Po návrate zo ZSSR sa konečne vrátil k pedagogickej činnosti. Vyučoval dejiny filozofie a ruské myslenie 19. storočia na *New Collage* na Oxfordskej univerzite a na univerzitách v USA. Pomocou kontextu jeho života sme sa snažili poukázať na dôležité udalosti a kritické incidenty, ktoré ho viedli k zmene predmetu štúdia. Ešte sa musíme vrátiť k jednému veľmi dôležitému prvku, ktorý Berlina ovplyvnil ešte v začiatkoch štúdia na Oxfordskej univerzite. Ako sme spomínali zložitú situáciu s výučbou študijného programu PPE a Berlinove samoštúdium v oblasti politiky, nespomenuli sme, že počas tohto obdobia navštevoval prednášky z dejín filozofie Robina G. Collingwooda. Collingwood bol pred 2. svetovou vojnou jediným pedagógom na Oxfordskej univerzite, ktorý presadzoval potrebu historického prístupu v oblasti filozofie. V dôsledku tohto v tej dobe výnimočného prístupu bol jedným z prvých kritikov rodiacej sa analytickej filozofie. Jednoznačne môžeme povedať, že je najväčším ideovým vzorom Berlinovej histórie ideí. V nasledujúcich objasneniach hlavných tém Berlinovej histórie ideí sa Collingwoodove meno a vplyv bude objavovať ešte viackrát.

Ešte pred 2. svetovou vojnou napísal knihu o Karlovi Marxovi- *Karl Marx: His Life and Environment* (1939) (voľ. preklad: Karl Marx: Jeho život a prostredie), ktorá bola v tom čase v Británii jediná svojho druhu a napísaná pre Berlina veľmi príznačným biografickým štýlom.¹⁴² Kniha o Marxovi je dôležitá z viacerých hľadísk. Bola jeho prvou prácou v rámci histórie ideí a podľa Ignatieffa „*bol to Marxov projekt, ktorý ho zachránil z toho, čo prinajmenšom pre neho, znamenalo slepú uličku pre filozofiu v Oxforde.*“¹⁴³ Štúdium Marxovho učenia predstavovalo výzvu pre Berlinov formujúci sa liberálny postoj. Odpor, ktorý v ňom vyvolala Marxova nenávisť voči civilizácii¹⁴⁴, ktorú on obdivoval, ho priviedla k odmietnutiu marxizmu. Neskoršie stretnutie s prenasledovanými ruskými spisovateľmi v ZSSR, jeho odpor ešte viac posilnilo.

¹⁴² Ponuku napísať knihu o Marxovi dostal Berlin v roku 1933 z vedenia *New College* Oxfordskej univerzity. V tom čase nevedel o Marxovi, takmer nič. Prijal túto ponuku, pretože si uvedomoval obdiv a entuziazmus, ktorý vyvolával marxizmus a ZSSR u študentov na Oxfordskej univerzite, ktorí trpeli krízou, ktorá v roku 1933 zasiahla aj Britániu. Berlin sám bol voči marxizmu skeptický a odôvodňoval svoju nedôveru zážitkom z Leninovej revolúcie v Rusku a strachu o život, ktorý pred emigráciou do Anglicka s rodičmi prežíval. V roku 1933 sa na Oxfordskej univerzite nikto nevenoval dejinám marxizmu. Berlinovou veľkou výhodou bola znalosť nielen nemčiny, ale aj ruštiny. Bližšie pozri napr.: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 69-71.

¹⁴³ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 88.

¹⁴⁴ Porov. tamže, s. 70-71.

Berlinove zameranie histórie ideí inšpiroval tento odpor a Berlinov konečný liberálny postoj sa rozhodol brániť prostredníctvom autorov, ktorí kritizovali a bojovali buď priamo voči Marxovej filozofii, alebo nepriamo voči jej predchodcom a ideovým zdrojom.

Berlinova kniha o Marxovi je vlastne Marxovou biografiou a preto jej bolo kritikmi vyčítané najmä, že nedostatočne obsiahla ekonomický rozmer Marxovho myslenia. Od Marxa sa inšpiroval historickým prístupom k ideám a hodnotám a z Marxovho ponímania triedneho boja pochádza jeho vnímanie rivality a rozporuplnosti hodnôt v spoločnosti. „*Marxizmus zdôraznil jeho tendenciu pozerat' sa na hodnoty historicky, ktoré liberáli jeho doby brali ako večne pravdivé a platné.*“¹⁴⁵ Štúdium Marxovej filozofie, jeho života a koreňov ruskej revolúcie priviedlo Berlina k skúmaniu ruskej filozofie 19. storočia.

V eseji *The Pursuit of the Ideal* sa dozvedáme o jeho vzťahu k ruskej literatúre a filozofii už od jeho raného veku. Predstavitelia ruskej inteligencie 19. storočia sa podľa neho v prvom rade zaujímali o morálnu stránku života spoločnosti. O príčiny existencie nespravodlivosti, klamstiev a falošnosti v ľudskej spoločnosti a najmä tej ruskej. Mimoriadny záujem v nich podľa Berlina vzbudzoval fakt, prečo sa vôbec človek nechá zotročiť inými, alebo prečo je schopný prispôbiť sa a slepo poslúchať príkazy iných. Zaujímal ich aj ako by sa dalo dosiahnuť opak. Zbaviť spoločnosť klamstva, nespravodlivosti, beznádeje, otroctva a zabezpečiť jej život v pravde, spravodlivosti, láske, slobode, atď.¹⁴⁶ Odpovede, ktoré nachádzali sa opierali o vieru v Boha, vedu, Západ, prostý ľud, alebo Rusko a slovanské hodnoty. „*Všetky tieto názory spájalo presvedčenie, že riešenia základných problémov existujú, že ich možno odhaliť a pri dostatočnom nesebeckom úsilí na našom svete (realite) aj realizovať. Každý z nich bol presvedčený, že podstatu človeka tvorí jeho schopnosť zvoliť si svoj spôsob života: spoločnosť je možné zmeniť vo svetle pravdivých ideálov, ak sme pre ne dostatočne zapálení a sme im dostatočne oddaní.*“¹⁴⁷ Štúdium klasickej filozofie na Oxfordskej

¹⁴⁵ Tamže, s. 93.

¹⁴⁶ BERLIN, I. 1990. *The Pursuit of the Ideal*. In: BERLIN, I.: *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. s. 2-3.

¹⁴⁷ Tamže, s. 4.

univerzite, filozofických prác starovekých Grékov a stredovekých a novovekých európskych autorov, Berlinovi umožnilo identifikovať spoločné a rozdielne prvky východnej a západnej filozofie. Výsledkom tejto Berlinovej schopnosti a získaných vedomostí bola jeho celoživotná snaha sledovať monistické a opozičné pluralitné tendencie v ideách a filozofických koncepciách minulosti, ktoré dali obsah jeho práci historika ideí ako kritika determinizmu a snahy o „hľadanie ideálu“ a obrancu slobody a pluralizmu.

Berlin sa pod vplyvom Collingwoodovho učenia a dávneho rozhovoru s Harrym Shefferom vrátil ku svojej kritike logického pozitivizmu a ešte viac ju rozvinul. Zameral sa na postavenie filozofie v systéme vied a na potrebu odlíšenia humanitných vied od prírodných vied. História pri odlišnosti týchto vied zohrávala podľa Berlina veľmi dôležitú úlohu. V eseji *The Purpose of Philosophy* (voľ. preklad: Účel filozofie) hľadá odpoveď nielen na účel filozofie, ale aj na dokázanie jej výnimočnosti oproti iným vedám.

Berlin začal svoje uvažovanie o filozofii v podobenstve o dvoch „košoch“ ľudského poznania. Píše o snahe rozdeliť všetky pôvodne filozofické otázky súvisiace s ľudským poznaním sveta, života, reality, atď. do jedného z dvoch „košov“ empirického alebo formálneho. Týmto zaradením získame odpoveď buď prostredníctvom našej zmyslovej skúsenosti v prípade empirického „koša“, alebo pomocou napr: prísnej matematickej kalkulácie, alebo použitia logiky v prípade druhého formálneho „koša“. Berlin si uvedomoval zjednodušenia, ktorého sa dopúšťal pri tomto striktnom rozdelení, ktoré v realite nie je až tak jednoznačne oddeliteľné, ale nepovažoval ho za veľmi zavádzajúce, pretože tento rozdiel medzi dvoma veľkými zdrojmi ľudského poznania sa podľa neho objavoval už od začiatku nášho samostatného uvažovania.¹⁴⁸ Problém videl v tom, že stále existujú otázky, ktoré nemožno zaradiť ani do jedného z týchto dvoch „košov“, preto musí existovať ešte jeden „kôš“, ktorý sa nachádza medzi nimi, do ktorého zapadnú všetky tieto otázky. *„Tieto otázky majú najrozmanitejší charakter; niektoré sa zdajú byť faktickými otázkami, iné hodnotové; niektoré sú otázky týkajúce sa slov a symbolov; iné sa týkajú metód, ktoré sledujú tí, ktorí ich používajú: vedci, umelci, kritici,*

¹⁴⁸ Porov. BERLIN, I. 1999. *The Purpose of Philosophy*. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 2.

bežní ľudia v bežných záležitostiach života; iné sú o vzťahoch medzi rôznymi oblasťami poznania; niektoré sa zaoberajú predpokladmi myslenia, niektoré s povahou a cieľmi morálnej, spoločenskej alebo politickej činnosti.“¹⁴⁹ To čo je pre všetky tieto značne rôznorodé otázky spoločné je fakt, že ich nemožno zodpovedať ani pomocou pozorovania, ani matematických výpočtov, ani prostredníctvom použitia indukčných, alebo dedukčných metód. Od začiatku polozenia týchto otázok ich samotný autor nemá ani žiadny správny spôsob a ani kľúč v podobe napr. návodu, knihy atď. alebo uznávaných odborníkov a iných autorít, ktorí by mu zaručene pomohli nájsť správnu a univerzálne platnú odpoveď.¹⁵⁰

Berlin nazýva tieto otázky filozofickými otázkami. Od nepamäti sa ich snažia podľa Berlina násilím preformulovať (celé, alebo aspoň časť z nich) a zaradiť do jedného z dvoch „košov“ empirického alebo formálneho, kde pomocou všeobecne uznávaných metód je možné nájsť uspokojivé odpovede. „*História ľudského poznania je do značnej miery trvalým pokusom zamiešať všetky otázky do jednej z dvoch prijateľných kategórií; pretože akonáhle sa záhadná, čudná otázka môže preložiť do takej, ktorá môže byť spracovaná empirickou alebo formálnou disciplínou, prestáva byť filozofická a stáva sa súčasťou uznávanej vedy.*“¹⁵¹ Berlin používa v súvislosti s vytváraním moderných uznávaných vedeckých disciplín (napr.: psychológia, sociológia, ekonómia) metaforu: „*história ideí je teda dlhá séria „vraždy rodičov“...*“¹⁵² kedy sa moderné novovzniknuté disciplíny snažia dištancovať od svojich rodičov- filozofie a problémov, ktoré nie je možné vyriešiť ich vlastnými metódami spadajúcimi do dvoch vyššie spomínaných „košov“. Napriek tomu, sa množstvo filozofických otázok podľa Berlina nezmenšuje. Dokonca aj v nových vedeckých disciplínach stále existujú otázky, ktoré sú čisto filozofického pôvodu napr. v oblasti kozmológie.

V odpovedi na otázku aký je účel filozofie sa dostávame k jednému z najväčších vplyvov Collingwoodovho učenia na Isaiaha Berlina. John Gray jednoznačne uvádza tento vplyv v rozvinutí Collingwoodových tzv. absolútnych predpokladov. Absolútne

¹⁴⁹ Tamže, s. 3.

¹⁵⁰ Porov. tamže, s. 3-4.

¹⁵¹ Tamže, s. 4.

¹⁵² Tamže.

predpoklady sú „základné postuláty alebo premisy, ktoré sa časom menia a zároveň tvarujú myslenie, pokiaľ zostávajú na svojej pozícii.“¹⁵³ Collingwoodove absolútne predpoklady môžeme podľa Graya prirovnať ku kategóriám Immanuela Kanta tým, že dávajú formu našej skúsenosti so svetom a preto sú skôr metafyzickej ako empirickej povahy. Ide však len o inšpiráciu Kantom, nie striktné uplatnenie jeho koncepcie. Collingwoodove kategórie sa na rozdiel od Kantových v priebehu histórie menia. To ho spája skôr s Hegelom ako s Kantom.

Berlin pri hľadaní účelu filozofie píše o Kantovi ako o „Kant ako prvý vykreslil zásadný rozdiel medzi faktami – ako údajmi o skúsenostiach s vecami, osobami, udalosťami, kvalitami, vzťahmi, ktoré sme pozorovali, alebo sme si ich odvodili, alebo o ktorých sme premýšľali – a kategóriami- v ktorých sme cítili, predstavovali a reflektovali ich.“¹⁵⁴ Tieto kategórie, ktorými vnímame vonkajší svet boli podľa Kanta nemenné a identické pre všetky ľudské bytosti. Berlin však tvrdí, že ak sa začneme zaoberať históriou, morálkou alebo estetikou, rýchlo zistíme, že existujú rôzne pohľady na svet, rôzne vysvetlenia jeho fungovania a to čo sa odlišuje nie sú empirické skúsenosti, ale modely, prostredníctvom, ktorých im ľudia v danom období rozumeli a kategórie- „okuliare“, cez ktoré sa na ne pozerali.¹⁵⁵ Účelom filozofie je študovať tieto „okuliare“ - základné vzorce, modely, kategórie, podľa ktorých ľudia chápali svet v rôznych historických obdobiach, ale aj v súčasnosti. Je to dôležitá úloha, pretože tieto modely sa často dostávali a dostávajú do konfliktu. Spôsob ich pochopenia môže uľahčiť spolužitie. To však stále nie je najhlavnejším dôsledkom takto vykonávaného účelu filozofie.

Berlin tvrdí, že sa v histórii objavovali často neúmyselné snahy z nepochopenia, alebo aj určité úmyselné pokusy uplatniť modely, ktoré v realite nefungovali. To spôsobovalo množstvo utrpenia a predstavovalo pre ľudí značné riziko. Uvedieme aspoň dva príklady uplatňovania nefungujúcich modelov, ktoré Berlin videl v politike totalitných režimov 20. storočia, ale aj v krvavej vláde diktátorov. „Je to určite rozumná

¹⁵³ GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: an Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s. 4.

¹⁵⁴ BERLIN, I. 1999. The Purpose of Philosophy. In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 7.

¹⁵⁵ Porov. tamže, s 8.

hypotéza, že niektoré z hlavných príčin zmätku, biedy a strachu, čo môžu mať psychologické alebo sociálne korene, sú slepá oddanosť k zastaraným názorom, patologické podozrenie z akejkoľvek formy kritického sebaskúmania, zúrivé snahy o zabránenie akémukoľvek stupňu racionálnej analýzy toho podľa čoho a prečo žijeme.“¹⁵⁶

Účelom filozofie je pomocou štúdia rôznych spoločenských, morálnych, politických modelov, kategórií, pojmov, prostredníctvom ktorých ľudia chápu svoj súčasný svet, ale aj ako chápali svet ich predchodcovia v minulosti (netreba zabudnúť ani na pôvodné základné metafyzické vzorce), pomôcť k ľahšiemu spolužitiu a tolerancii rôznych názorov, túžob, cieľov, vier a presvedčení. Čo pre Berlina znamená filozofia, najlepšie vystihujú záverečné slová jeho eseje: „*Táto spoločensky nebezpečná, intelektuálne ťažká, často mučivá a nevďačná, ale vždy dôležitá činnosť je práca filozofov, či sa zaoberajú prírodovednými, morálnymi, politickými alebo čisto osobnými otázkami a problémami. Cieľom filozofie je vždy to isté, pomáhať ľuďom pochopiť seba samých a tým pracovať vo svetle a nie zúriivo v tme.*“¹⁵⁷ Pri Berlinovom objasňovaní účelu filozofie jednoznačne vidíme potrebu historického prístupu vo filozofii.

K jeho historickému prístupu jednoznačne patrí aj obhajoba humanitných vied a zdôraznenie ich rozdielnosti s prírodnými vedami. V eseji *The Concept of Scientific History* (voľ. preklad: Pojem vedeckej histórie) obhajuje rozdielnosť humanitných a prírodných vied prostredníctvom vzťahu výskumníka a predmetu výskumu. Výskumník v humanitných vedách sa nemôže pri svojom výskume oprostiť od okolitého sveta, spoločnosti a ani seba samého ako to robí vedec v prírodných vedách.

Humanitné a prírodné vedy sa podľa Berlina odlišujú nielen v predmete, ale aj v metódach. Zásluhou Collingwooda sa Berlin stretol s učením Giambattistu Vica, Johanna Gottfrieda von Herdera, ktoré zmenilo jeho pohľad na históriu ako vedeckú disciplínu. Aplikácia metód prírodných vied na humanitné sa podľa Berlina najviac dotkla práve histórie. Na základe aplikácie metód prírodných vied na sféru histórie môžeme podľa Berlinových esejí rozlišovať dva prístupy k histórii: vedecký a empatický. Na základe dostupných prameňov a vplyvu Collingwooda môžeme zaradiť Berlina ku

¹⁵⁶ Tamže, s. 11.

¹⁵⁷ Tamže.

kritikom historicizmu a k obhajcom historizmu. Na základe nášho štúdia sa domnievame, že historicizmus predstavuje prístup, ktorý Berlin nazýval vedecký a historizmus reprezentuje Berlinov empatický prístup.

Samotný Berlin však pojmy historicizmu a historizmu nepoužíval. V anglickom jazyku dlho nerozoznávali dva samostatné pojmy pre historicizmus (historicism) a historizmus (historism) a pre oba teoretické smery používali jeden pojem. Samotný Collingwood sa považoval za predstaviteľa historicizmu, napriek tomu, že súčasní teoretici ho na základe súčasného presnejšieho terminologického rozlíšenia zaraďujú k historizmu. Upresneniu používania pojmov napomohlo najmä dielo Karla R. Poppera *The Poverty of Historicism* (1936) (*Bieda historicizmu*). Popper v ňom odlíšil historizmus od historicizmu ako prístup, ktorý „analyzuje a vysvetľuje rozdiely medzi rôznymi sociologickými doktrínami a školami poukazovaním na ich spätosť s preferenciami a záujmami prevládajúcimi v určitom historickom období.“¹⁵⁸

Pojem historizmus pochádza z nemčiny a do angličtiny je často nesprávne prekladaný pod pojmom historicizmus.¹⁵⁹ Historicizmus môžeme považovať za opak historizmu ako ho definoval Popper. „*Historizmus berie do krajnosti hranice banálnej myšlienky, že kultúra a ľudské inštitúcie vo všetkých ich formách (jazyk, umenie, náboženstvo, právo, štát atď.) podliehajú neustálym zmenám: historik je vzhľadom na tento príval povinný študovať iba konkrétne a jednotlivé javy, a vzdať sa všetkých hľadání štrukturálnych zákonitostí.*“¹⁶⁰

Historicizmus ako protipól historizmu môžeme definovať v najužšom slova zmysle ako prístup „*podľa ktorého sociálne vedy majú za cieľ odhaľovať nejaké zákonitosti, vzory, trendy priebehu dejinných udalostí, čo umožňuje formulovať predikcie*

¹⁵⁸ POPPER, K. R. 1994. *Bída historicizmu*. Praha : ISE, 1994. s. 21.

¹⁵⁹ Porov. napr.: BEISER, F. 2009. Historicism. In: ROSEN, M. – LEITER, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009. [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199234097.001.0001/oxfordhb-9780199234097-e-6>

¹⁶⁰ BOUDON, R. – BOURRICAUD, F. 2003. *A Critical Dictionary of Sociology*. [online]. London: Routledge, 2003. 452 p. [cit. 2019-01-28]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?hl=sk&id=idB_rIq0RZwC&q=historism#v=snippet&q=historism&f=false, s. 197.

*o budúcom stave spoločnosti.*¹⁶¹ Popper kritizoval najmä marxizmus a historický materializmus, ale Tatiana Sedová upozorňuje, že historicizmus existoval aj v starších metafyzických a teologických koncepciách inšpirovaných Hegelom a aj v naturalistických koncepciách.¹⁶² Každý prístup v sebe obsahuje aj nebezpečenstvo. V prípade historizmu ho predstavuje historický relativizmus a v prípade historicizmu je to historický determinizmus.

Berlinov historizmus sa formoval jeho záujmom a štúdiom vzniku histórie ako vedy. História sa podľa Berlina stala jednou z prvých obetí pozitivizmu.¹⁶³ Terčom kritiky sa stala otázka pravdivosti historických štúdií. Nebolo to prvýkrát, keď bola história so svojím naratívnym štýlom kritizovaná ako obyčajná fantázia alebo povera, dialo sa tak už od dôb Hérodota, tými ktorí podľa Berlina presadzovali presnosť nad „obyčajným komentovaním“ priebehu dejín. Počas osvietenstva prišlo k úplnému odmietnutiu možnosti považovať históriu ako relevantnú vedu.

Vplyvom racionalizmu Reného Descarta, Gottfrieda W. Leibniza a Christiana Wolffa bola história ako relevantná vedecká disciplína takmer úplne zdiskvalifikovaná. Výsledky histórie sa nemohli porovnávať s presnosťou a všeobecnou platnosťou záverov prírodných vied. Prírodné vedy navyše svoju presnosť a platnosť podporili aj exaktnými kvantifikačnými metódami. Frederick Beiser sa zaoberal vývojom historicizmu a historizmu a opisuje opozíciu, ktorá sa v polovici 18. storočia postavila proti diskreditácii histórie ako vedy. Predstavitelia tejto opozície uznávali racionalistické stanovisko rozdielnosti prírodných vied a histórie spočívajúce v mechanickom vysvetlení javov a kvantifikačné metódy, ale odmietali *„že všetky vedomosti si vyžadujú univerzálnosť a nevyhnutnosť, alebo že jediná forma vedy je matematická. História podľa nich mala svoje vlastné štandardy a metódy poznania, ktoré nie sú menej náročné a*

¹⁶¹ SEDOVÁ, T. 2013. Karl Raimund Popper o otvorenej spoločnosti. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2013. s. 670.

¹⁶² Porov. tamže.

¹⁶³ Porov. BERLIN, I. 2001. The Divorce between the Sciences and the Humanities. In: BERLIN, I.: *Against the Current*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2001. s. 84-88.

striktnejšie ako u prírodných vied.“¹⁶⁴ Metódy histórie sa oproti metódam prírodných vied podľa Beisera vyznačovali holistickým a interpretačným charakterom.

Berlin sa inšpiroval práve touto tendenciou pri svojom vlastnom náhlade na históriu ideí. Obhajobou unikátneho charakteru histórie, ktorý sa zaoberá predmetom, ktorý sa v čase mení na rozdiel od nemennosti predmetov naturálnych vied, ktorý je konkrétny a jedinečný svojím charakterom na rozdiel od všeobecnosti a univerzálnej platnosti predmetu prírodných vied. Táto výnimočnosť a premenlivosť predmetu histórie však nie je Berlinom a ani predstaviteľmi opozície¹⁶⁵ racionalistického myslenia osvietenstva a naturalistov pozitivizmu v minulosti považovaná za nedostatok a ani prekážku uznania histórie ako relevantnej vedy. Práve naopak je to najdôležitejší prvok jej existencie, bez ktorého by nemalo o nej zmysel hovoriť ako o histórii.

Tradícia nemeckých idealistov sa naopak snažila o ustanovenie histórie ako vedy cez deklarovanie existencie zákonov a vzorcov (spoločné znaky na rozdiel od odlišných znakov) v histórii, ktoré možno rozumom odhaliť a ustanoviť formou všeobecných a univerzálne platných zákonov. Rovnako ako predstavitelia historizmu však verili, že metódy histórie sa odlišujú od metód prírodných vied. Metódy histórie sa mali vyznačovať najmä teleologickým a interpretačným charakterom.¹⁶⁶ „*Preto Fichte, Schelling a Hegel formulujú filozofiu dejín, ktorá sa snaží určiť nič menej ako všeobecný cieľ samotných svetových dejín. História vnímajú ako plnenie plánu, ako realizáciu idey,*

¹⁶⁴ BEISER, F. 2009. Historicism. In: ROSEN, M. – LEITER, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009. [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199234097.001.0001/oxfordhb-9780199234097-e-6>

¹⁶⁵ Predstavitelia tohto protiprúdu sú u Beisera v polovici 18. storočia najmä nemeckí historici: Johann M. Chladenius, Christoph Gatterer, and Jacob Wegelin a v 19. storočí: Johann G. Droysen, Wilhelm Dilthey a Jacob Burckhardt. Berlin považoval za opozíciu najmä Giambattista Vica (ako predchodcu), Johanna G. Hamanna, Johanna G. Herdera. Bližšie pozri napr.: BEISER, F. 2009. Historicism. In: ROSEN, M. – LEITER, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009. [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199234097.001.0001/oxfordhb-9780199234097-e-6>; BERLIN, I. 2001. The Divorce between the Sciences and the Humanities. In: BERLIN, I.: *Against the Current*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2001. s. 86-87, 93-110.

¹⁶⁶ Porov. BEISER, F. 2009. Historicism. In: ROSEN, M. – LEITER, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009. [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199234097.001.0001/oxfordhb-9780199234097-e-6>

akoby to bol nejaký román alebo dráma.“¹⁶⁷ Berlinova história ideí aj vďaka štúdiu samotného vývoja histórie ako vedy, získala jedinečný charakter, ktorý na Oxfordskej univerzite a ani v celej Británii nemal obdoby.

Unikátnosť Berlinovej histórie ideí spočíva podľa Ryana P. Hanleyho v troch Berlinových nástrojoch na jej štúdium: v zmysle pre realitu (*sense of reality*), empatickom vcítení sa s človekom z minulosti- pochopenie zvnútra (*from the inside*), ktorý je predmetom výskumu a nakoniec politickým úsudkom (*political judgment*).¹⁶⁸

„Zmysel pre realitu,“ alebo aj „zmysel pre históriu“ je podľa Berlina nadaním alebo darom, ktorý odlišuje historikov, politikov, spisovateľov, atď. od teoretikov a vedcov v sociálnych a prírodných vedách. Berlin ho vysvetľuje ako „...oko na to, čo je jedinečné a neopakovateľné, pre zvláštne spojenie okolností, pre jedinečné kombinácie atribútov, ktoré dávajú osobe, situácii, kultúre, dobe, jej zvláštny charakter, na základe ktorého je možné pripísať s vysokým stupňom hodnovernosti toto alebo ono politické rozhodnutie, tento alebo onen obraz alebo morálny náhľad alebo formu rukopisu, k danej civilizácii alebo časti civilizácie, alebo dokonca jednotlivcovi v nej.“¹⁶⁹ Vyžaduje si to viac ako len poznanie faktov, vzorcov, spoločných znakov. Viac ako samotné teoretické poznanie. Je to forma porozumenia, ktorej rozumieme nám samým ako ľudským bytostiam. Porozumenie nášmu vlastnému životu, spoločnosti, v ktorej žijeme.

Vyžaduje si to empatické cítenie s človekom z minulosti- „pochopenie zvnútra“. Neexistuje žiadne odľahlé, vonkajšie miesto alebo bod, z ktorého by sme mohli posudzovať otázky týkajúce sa človeka. Berlin popisuje túto schopnosť ako citlivé prispôsobenie tomu, čo nemožno celkom poznať a ani opísať, či uchopiť, vyžaduje si to predstavivosť, ktorú majú nielen historici, spisovatelia, umelci ale aj obyčajní ľudia, svojím porozumením ich vlastného života („zdravý rozum“). Táto empatia a „pochopenie zvnútra“ je schopnosť, ktorá nám umožňuje pochopiť našu minulosť. „Je to vtedy, keď nám historik opisuje minulosť, a my si uvedomujeme, že nám prináša nielen

¹⁶⁷ Tamže.

¹⁶⁸ Porov. HANLEY, R. P. 2018. Berlin on the Nature and Purpose of the History of Ideas. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 81-96.

¹⁶⁹ BERLIN, I. 1997. The Sense of Reality. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 22.

overené fakty, ale odhaľuje nám aj formy života, spoločnosti prezentovanej v dostatočne bohatom a ucelenom detaile, ktorý je dosť podobný tomu, čo my sami chápeme ako náš ľudský život, alebo ako spoločenský alebo medziľudský vzťah, aby sme mohli - odhadnúť - sami chápať, prečo tento človek v minulosti robil to a ten národ ono, bez toho, aby to musel podrobne vysvetľovať..... je to skôr, tým že rozoznávame, čo nám bolo dané, tým, že sme historické bytosti, a nie chladným hrkotom mechanických vzorcov, alebo stratenou hromadou historických kostí.“¹⁷⁰

Posledný nástroj ukazuje dôležitosť prepojenia histórie ideí a politickej filozofie. „Politický úsudok“, rovnako ako „zmysel pre realitu“ je schopnosťou, ktorú by podľa Berlina mal mať správny politik. Je to opäť viac ako samotné poznanie, je to nadanie, ktoré nemá každý. Je to schopnosť empatie a porozumenia jedinečným situáciám v našej prítomnosti a aj minulosti, v ktorých sa nachádzame my sami, naša spoločnosť, alebo naši predchodcovia. Pomocou nej dokážu politici zvládať krízové situácie a veľké množstvo prichádzajúcich dát a faktov, ktoré ľudský rozum nedokáže sám spracovať. Schopnosť odhadnúť situáciu ak to potrebuje, bez podobnej predchádzajúcej skúsenosti. Tento dar majú opäť podľa Berlina okrem správnych politikov¹⁷¹ aj spisovatelia, napr. Lev N. Tolstoj, Marcel Proust. Pomocou politického úsudku dokážu pragmaticky pochopiť minulosť a predvídať dôsledky svojich činov v budúcnosti. Tejto zručnosti nie je možné sa naučiť. „*Praktická múdrosť, praktický úsudok, možno zmysel pre to, čo bude fungovať a čo nie. Je to schopnosť, v prvom rade skôr pre syntézu ako pre analýzu, pre poznanie v zmysle v akom tréneri poznajú svoje zvieratá alebo rodičia svoje deti, alebo dirigenti svoj orchestr, na rozdiel od toho ako chemici poznajú obsah ich skúmavky, alebo matematici poznajú pravidlá, ktorými sa riadia ich symboly.*“¹⁷² Berlin varoval pred chápaním politického úsudku ako niečoho magického alebo metafyzického. Nemyslel tým „zázračnú“ schopnosť, ktorú nemôže mať obyčajný človek. Práve naopak. Túto schopnosť je potrebné chápať ako niečo obyčajné, empirické a prípadne umelecké. Berlin nepochyboval o tom, že vedecké teórie môžu pomôcť, ale nič nenahradí nadanie

¹⁷⁰ Tamže, s. 25.

¹⁷¹ Správnymi politikmi boli podľa Berlina napr.: Talleyrand, Otto von Bismarck, Franklin D. Roosevelt.

¹⁷² BERLIN, I. 1997. Political Judgement. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 47.

politického úsudku. Vnímal riziko, ktoré predstavovalo prehnané, alebo úplné aplikovanie metód prírodných vied, alebo snaha o nájdenie univerzálnych princípov, ktorými by sa mala riadiť politika a spoločnosť. Považoval to za úplné nepochopenie človeka a spoločnosti. Berlin si všímal v dejinách tri ideové prúdy, ktoré sa pokúsili nahradiť, alebo úplne ignorovať potrebu politického úsudku pre správne fungovanie politiky a spoločnosti: pozitivizmus s prvenstvom metód prírodných vied, Marxovu historickú teológiu alebo sociálny vývoj a nakoniec iracionalizmus s jeho snahou poprieť všetky metódy, zásady a princípy a nahradiť ich vierou v šťastie alebo inšpiráciou.¹⁷³

V histórii ideí bola stelesnená Berlinova celoživotná fascinácia ideami. Osobitým znakom jeho histórie ideí bolo zameriavanie sa na jednotlivých filozofov a osobností dejín, esejistický a až biografický charakter a schopnosť vcítiť sa do situácie a problémov, ktoré zažívali. Avšak kritici mu často vyčítali zjednodušovanie filozofických koncepcií a občas dokonca až zavádzanie pri ich interpretácii.¹⁷⁴ Joshua L. Cherniss upozorňuje, že napriek tomu, sú jeho eseje veľmi prínosné. Treba si však uvedomiť, že Berlin nebol profesionálnym historikom. Jeho prínos práce historika ideí spočíva v poznatkoch minulosti, ktoré môžu pomôcť človeku v prítomnosti. Dokázal odhaliť spoločné prvky a problémy, ktoré boli rovnaké pre jeho predchodcov a jedinečnosť situácií, ktoré boli príznačné len pre jeho dobu, alebo naopak unikátne vo svojom období v minulosti. Berlinov záujem o históriu ideí vznikol zo snahy pochopiť v akom vzťahu je jeho prítomnosť k minulosti, aby potom pomocou tohto poznania dokázal objasniť najnaliehavejšie politické a etické problémy jeho doby.¹⁷⁵

¹⁷³ Porov. tamže, s. 51-52.

¹⁷⁴ Porov napr.: CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xxxiv-xxxv.

¹⁷⁵ Porov. HANLEY, R. P. 2018. Berlin on the Nature and Purpose of the History of Ideas. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 82-83.

c.) Politická filozofia

„Filozofické koncepcie pestované v tichu
profesorskej pracovne by mohli zničiť
civilizáciu.“¹⁷⁶

HEINRICH HEINE

Tretí prúd myslenia Isaiaha Berlina tvorila politická filozofia, ktorá vychádzala z jeho zamerania na históriu ideí vybraných predstaviteľov osvietenstva a romantizmu. Táto podkapitola bude obsahovať dve časti, v ktorých sa pokúsime objasniť: dôvod prečo Isaiaha Berlina môžeme považovať za predstaviteľa obnovy politickej filozofie po 2. svetovej vojne a štúdium slobody a hodnotového pluralizmu, ktoré sa stali jeho hlavným záujmom.

Na začiatok je potrebné si objasniť samotný stav politickej vedy¹⁷⁷ v časoch Berlinovho štúdia a pôsobenia na Oxfordskej univerzite pred 2. svetovou vojnou. Ako sme spomínali vyššie po zisku prvostupňového vzdelania sa v roku 1931 Berlin rozhodol ďalej študovať študijný program PPE (filozofia, politika, ekonómia), ktorého súčasťou bola aj politika. Prostredníctvom Berlinovej biografie sa môžeme dozvedieť, že politika bola celkom nový predmet a na *Corpus Christi College* nebol žiadny vyučujúci, ktorý by sa venoval tomuto predmetu.¹⁷⁸ Berlinova výučba spočívala v samoštúdiu a sledovaní

¹⁷⁶ Citát sa nachádza v eseji *Two Concepts of Liberty*. BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 20.

¹⁷⁷ V našej práci budeme používať pojmy politická veda a politológia ako synonymá. Bližšie o terminologickom hľadisku pozri: BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T. 2000. *Úvod do politickej vedy*. Praha: ISE, 2000. s. 13.-14.

¹⁷⁸ Samotný študijný program PPE bol nový a oproti hlavnému študijnému programu zameranému na „klasikov“ bol považovaný za ľahší, vhodný pre mladé ženy. Novote tohto programu zodpovedali aj nie celkom vypracované sylaby jednotlivých predmetov (filozofie, politiky a ekonómie). V prípade politiky však tomu zodpovedal aj samotný stav počiatku formovania politickej vedy ako vedeckej disciplíny, ktorý sa rozvíjal v tomto čase najmä v USA a do Británie prišiel až neskôr. Bližšie pozri o PPE: IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 58-59. a o vzniku a ďalšom vývoji pol. vedy CABADA, L. 2002. Politická veda ako samostatná spoločenskovedná disciplína. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politickej vedy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 32-35.

aktuálneho politického diania. Na otázku čo mal vlastne študovať z oblasti politiky, keďže chýbali zodpovedajúce sylaby k tomuto predmetu mu bolo „*veľkoryso povedané, aby si prečítal úvodníky The Times, aby doplnil tento nedostatok.*“¹⁷⁹ Nemožno hovoriť ani o existencii nejakej výuky politickej filozofie. Michael Ignatieff jasne konštatuje o medzivojnovnej výuke politiky a jej vplyve na Berlinove dielo: „*doména filozofie, ktorú mal Isaiah prijať za svoju- filozofia histórie a teória slobody - netvorila žiadnu časť jeho vysokoškolského sylabu.*“¹⁸⁰ Obdobná situácia nastala aj neskôr po získaní profesúry z politickej a sociálnej teórie, kedy na Oxfordskej univerzite Berlin nenašiel žiadnych kolegov, ktorí by vnímali predmet jeho záujmu rovnako ako on. Aj to bol jeden z dôvodov jeho častých pracovných stáží na amerických univerzitách.

Kolískou politickej vedy sa už počas 19. storočia stalo USA. Od roku 1890 tu vznikali prvé katedry a inštitúcie zaoberajúce sa výskumom a výučbou politickej vedy.¹⁸¹ Nás však bude zaujímať vývoj v Británii. Ladislav Cabada považuje prípad vývoja britskej politickej vedy za veľmi špecifický, pretože sa tu miešali dve odlišné ponímania. Anglosaské ponímanie politickej vedy bolo zamerané skôr na empirické skúmanie politiky a kontinentálne vychádzalo z racionalistického prístupu k politickej vede.¹⁸² Veľký vplyv na vývoj politickej vedy mal aj rozvoj, dominantné postavenie a metodológia analytickej filozofie v Británii. Je však dôležité rozlišovať, že Berlin bol skôr politickým filozofom ako politickým vedcom, alebo politológom. Politická filozofia má osobité postavenie v rámci politológie. Okrem objasnenia vzťahu politickej vedy a politickej filozofie si musíme objasniť aj vzťah politickej filozofie k politickej teórii a dejinám, alebo histórii ideí.

Názory na postavenie politickej filozofie v rámci politickej vedy sa rôznia. Môžeme sa stretnúť s koncepciou politickej filozofie ako „zakladateľa rodu“, alebo predka politológie. Korene politickej filozofie siahajú do starovekého Grécka, Ríma až po

¹⁷⁹ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 58.

¹⁸⁰ Tamže.

¹⁸¹ Bližšie pozri: ŘÍCHOVÁ, B. 2002. *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál, 2002. s. 16.; CABADA, L. 2002. Politická věda jako samostatná společenskovední disciplína. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 32-33.

¹⁸² Porov. CABADA, L. 2002. Politická věda jako samostatná společenskovední disciplína. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 34-35.

moderné a súčasné ponímanie politickej filozofie. Blanka Říchová v súvislosti s počiatkom politickej filozofie hovorí o prirodzenom záujme občanov polis o život v obci a o správne, alebo nesprávne fungovanie ich obce. Otázky, problémy a riešenia, ktorými sa začali zaoberať sa vyznačovali normatívnym charakterom. „*Politická filozofia teda zahrňuje predovšetkým morálne, etické a hodnotové kritéria a súdy.*“¹⁸³

Normatívny charakter politickej filozofie však spôsobil, že je oproti vedeckému charakteru politológie považovaná za nevedeckú a preto odmietanú ako prekonanú, patriacu do minulosti.¹⁸⁴ To isté platí aj pre ponímanie samotnej filozofie voči vedám. Marek Skovajsa upozorňuje aj na opačný náhľad na politickú filozofiu ako jedinú „pravú“ vedu o politike¹⁸⁵. O súčasnom postavení politickej filozofie v politickej vede najviac vypovedá fakt, že napriek jej údajnému nevedeckému charakteru je stále považovaná za súčasť výuky politológie na univerzitách a vysokých školách. Hlavný rozdiel medzi politickou filozofiou a politológiou je viditeľný pri ich náhlade na predmet skúmania-politiku. Politická filozofia je zameraná na to „čo by malo byť“ a politológia na to „čo je“. Politológia ako najmladšia sociálna veda, dodnes nemá jednotnú definíciu predmetu¹⁸⁶ a ani spoločne uznané vedecké metódy¹⁸⁷. „*Politická veda je tak celkom jednoznačne vedou multiparadigmatickou, vedou, ktorá ponúka paralelne množstvo interpretačných východísk, viaceré riešenia. O žiadnom z nich sa preto nedá jednoznačne vyhlásiť, že je to z hľadiska vedeckého poznania tým jediným správnym, pravdivým.*“¹⁸⁸

¹⁸³ ŘÍCHOVÁ, B. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000. s. 23.

¹⁸⁴ Porov.: SKOVAJSA, M. 2002. Politická filosofie. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 103.

¹⁸⁵ Porov. tamže.

¹⁸⁶ Andrew Heywood považuje za najvšeobecnejšiu definíciu politiky: „*politika je činnosť, prostredníctvom ktorej ľudia tvoria, chránia a menia všeobecné pravidlá, ktorými sa riadia vo svojom živote.*“ HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. s. 22. Za najpoužívanější náhľady na politiku považuje: a.) politika ako umenie vládnuť; b.) politika ako správa vecí verejných; c.) politika ako kompromis a konsenzus; d.) politika ako moc a rozdeľovanie zdrojov. Porov.: HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. s. 23-32.

¹⁸⁷ Blanka Říchová popisuje závislosť na vedeckých metódach iných príbuzných vied najmä sociológie, histórie a ekonómie. Ako najvplyvnejšie metódy a prístupy v politológii považuje: komparatívnu metódu (z histórie), systémovú analýzu a štrukturálne funkcionálnu analýzu. Bližšie pozri: ŘÍCHOVÁ, B. 2002. *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál, 2002. s. 18-22.

¹⁸⁸ ŘÍCHOVÁ, B. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000. s. 18.

Řichová zdôrazňuje, že pluralita ponímania predmetu politológie- politiky nemá byť považovaná za limitujúci faktor, ktorý zabraňuje pochopiť politiku, ale práve naopak za pozitívny faktor, ktorý pomáha nachádzať alternatívne stratégie nielen v oblasti vedeckého poznania, ale aj v oblasti aplikácie poznatkov politológie v praktickej politike. Napriek tomu, že politológia patrí do oblasti sociálnych vied a politická filozofia do oblasti normatívnych vied, platí medzi nimi vzťah vzájomnej závislosti¹⁸⁹. „*Politická filozofia umožňuje pochopiť a objasniť procesy a javy bežného politického života, poskytuje hodnotový rámec, bez ktorého je nemysliteľné poznanie vývoja a premien reálnych politických systémov.*“¹⁹⁰ V priebehu dejín sa postupne menil aj predmet politickej filozofie. Marek Skovajsa popisuje tri obdobia vývinu politickej filozofie: klasické, moderné a súčasné.

Klasická politická filozofia sa rozvíjala s myslením a dielami filozofov starovekého Grécka až po koniec kresťanského stredoveku. Súčasťou tejto filozofie bola aj metafyzika. Poznanie spoločenského poriadku bolo považované za nemožné bez poznania toho čo je to, alebo kým je človek, svet a Boh. „*Klasická politická filozofia považovala za svoju hlavnú úlohu odkrytie politického poriadku, pravého usporiadania spoločnosti, odvodzujúceho svoju pravosť z metafyzického poriadku sveta. Túto úlohu mohla splniť iba vtedy, keď poznala odpovede na základné metafyzické otázky.*“¹⁹¹ Vznikala najmä v období kríz, kedy boli ohrozené spoločne zdieľané hodnoty, ktoré boli považované za najsprávnejšie a trvalo platné pre určenie vzťahov medzi ľuďmi a existenciu v spoločnosti.¹⁹²

Korene modernej politickej filozofie začínajú v novoveku v súvislosti s krízou tradičného ponímania filozofie.¹⁹³ V politickej filozofii nastáva odmietnutie racionálneho poznania a prvenstvo získava zmyslové poznanie. S touto zmenou spôsobu ľudského poznania súvisí odmietnutie koncepcie spoločenského usporiadania ako harmonického

¹⁸⁹ Porov. tamže, s. 24.

¹⁹⁰ Tamže.

¹⁹¹ SKOVAJSA, M. 2002. Politická filosofie. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 117.

¹⁹² Porov. BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T. 2000. *Úvod do politické vědy*. Praha: ISE, 2000. s.144.

¹⁹³ Porov. SKOVAJSA, M. 2002. Politická filosofie. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 114-115.

a racionálne poznateľného poriadku. Politická filozofia sa zrieka metafyziky a spolu s ňou koncepciami založených na Bohu, ľudskej prirodzenosti a dejinách. Prvenstvo získavajú filozofické koncepcie založené na empiricky overiteľných faktoch. Sféra noriem však nestratila svoj význam, ale prichádzalo k jej rôznym odôvodneniam z pohľadu rôznych filozofov, ako príklad spomenieme Davida Huma (moral sense) a Immanuela Kanta (kategorický imperatív). V tomto období vznikajú prvé vedecké disciplíny. V politickej filozofii dochádza k odmietnutiu kresťanskej koncepcie štátu a politiky a vplyvom sekularizácie vzniká nové ponímanie politiky a štátu ako nezávislé na transcendentálnej sfére. Skovajsa popisuje aj primát antropologického pesimizmu v politickej filozofii, kedy sa človek vníma ako bytosť s prevažne negatívnymi vlastnosťami a asociálnymi tendenciami. „*Úloha politického spoločenstva bola týmito autormi spozorovaná v tom, že robilo ľudí navzájom neškodnými pri zachovaní všetkých ich zlých vlastností.*“¹⁹⁴ Dôraz na empirizmus a deskriptívny spôsob poznávania vyvrcholil v 19. storočí v pozitivizme. „*Pozitivizmus zdôvodňuje bláznovstvo každého pokusu o racionálnu etickú a politickú analýzu poukazom na nemožnosť vedecky dokázať platnosť noriem.*“¹⁹⁵ Skovajsa popisuje, že aj v pozitivizme existoval spôsob ako vedecky zdôvodniť existenciu etických a politických noriem vo filozofii emotivizmu a v anglosaskej tradícii v utilitarizme, ktorý sa stal dominantnou politicko-etickou doktrínou do druhej polovice 20. storočia.

Problém, ktorý vznikol dominantným postavením pozitivizmu v politickej filozofii vrhá väčšie svetlo aj na vzájomnú prepojenosť politickej filozofie a etiky. Snaha politickej filozofie o zdôvodnenie noriem platiacich v politickom spoločenstve sa pokladá za podmnožinu noriem, ktoré riadia medziľudské vzťahy a ktorými sa zaoberá etika. Skovajsa v súvislosti s tým píše o dvojakom vnímaní politickej filozofie. Po prvé ako priamu súčasť etiky čím odkazuje na prácu Willa Kymlicku¹⁹⁶ a po druhé vnímanie politickej filozofie síce ako samostatnej filozofickej disciplíny, ale zároveň s vzájomnou

¹⁹⁴ Tamže, s. 114.

¹⁹⁵ Tamže, s. 108.

¹⁹⁶ Porov. KYMLICKA, W. 1996. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. [online]. Oxford: Oxford University Press. 1996. 296 p. [vid. 2019-04-06]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=5ivCp2bvqckC&dq=kymlicka&hl=sk&source=gbs_navlinks_s s. 22.

závislosťou týchto dvoch filozofických disciplín. Pozitivismus znamenal svojím odmietnutím racionálneho poznania a zdôvodnenia noriem likvidačné dôsledky pre politickú filozofiu.

Stav politickej filozofie pred a po 2. svetovej vojne bol v Británii ovplyvnený rozvojom analytickej filozofie. Jonathan Wolff sa zameriava na analytickú politickú filozofiu tohto obdobia a pomocou podrobného štúdia hlavných predstaviteľov analytickej filozofie Frega, Moora, Wittgensteina, Carnapa a Neuratha konštatuje, že ani jeden z autorov nenapísal dielo, ktoré by sa vedecky zameriavalo iba na politiku, alebo napr. v prípade Russella, ktorý síce vydal samostatné dielo venujúce sa tejto téme *German Social Democracy* (1896) nepovažoval politické témy za súčasť filozofie.¹⁹⁷ Príspevky k politickým témam Carnapa, Neuratha a ani Russella sa nestali súčasťou obsahu a ani výučby politickej filozofie. Najväčšmi k obsahu politickej filozofie prispel práve Isaiah Berlin. Okrem neho zohrali významnú rolu v rozvoji politickej filozofie Karl R. Popper a Alfred J. Ayer. Popper však sú podľa Wolffa nepochopiteľne na okraji rozvoja akademickej politickej filozofie a boli ignorovaní aj ostatnými politickými filozofmi.¹⁹⁸

Z analytickej filozofie sa do politickej filozofie dostali tri dôležité prvky: odmietnutie idealizmu, nová logika a konceptuálna analýza. Pre našu prácu sú zaujímavé najmä dôsledky pôsobenia týchto prvkov. Odmietnutie idealizmu znamenalo zároveň aj odmietnutie sociálneho holizmu a do politickej filozofie prichádza dvojaký pohľad na individualizmus. Sociálny holizmus pochádzal v anglosaskom filozofickom prostredí z inšpirácie idealistickej filozofie Hegela a prevládajúcej doktríny vnútorných vzťahov. Vplyvom Russella sa táto doktrína nahrádza doktrínou vonkajších vzťahov. Prvý atribút získal individualizmus od utilitarizmu a to celková hodnota je sumou hodnôt

¹⁹⁷ Bližšie pozri: WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 795-797.

¹⁹⁸ Wolff argumentuje tým, že Popper bol iba krátko zmienený v predslove editora Petra Lasletta v roku 1956 v prvom zväzku *Philosophy, Politics and Society* ako významný filozof, ktorý sa zameriava na politiku. Viac priestoru mu však v ďalších pokračovaniach *Philosophy, Politics and Society* (7 zväzkov) nebolo venované. Tieto zväzky môžeme považovať za ukazovateľa dobového vývoja politickej filozofie v anglosaskom prostredí. Rovnako to bolo aj v americkom *Nomos*, ktorý vydávala každoročne od roku 1958 American Society of Political and Legal Society. WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 796-797.

jednotlivcov, s čím súvisia právne teórie o ochrane a nemožnosti narušenia autonómie jednotlivca. Jednotlivec je tu považovaný za morálny subjekt najvyššej dôležitosti. Druhý atribút spočíva v metodologickom individualizme. Wolff ho popisuje ako „všeobecný zámer súčasnej politickej filozofie dať morálnu a vysvetľujúcu prioritu jednotlivcom pred sociálnymi kolektívami.“¹⁹⁹ Týmto prvkom sa opúšťa Bradleyho idealistická doktrína: jednotlivca mimo spoločnosti ako holej abstrakcie²⁰⁰.

Ďalším vplyvom analytickej filozofie na politickú filozofiu boli prvky novej logiky, najmä prvky kvantifikácie a predikátových výpočtov. Prvky novej logiky mali vplyv na formovanie teórií hier, racionálnej a sociálnej voľby.

Posledným prebratým prvkom bola konceptuálna analýza analytickej filozofie. Wolff v súvislosti s používaním konceptuálnej analýzy napr. Moorom hovorí o odlíšení od tvrdej logickej analýzy, ktorú používali Frege a Russell.²⁰¹ Prvoradým cieľom jej používania bolo dosiahnutie prísnej pojmovej exaktnosti. Marián Zouhar definuje konceptuálnu analýzu ako: „je komplexnou konceptuálnou metódou, ktorej cieľom je odhaliť, opísať, prípadne konštituovať vzťahy medzi pojmami v rámci určitého konceptuálneho systému (pričom nie je vylúčené, že odhalenie, opísanie či konštitúcia vzťahov medzi pojmami bude len prostriedkom na ceste k dosiahnutiu nejakého ďalšieho teoretického cieľa).“²⁰² Výsledkom je potom vnímanie objektu filozofických koncepcií ako pojmov.

Situácia v ktorej sa ocitla politická filozofia pred 2. svetovou vojnou vplyvom prázdna, ktoré zanechalo odmietnutie idealizmu bola kritická. Nevznikali takmer žiadne nosné diela, na ktorých by novo pojatá politická filozofia mohla stavať. „Pravdepodobne medzi vojnami, bola politická teória odsunutá do pozadia, kým v popredí prebiehal reálny

¹⁹⁹ WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 798.

²⁰⁰ BRADLEY, F. H. 2012. *Ethical Studies*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. [cit. 2019-01-31] Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=Fu_7-TvMsZEC&printsec=frontcover&dq=bradley+ethical+studies&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjwYDO6rPhAhUbTBUIHa0jAhEQ6AEILzAB#v=onepage&q&f=false s.156

²⁰¹ Porov.: WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 799.

²⁰² ZOUHAR, M. 2016. Konceptuálna analýza v analytickej filozofii. In: *Filozofia*. ISSN 0046-385X, 2016, roč. 71, č. 5, s. 4

svetový politický konflikt. “²⁰³ Wolff pripomína, že hoci v etike, vplyvom Sidgwicka prevládala utilitarizmus v etike, v politickej filozofii nie je možné nájsť žiadne zmienky ani dôkazy²⁰⁴ o prvenstve tohto filozofického smeru. Utilitarizmus, ale ovplyvnil formu analytickej politickej filozofie, najmä poskytnutím charakteristických hodnôt z diel hlavných predstaviteľov utilitarizmu- Bentham a Mill a Sidgwicka. Wolffa k vplyvu utilitarizmu na politickú filozofiu dodáva: „či s tým súhlasíte alebo nie, utilitarizmus ponúkol model toho, čo by mohla byť čistá a prísna politická filozofia a ako by mala byť zavedená.“²⁰⁵

V roku 1956 vyšiel prvý zväzok *Philosophy, Politics and Society* (Filozofia, politika a spoločnosť) pod vedením editora, historika Petra Lasletta. Keďže v tomto čase neexistoval iný súborný zborník, alebo periodikum v Británii, ktoré by publikovalo najvplyvnejšie dobové eseje z politickej filozofie, môžeme považovať tento a ďalšie zväzky, ktoré vychádzali až do roku 2003 (celkovo ich bolo sedem), za veľmi vplyvné na vtedajšiu akademickú obec. Laslett v predslove editora prvého zväzku *Philosophy, Politics and Society* hodnotil stav dobovej politickej filozofie a pri tom vyniesol súd nad celou britskou politickou filozofiou, ktorý sa okamžite stal slávnym. Politická filozofia ako disciplína s veľkou tradíciou a vážnosťou siahajúca až do staroveku, bola podľa slov Lasletta mŕtva: „momentálne je politická filozofia mŕtva.“²⁰⁶ Za vrahov politickej filozofie priamo označil logických pozitivistov, najmä Russella, Wittgensteina, Ayera a Ryleho.²⁰⁷ Wolff analyzuje ešte dva ďalšie dôvody Lasletta na toto závažné tvrdenie:

²⁰³ WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 800.

²⁰⁴ Wolff argumentuje analýzou zborníkov a učebníc z politickej filozofie z 30. a 40. rokov 20. storočia. Bližšie pozri: WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 801.

²⁰⁵ Tamže.

²⁰⁶ LASLETT, P. (ed.). 1956. *Philosophy, Politics and Society*. [online]. Oxford: Blackwell, 1956. 184 p. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=3kWsAAAAIAAJ&dq=philosophy,+politics+and+society&hl=sk&source=gbs_navlinks_s, s. vii.

²⁰⁷ Porov. DEANE, H. A. 2013. *Philosophy, Politics and Society*. Edited By Peter Laslett. (New York: The Macmillan Company. 1956. Pp. xv, 184. \$3.00.) 2. vyd. In: *American Political Science Review*. [online]. 2013, vol. 51, no. 4, [cit. 2019-03-08]. Dostupné na internete: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/philosophy-politics-and-society-edited-by-peter-laslett-new-york-the-macmillan-company-1956-pp-xv-184-300/8E39E4289910E6798D61E896EF3B83F5>, s. 1103.

hrôzy 2. svetovej vojny a rozvoj sociológie a sociálnej analýzy, viditeľný najmä v pôsobení marxistov. Okrem prvej eseje Michaela Oakeshotta (*Political Education*), všetky ostatné eseje autorov Thomasa D. Weldona (*Political Principles*), Margaret Macdonald (*Natural Rights*), Renford Bambrough (*Plato's Political Analogies*), Waltera B. Gallie (*Liberal Morality and Socialist Morality*), Bernarda Mayo (*Is There a Case for the General Will?*), Anthonyho Quintona (*On Punishment*) a W. J. Reesa (*The Theory of Sovereignty Restated*) boli písané ako kritika „predchádzajúcich teoretikov (politickej filozofie), napriek svojej genialite, sa často veľmi mýlili, pretože boli zmätení, pokiaľ išlo o význam, logiku alebo gramatiku konkrétnych slov alebo pojmov.“²⁰⁸ V týchto esejách autori nevyužívali aplikáciu exaktných metód logiky ako to bolo u Frega alebo Russella, ale išlo skôr o jazykové vyjasnenie významu a použitia pojmov.

Slávny kritický výrok Lasletta však znamenal pre politickú filozofiu pravý opak smrti.²⁰⁹ Už v druhom zväzku *Philosophy, Politics and Society (Second Series)* vydanom v roku 1962 pod záštitou editorov Petra Lasletta a sociológa Garryho Runcimana bolo publikovaných viacero esejí, ktoré sa tento fatálny status snažili vyvrátiť. Aktivita týchto autorov zároveň znamenala rehabilitáciu politickej filozofie. Jedným z nich a často pokladaný za najvýznamnejšieho bol aj Isaiah Berlin²¹⁰. Hneď prvá esej²¹¹ v tomto vydaní zborníka patrila Berlinovi a jej samotný názov bol veľmi výstižný: *Does Political Theory Still Exist?* (voľ. preklad: Existuje ešte stále politická teória?). Zaujímavosťou je, že táto

²⁰⁸ WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 805.

²⁰⁹ Bližšie pozri: DUNN, J. – WRIGLEY, T. 2005. Thomas Peter Ruffell Laslett 1915-2001. In: *The British Academy*. [online]. London: British Academy, 2005. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na internete: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/sites/default/files/130p109.pdf> s. 116; DEANE, H. A. 2013. *Philosophy, Politics and Society*. Edited By Peter Laslett. (New York: The Macmillan Company. 1956. Pp. xv, 184. \$3.00.) 2. vyd. In: *American Political Science Review*. [online]. 2013, vol. 51, no. 4, [cit. 2019-03-08]. Dostupné na internete: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/philosophy-politics-and-society-edited-by-peter-laslett-new-york-the-macmillan-company-1956-pp-xv-184-300/8E39E4289910E6798D61E896EF3B83F5>, s. 1103.

²¹⁰ Porov. DUNN, J. – WRIGLEY, T. 2005. Thomas Peter Ruffell Laslett 1915-2001. In: *The British Academy*. [online]. London: British Academy, 2005. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na internete: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/sites/default/files/130p109.pdf> s. 116 a WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 805-809.

²¹¹ Porov. LASLETT, P. – RUNCIMAN, W. G. (eds.). 1962. *Philosophy, Politics and Society. (Second Series)*. [online]. Oxford: Blackwell, 1962. 229 p. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na internete: <https://www.questia.com/read/4897001/philosophy-politics-and-society-a-collection>, s. v., 1.-33.

esej vyšla najprv vo francúzštine v *Revue française de science politique II* (1961), a až dodatočne bola preložená do angličtiny práve pre vydanie zborníka *Philosophy, Politics and Society (Second Series)*. V súčasnosti sa nachádza aj v Berlinovej knihe *Concepts and Categories*, ktorá obsahuje všetky významné texty súvisiace s analytickou filozofiou. Nebol to však prvý Berlinov príspevok k obnove politickej filozofie. Prvým významným krokom, bola jeho inauguračná prednáška *Two Concepts of Liberty (Dva pojmy slobody)*, za ktorú v roku 1958 získal profesúru z politickej a sociálnej teórie. Wolff odhaľuje dva dôležité body, ktorými Berlin prispel k rehabilitácii politickej filozofie. Prvý demonštruje pomocou pasáže z *Two Concepts of Liberty*²¹², ktorá predstavovala varovanie Berlina pred aplikáciou logických metód a lingvistickej analýzy na oblasť politickej filozofie, ktorú presadzovali doboví analytici filozofi na Oxfordskej univerzite. Druhý spočíval v Berlinovom oddelení pozitívnej a negatívnej slobody, ktoré zároveň spolu s jeho kritikou pozitívnej filozofie a jej predstaviteľov zobrazovalo rozlúčku analytickej filozofie s idealizmom. Podrobnejšie sa ešte na kontext a význam tejto prednášky a eseje pozrieme v 2. kapitole našej dizertačnej práce.

V úvode slávnej eseje *Does Political Theory Still Exist?* sa Berlin zamýšľa nad stavom v akom sa nachádza politická filozofia po 2. svetovej vojne a kedy sa o vedeckej disciplíne možno vyjadriť, že je mŕtva. Považovať vedeckú disciplínu za mŕtvu možno podľa neho, len v dvoch prípadoch. Ak hlavné predpoklady tejto disciplíny (empirické, metafyzické, alebo logické) sú považované za vyvrátené, alebo zdiskreditované, alebo ak sa objavujú nové vedecké disciplíny, ktoré preberú funkciu starších vied a nenechajú im žiadny priestor na činnosť.²¹³ Berlin považoval napr. alchýmiu, astrológiu, alebo frenológiu za vedy, ktoré postihol tento osud. Na otázku existencie, alebo neexistencie

²¹² „Zanedbávať oblasť politického myslenia len pre jeho nepevný predmet s nejasnými hranicami, ktorý nemožno zachytiť fixnými pojmami, abstraktnými modelmi a presnými nástrojmi, vhodnými pre logickú, alebo lingvistickú analýzu – požadovať jednotu metódy vo filozofii a odmietat' všetko, čo metóda nemôže úspešne zvládnuť – znamená iba umožniť, aby bol človek vydaný napospas primitívnym a nekritickým politickým názorom.“ Zdroj prekladu: BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 20-21. Inšpirácia Wolffovou citovanou pasážou z *Two Concepts of Liberty*: WOLFF, J. 2013. Analytic political philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 806.

²¹³ Porov. BERLIN, I. 1999. Does Political Theory Still Exist? In: BERLIN, I.: *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. s. 143.

politickej filozofie sa najprv vracia k obhajobe výnimočnosti samotnej filozofie, ako humanitnej vedy, na ktorú nemožno aplikovať metódy prírodných vied. „*Môžeme použiť podobenstvo, o ktorom nemôžem tvrdiť, že som ho vynášiel, filozofia je ako žiarivé slnko, ktoré čas od času odhodí časti seba samého; tieto masy hmoty, keď sa ochladia, nadobudnú pevnú a rozpoznateľnú štruktúru a získavajú samostatnú kariéru ako upratané a pravidelné planéty; ale centrálné slnko pokračuje na svojej ceste a nezdá sa, že by sa zmenšovalo v hmote alebo žiarivosti.*“²¹⁴ Za oddelené „masy hmoty“ vzdŕaľujúce sa od svojho pôvodcu- slnka- filozofie, môžeme podľa náhľadu Berlina považovať najmä prírodné vedy ako napr. biológiu, fyziku, matematiku, atď. Tieto vedy sa vyznačujú vysokým stupňom nezávislosti od svojho pôvodcu s možnosťou využitia ich vlastných exaktných empirických, alebo formálnych metód výskumu.

Potom sú tu vedy, ktoré stále hoci veľmi neochotne zostávajú jednou nohou, „ponorené vo filozofickej pôde“. Príkladom týchto vied sú podľa Berlina psychológia a sémantika, ktoré sa snažia o to, aby s filozofiou zdieľali už len spoločnú minulosť a ďalej sa vyvíjali samostatne ako nezávislé vedy. Stále sa v nich však nachádzajú prítomné spoločné prvky s filozofiou. Zopakujeme, že filozofia je špecifická podľa Berlina tým, že na filozofické otázky neexistuje jednoznačná odpoveď. „*Charakteristickým rysom špecifických filozofických otázok je teda to, že nespĺňajú (a niektoré z nich možno ani nikdy nebudú) podmienky, ktoré vyžaduje nezávislá veda, medzi ktorými platí, že cesta k ich riešeniu musí byť implicitná v ich samotnej formulácii.*“²¹⁵ Za témy, ktoré zostávajú „tvrdohlavo“ filozofické považuje Berlin oblasť hodnotových súdov. Etika, estetika a kritika stále zostávajú vo „väzení“ filozofie neschopné prejsť formálnymi, alebo empirickými dverami.²¹⁶

Aplikáciou metód prírodných vied na humanitné vedy sa podľa Berlina pokúšajú teoretici o vytvorenie objektívnych vedeckých disciplín etiky a estetiky, ktoré by boli schopné odhaliť objektívne a všeobecne akceptované hodnoty. Trvalé pokusy o objavenie takýchto hodnôt vníma Berlin v dejinách od Platóna až po jeho súčasnosť. V našich dejinách sa však objavili filozofické smery ako relativizmus, subjektivismus,

²¹⁴ Tamže, s. 146.

²¹⁵ Tamže, s. 147.

²¹⁶ Porov. tamže.

romantizmus, a skepticizmus, ktoré tieto pokusy odmietali a spochybňovali ich správnosť. Ako je na tom politická filozofia vo vzťahu k empirickým a formálnym vedám odpovedá Berlin prostredníctvom kategórií a pojmov, ktoré tvoria obsah nášho myslenia a jednaní. Výnimočnosť jeho úvahy a odpovede na stav politickej filozofie spočíva v zohľadnení historického hľadiska. Podobne ako v eseji *Two Concepts of Liberty* začína s otázkou, ktorú považuje za jednu zo základných otázok politickej filozofie: „Prečo by mal niekto poslúchať niekoho iného?“²¹⁷ Odpoveď spočíva v normatívnom význame pojmov slobody, autority a suverenity. „Čo robí takéto otázky *prima facie* filozofickým, je skutočnosť, že neexistuje široká zhoda o význame niektorých z uvedených pojmov.“²¹⁸

V dejinách sa môžeme podľa Berlina stretnúť od antického Grécka až po našu súčasnosť s rôznym výkladom významu týchto pojmov a s rôznymi odpoveďami (celými filozofickými školami a smermi) na otázky politickej filozofie. To môže vyvolávať dojem, že existencia takejto vedy vo formálnom, alebo empirickom zmysle je nemožná. Berlin pomocou štúdia možností politickej filozofie ako vedy dochádza k záveru, že politická filozofia môže existovať ako veda len v takej spoločnosti, v ktorej neexistujú žiadne absolútne a univerzálne platné ciele a hodnoty, ale v ktorej naopak prebieha konflikt rôznorodých a premenlivých cieľov a hodnôt. Politická filozofia tak môže plniť úlohu nielen vyjasňovania významu pojmov, ale aj kritického posudzovania a analýzy cieľov a hodnôt rezonujúcich v spoločnosti.

Podľa Berlina neexistuje žiadna úplne „monolitná“ spoločnosť, v ktorej by sa nevyskytovali žiadne, aspoň minimálne rozdiely a následné spory alebo otázky, ktorej z hodnôt alebo cieľov (primárne a sekundárne) dať prednosť pred iným.²¹⁹ Existujú však prípady, keď prirodzene nastáva hodnotový monizmus. Je to najmä v krízových obdobiach napr.: v prípade ohrozenia, vojny, revolúcie, kedy dočasne existuje jeden hlavný cieľ, na ktorom sa dokáže zjednotiť celá spoločnosť. Totalitné režimy tento fakt využívali a preto navodzovali a udržiavali v ľuďoch neustály pocit ohrozenia a strachu pred nepriateľom. Opäť sa vracia k 18. storočiu, ako ku počiatku snahy nahradiť morálnu a politickú filozofiu novými sociálnymi vedami (psychológia, sociológia). Napriek

²¹⁷ Tamže, s. 148.

²¹⁸ Tamže, s. 149.

²¹⁹ Porov. tamže, s. 150-151.

novým poznatkom, ktorých prínos Berlin nepochyboval, sa ukázali ako nedostatočné v oblasti politiky. Tým zlyhali aj v zachytení politických pojmov a názorov, ktoré sú súčasťou nášho pochopenia, kým vlastne sme - pochopenia, čo to znamená byť človekom.²²⁰ Na to je potrebné skúmanie kategórií a pojmov, prostredníctvom ktorých vnímame našu realitu, čo je ako sme písali vyššie, výsostnou doménou filozofie a nemožno ich obsiahnuť aplikáciou formálnych alebo empirických metód. „Naša vedomá predstava o človeku - o tom, ako sa ľudia odlišujú od iných subjektov, o tom, čo je človek a čo nie je človek, alebo čo je ľudské a čo neľudské - zahŕňa použitie niektorých zo základných kategórií, v ktorých vnímame, usporadúvame a interpretujeme informácie. Analyzovať pojem človeka je rozpoznať tieto kategórie pre to, čo sú. Na to je potrebné si uvedomiť, že ide o kategórie, to znamená, že nie sú subjektami vedeckých hypotéz o informáciách, s ktorými pracujú.“²²¹

Politické kategórie a hodnoty sú podľa Berlina výsledkom a neoddeliteľnou súčasťou myslenia, konania, celkového spôsobu života ľudí a spoločnosti, ktoré sa menia v dôsledku radikálnej zmeny v realite, v prípade spoločnosti a v prípade úplného rozchodu s realitou - šílenstvo v prípade jednotlivcov.²²² Pomocou základných kategórií rozumieme pojmom ako sloboda, pravda, šťastie, utrpenie, čo je dobré a čo zlé, atď. čo sa opäť nedá pomocou metód empirie a formálnych vied. Je to oblasť niektorej z politickej, morálnej alebo sociálnej filozofie, prípadne všetkých naraz.

V prípade politickej filozofie vidíme snahu Berlina aplikovať jeho nástroje histórie ideí. „Ak však nepochopíme (snahou imaginatívneho „vnútorného náhľadu“, ako majú napríklad románopisci, zvyčajne vo vyššom stupni ako logici) aké pojmy o ľudskej podstate (alebo ich absencia) sú zahrnuté do týchto politických výstupov, čo je v každom prípade dominantným modelom, nebudeme rozumieť našej vlastnej a ani žiadnej inej ľudskej spoločnosti: ani pojmom rozumu a prírody, ktoré riadili stoikov alebo tomistov, alebo dnes riadia európskych kresťanských demokratov; ani veľmi odlišný obraz, ktorý je v srdci svätej vojny, v ktorej národné alebo marxistické hnutia v Afrike, alebo v Ázii pochodujú alebo budú čoskoro pochodovať; ani veľmi odlišné pojmy, ktoré oživujú

²²⁰ Porov. tamže, s. 162.

²²¹ Tamže.

²²² Porov. tamže, s. 165-166.

liberálne a demokratické kompromisy Západu. “²²³ Politická filozofia nás má chrániť pred „Prokrustésovým lôžkom“ zradných dogiem a nebezpečných ideológií.

Isaiah Berlin v reakcii na „rozsudok smrti“ pre politickú filozofiu sa snažil vysvetliť zmysel jej existencie a poukázať na spôsob jej výskumu. Politická filozofia ako veľká tradícia podľa neho nebola určite mŕtva, práve naopak, 20. storočie pre ňu znamenalo nie smrť, ale nový vývoj. *„Je zvláštnym paradoxom, že politická teória by mala viesť takú temnú existenciu v čase, keď sa prvýkrát v histórii doslova celé ľudstvo násilne delí otázkami a problémami, existencia ktorých je a vždy bola jediným raison d'être tejto disciplíny.* “²²⁴ Berlinovou obhajobou začína tretie obdobie politickej filozofie: súčasná politická filozofia²²⁵, ktorá sa zameriava na normy a hodnoty, ktoré určujú ľudské správanie. Politická a morálna filozofia sa sústreďuje na riešenie problému voľby a sporov, ktorý vzniká rôznorodosťou hodnôt, cieľov a záujmov. Ako napísal George Crowder nebol prvý, kto prišiel s pojmom a ani teóriou hodnotového pluralizmu, ale *„avšak, je to Berlin, kto je najvplyvnejším pluralistom v súčasnom politickom myslení, určite v anglo-americkej literatúre.... Hoci sa často hovorí, že Berlin nie je dôkladný a precízny filozof, rovnako často sa dodáva, že mal schopnosť, nie často sa vyskytujúcu medzi filozofmi, oživiť predmet svojho výskumu.* “²²⁶

²²³ Tamže, s. 168.

²²⁴ Tamže, s. 172.

²²⁵ Politická filozofia v tomto období plní podľa Skovajsa dve funkcie: a.) rozhodcu hodnotových sporov b.) ochrany spoločnosti pred hodnotovými spormi. SKOVAJSA, M. 2002. Politická filosofie. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. s. 116.

²²⁶ CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 230.

2. kapitola- sloboda

„Z tak krivého dreva, z akého je vytvorený
človek, nemožno vykresat' nič celkom
rovné.“²²⁷

IMMANUEL KANT

V nasledujúcej kapitole predstavíme koncepcie negatívnej a pozitívnej slobody Isaiaha Berlina prostredníctvom jeho kľúčovej a najznámejšej eseje na tému slobody: *Two Concepts of Liberty* (*Dva pojmy slobody*) a súborného diela *Four Essays on Liberty* (*Čtyři eseje o svobodě*). Poznatky o týchto koncepciách doplníme z ďalších menej známych esejí z diela *Liberty*, ktoré však nevyhnutne dopĺňajú celkové ponímanie slobody Berlina. Naším hlavným cieľom bude objasnenie pochopenia slobody, nie pre samotnú hodnotu slobody a jej úlohu v živote človeka, ale pre jej miesto v Berlinovej ústrednej koncepcii hodnotového pluralizmu.

a) Liberty verus Freedom a dve koncepcie slobody

Isaiah Berlin prvýkrát prezentoval dve koncepcie slobody v jeho inauguračnej prednáške na Chichele Chair of Social and Political Theory²²⁸ na Oxfordskej univerzite v roku 1958, ktorá vyšla neskôr v originály ako esej *Two Concepts of Liberty* v knihe s názvom *Four Essays on Liberty* v roku 1969 a v českom preklade ako *Čtyři eseje*

²²⁷ KANT, I. 2009. Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim. In: RORTY, A. – SCHMIDT, J. (eds.): *Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=r8oCH31IpkoC&pg=PR5&dq=Kant+idea&hl=sk&source=gbs_selecte_d_pages&cad=2#v=onepage&q=Kant%20idea&f=false s. 16

²²⁸ The Chichele Professorships je profesúrou na Oxfordskej univerzite, ktorá sa udeľuje v rôznych oblastiach výskumu. Isaiah Berlin bol profesorom sociálnej a politickej teórie. Porov. BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 70.

o slobodě v roku 1999²²⁹. Český překlad eseje *Two Concepts of Liberty* je dostupný českému a slovenskému čitateli v už spomínanom diele *Čtyři eseje o svobodě*, alebo v knihe *Současná politická filosofie*²³⁰ pod názvom *Dva pojmy svobody* a slovenský preklad v knihe *O slobode a spravodlivosti*²³¹ pod názvom *Dva pojmy slobody*. Pozornosťou, ktorú venujeme týmto prekladom sa snažíme poukázať na nepresný český a slovenský preklad samotného názvu eseje a dôsledkom, ktoré z toho vyplývajú. Ako upozorňuje Igor Paulíček vo svojej štúdií *Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina*: „*Preklad totiž môže evokovať v čitateľovi dojem, že sa jedná o etymologickú štúdiu pojmu sloboda, príp. pátranie po jeho dvoch rôznych konotáciách. Berlinov záujem sa však sústreďuje na dva rôzne prístupy k slobode, nejde preto o rozdielne chápanie pojmu, ale o rozdielne chápanie podstaty slobody, ktorej nositeľmi sú dva rozličné pojmy.*“²³² Slovo *concept* má niekoľko významov a v našej práci ho budeme používať vo význame koncepcie-uceleného súboru názorov a ideí o danom predmete.²³³

Kým prejdeme k definíciám negatívnej a pozitívnej slobody je dôležité si najprv ujasniť Berlinovo používanie pojmov *liberty* a *freedom* v jeho dielach. Samotné špecifické používanie týchto dvoch pojmov má dopad na nasledovníkov a aj kritikov Berlinovej koncepcie slobody. Etymológia pojmu *liberty*²³⁴ poukazuje na latinský pôvod *libertatem* vo význame občianskej alebo politickej slobody; stavu, kedy je človek slobodný; absencia obmedzenia,... a na pôvod zo starej francúzštiny *liberte* vo význame: sloboda, voľnosť, slobodná vôľa. Do anglického jazyka sa tento pojem preniesol z reči

²²⁹ Slovenský preklad tohto diela dodnes chýba. BERLIN, I. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. 336 s.

²³⁰ BERLIN, I. 1997. Dva pojmy svobody In: KIS, J. (ed.): *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997. s. 47-100.

²³¹ BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 19-73.

²³² PAULÍČEK, I. 2016. Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina. In: *Studia Philosophica*. [online]. 2016, roč. 63, č. 1., s. 85-94. [cit. 2019-01-04]. Dostupné na internete: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/135174/1_StudiaPhilosophica_63-2016-1_7.pdf?sequence=1 s. 85.

²³³ Porov. *Cambridge Dictionary*. [online]. Cambridge University Press: 2019. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/concept?q=concepts>

²³⁴ *Online Etymology Dictionary*. [online]. Online Etymology Dictionary: 2001. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: https://www.etymonline.com/word/liberty#etymonline_v_9470

Normanov. Pojem *freedom*²³⁵ pochádza zo starej angličtiny zo slova *freedom* vo význame: sila sebaurčenia, stav slobodnej vôle; oslobodenie z otroctva,... a jeho korene v angličtine súvisia s jazykom Anglosasov.

Isaiah Berlin v inauguračnej prednáške v roku 1958 podľa jej prepisu z nahrávky sa jasne nevyjadril ako tieto pojmy bude používať. Tým si vysvetľujeme, prečo v jeho prednáške dochádzalo k častým zámenám týchto pojmov. Uvedieme príklad hneď z úvodu predstavovania názvu jeho prednášky: „*Two Concepts of Freedom – no, of Liberty, sorry.*“ Za snahu o nápravu terminologického zmätku považujeme Berlinovu revíziu textu eseje v druhom vydaní *Two Concepts of Liberty*²³⁶ v knihe *Four Essays on Liberty* (čes. preklad: *Čtyři eseje o svobodě* 1999) v roku 1969, pridaním pasáže: „*The first of these political senses of freedom or liberty (I shall use both words to mean the same)*...“²³⁷ v slovenskom preklade: „*Prvý z týchto politických významov slobody či nezávislosti (tieto slová budem používať ako synonymá)*...“²³⁸ a v českom: „*První z těchto politických významů volnosti či svobody (obou výrazů budu užívat bez rozlišení)*...“²³⁹. V slovenčine sa pojem *liberty* prekladá ako sloboda, nezávislosť vzhľadom na vyššie uvedený preklad eseje, ale častejšie ako voľnosť a *freedom* ako sloboda. Rovnako je to aj v češtine: *liberty* sa prekladá ako voľnosť a *freedom* ako svoboda²⁴⁰. Berlinovo upresnenie používania však nevyriešilo problém porozumenia významu týchto pojmov.

Hanna F. Pitkin v štúdiu *Are Freedom and Liberty Twins?* (voľ. preklad: *Sú Freedom (sloboda) a Liberty (sloboda/voľnosť) dvojníci?*) sa podrobným sémantickým rozborom pomocou etymológie, historického kontextu, ale aj analýzy bežného používania týchto

²³⁵ *Online Etymology Dictionary*. [online]. Online Etymology Dictionary: 2001. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.etymonline.com/word/freedom>

²³⁶ Prvé vydanie ako samostatná inauguračná prednáška: *Two Concepts of Liberty* (Oxford, 1958: Clarendon Press), 55 p.; Zdroj: HARDY, H. 2000. Isaiah Berlin's publications. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2000. [cit. 2018-04-03]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/bibliography/index.html#fel>

²³⁷ BERLIN, I. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1969. p. 121.

²³⁸ BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 19-73. s. 22. Do slovenčiny preložila Z. Kalnická.

²³⁹ BERLIN, I. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 218.

²⁴⁰ Napriek opačnému prekladu uvedenému v knihe *Čtyři eseje o svobodě* 1999 vychádzame pri definitívnom preklade zo štúdie: RINGEN, S. 2005. Voľnosť, svoboda a skutočná svoboda. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. [online]. 2005, vol. 41, no. 5, s. 903-918. [cit. 2018-12-26]. Dostupné na internete: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ab57e33b511ff3098c8154a92e77ba38144e29a7_570_509esej12.pdf

pojmov v modernej angličtine zaoberala otázkou, či sú tieto dva pojmy skutočne tak ľahko zameniteľné. Pomocou nášho krátkeho exkurzu do etymológie pojmov *liberty* a *freedom* sa ukazuje odlišnosť ich predkov, čo môžeme považovať podľa Pitkin za prvý argument proti používaniu a najmä chápaniu týchto slov ako synonym. Skupina slov *free-* pochádza z indoeurópskej jazykovej rodiny, pravdepodobne z rekonštruovaného²⁴¹ slova *priyos* – prídavné meno vo význame: „*vlastné, osobné, ale s konotáciou náklonnosti alebo blízkosti skôr ako s právnym vlastníctvom*“²⁴², ktoré nadväzuje na pôvodné sloveso *primilovať*. Pojem *Priyos* potom v sebe niesol dva významy: raz ako „môj vlastný“ a raz ako „môj milovaný“. V gótskej, východogermánskej jazykovej skupine dochádza k rozdeleniu týchto významov z jedného slova do dvoch samostatných slov. Nositeľom časti významu *priyos* ako „vlastného, osobného“ sa stalo slovo *frais* vo význame „slobodný“. Toto rozdelenie nastalo s veľkou pravdepodobnosťou kvôli vplyvu Keltov. Góti si vypožičali množstvo vtedajších právnych termínov práve od Keltov.²⁴³ Okrem toho sú Kelti jediným národom, u ktorého z pôvodného slova *priyos* ako nositeľa dvoch významov, vznikol derivát s jediným významom *freis* a to „slobodný“. Pitkin zdôraznila, že žiadna iná jazyková rodina neobsahuje deriváty s takýmto významom.²⁴⁴ Neskôr z *frais* vzniklo v starej angličtine *frēo* a v súčasnej angličtine ho poznáme ako *free-* „slobodný“.

Latinské *liber* ako základ dnešnej skupiny slov *liber-* má svoj etymologický pôvod v italickom jazyku venéčtine, v jazyku kmeňa Venétov (žili na území dnešných Benátok) v slove *(e)leudheros*, ktoré sa odvádza zo slovného základu *leudh-* patriaceho do indoeurópskej jazykovej rodiny. Deriváty tohto základu nadobudli rôzne významy: ako podstatné mená vo význame „ľudia“, „populácia“, „potomstvo“, „deti“ a ako slovesá: „rásť, vyvíjať sa“.²⁴⁵ Podobnosť medzi venéčtinou a latinčinou je viditeľná aj na existencii bohyně Venétov *Louzera* a ekvivalentom u starovekých Rimanov *Liber*

²⁴¹ Hanna Fenichel Pitkin vychádza z rekonštrukcie slov z indoeurópskych jazykov, ktoré lingvisti umelo vytvorili avšak ich existencia je preto len hypotetická. Porov. PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431> p. 529, 549

²⁴² Tamže, s. 529.

²⁴³ Porov. LEHMANN, W. P. 1986. *A Gothic Etymological Dictionary*. Netherlands: Leiden-E.J. Brill, 1986. s. 128.

²⁴⁴ Porov. PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431> p. 529.

²⁴⁵ Porov. tamže.

a *Libera*- bohom a bohyňou vinárstva, vína, plodnosti a slobody.²⁴⁶ Pitkin vyzdvihuje aj názory časti etymológov o nadväznosti výrazu (*e*)*leudheros* a teda aj latinského slova *liber* na starogrécke slovo *eleutheria*.²⁴⁷ Významy, ktoré sa potom prenášajú z *eleutheria* do *liber* sú „vznešenosť“ v zmysle narodenia alebo charakteru, „neobmedzený pohyb“ živých organizmov a aj neživých vecí a tretí význam: „opak domácej tyranie alebo cudzej nadvlády z vonka“. Ako najstarší koreň slova najčastejšie etymologické slovníky uvádzajú latinské *liber*.²⁴⁸ Pitkin tvrdí, že nie je možné presne určiť či *liber* pramení len s indoeurópskeho *leudh*- alebo zo starogréckeho *eleutheria* pre nedostatok zachovalých písomných prameňov. Bez ohľadu na to, či je najstarším predkom *leudh*- alebo *eleutheria* sú pre nás dôležité tri výsledné teórie ich počiatočného významu: „členstvo v skupinách s otroctvom“, „neobmedzený pohyb“ a nakoniec „sexuálne potešenie a potencia.“²⁴⁹

V etymológii budeme pokračovať smerom k objasneniu vzniku politického rozmeru týchto prvotných pojmov. Slovo *eleutheria* sa prvýkrát objavilo v časoch grécko-perzských vojen, na vyjadrenie strachu Grékov z hroziaceho podmanenia a vzatia do otroctva Peržanmi. Počas demokracie v Aténach postupne dochádza k rozšíreniu významu *eleutheria* o rozmer politickej participácie na živote obci. Zároveň sa tento pojem vzťahuje viac na kolektív a nie na jednotlivca, pretože jeho obsahom je politický život celku- obce- kolektívna aktivita, ktorú jednotlivci vykonávali s cieľom fungovania a slobody ich obce. Politický význam latinského *libertas* sa pravdepodobne utváral ako následok politických bojov medzi patricijmi a plebejcami v starovekom Ríme. „*V dôsledku toho libertas, ako nástroj v týchto bojoch, súvisí viac s ochranou proti zneužívaniu moci ako s prístupom k moci.*“²⁵⁰ Hoci patricijovia a plebejci mali odlišné predstavy o tom, čo mala *libertas* predstavovať, spoločným znakom bolo, že išlo o ich obranu slobody formou konkrétnych zákonov, práv a garanciou činnosti konkrétnych

²⁴⁶ Porov. PALMER, L. R. 1988. *The Latin Language*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1988. s. 42.

²⁴⁷ PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431> p. 529.

²⁴⁸ Porov. PALMER, L. R. 1988. *The Latin Language*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1988. s. 20.

²⁴⁹ Všetky tri významy porov. PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431> p. 530.

²⁵⁰ Tamže, s. 534.

inštitúcií. Význam latinského *libertas* ako pasívnej ochrany slobody sa odlišuje od ponímania slobody ako aktívneho výkonu správy vecí verejných, obsiahnutého v starogréckom pojme *eleutheria*.

Po stručnom objasnení politického významu dvoch možných predkov skupiny slov *liber-* sa presunieme k vzniku ich dnešného významu v anglickom jazyku. Pre lepšie objasnenie nášho pôvodného cieľa, či je možné považovať *liberty* a *freedom* ako synonymá ako to robí Berlin, alebo či je potrebné ich rozlišovať sa pozrieme na to, aké rozmery stratilo anglické *liber-* oproti svojim pôvodným koreňom. Pri dobyvačných výbojoch Normanov sa dostáva do angličtiny aj latinský predchodca skupiny slov *liber-*. Ich víťazstvo nad Anglosasmi znamenalo odlišné vnímanie slobody a preto sa skupina *liber-* stala viac „formálnejšou a legálnejšou, (...) súborom osobitných práv a výsad udelených alebo zadržaných, aj keď skutočne patria len tým, ktorí majú vysoký pôvod a zodpovedajúco ušľachtilý charakter.“²⁵¹ Pre podrobených Anglosasov sa stala sloboda-*freedom* „relatívne otvorená, hmatateľná ako celkový stav, ktorý človek buď mal alebo nemal, takmer ako aspekt človeka, či už ako vonkajšia fyzická podmienka neobmedzeného priestoru alebo pohybu, alebo právny stav nepodliehania inému, alebo psychický stav spontánnosti.“²⁵² Týmto vývojom nastáva rozdiel medzi skupinou slov *free-* a *liber-* v tom, že *liber-* si nevytvorila žiadne prepojenie na voľný pohyb neživých vecí a prepojenie na ľudské spontánne činnosti.

Odlišná etymológia slov *free-* a *liber-* viedla k rozdielnym použitiam pojmov *freedom* a *liberty* v modernej angličtine. Prvý význam môžeme vidieť u sloviess. Stratou spojenia *liber-* s neživými predmetmi sa význam dnešného „*to liberate*“ – oslobodiť, môže spájať len s osobami a „*to free*“ – oslobodiť sa používa v zmysle „odstránenia prekážok fyzického pohybu, dokonca aj pohybu neživých predmetov; druhé (to liberate) sa tak takmer nikdy nepoužíva.“²⁵³ Ak je *liberate-* oslobodiť použité s neživými vecami je to len v zmysle „konfiškácie“ napr.: „*I already liberated a wrist watch, three bottles of wine, and a chicken*“²⁵⁴ („Už som oslobodil náramkové hodinky, tri fľaše vína a kura“). Používanie

²⁵¹ Tamže, s. 539.

²⁵² Tamže, s. 538.

²⁵³ Porov. tamže, s. 539.

²⁵⁴ Tamže, s. 540.

freedom slobody je možné spojiť aj s neživými predmetmi a *liberty* len so živými. Druhý rozdiel nachádzame v podobe prídavného mena a príslovky. Prídavné meno *free-*slobodný nemá v skupine *liber-* žiadny ekvivalent vo význame slobodný. Rovnaká situácia nastáva aj pri príslovkách. *Freely* sa používa pre obe skupiny slov vo význame slobodne, pretože v skupine *liber* neexistuje slovo s takýmto významom.

	skupina slov free-	skupina slov liber-
Podstatné meno Jednotné číslo	Freedom - sloboda - oslobodenie (od daní)	Liberty - sloboda (politická) - voľnosť - dovoľenie, povolenie
Podstatné meno Množné číslo	<i>Freedoms (US)</i> - práva udelené Ústavou USA a <i>Bill of Rights</i>	Liberties - slobody, práva (občianske)
Podstatné meno		Liberation -oslobodenie
Podstatné meno	<i>Freer</i> - osloboditeľ (hovorový výraz, nepoužíva sa často)	Liberator - osloboditeľ (len s živými)
Sloveso	To free - Oslobodiť (s neživými aj s živými)	To liberate - Oslobodiť (len s živými)
Príslovka	Freely - Slobodne - Ochotne - Voľne (neobmedzene)	
Prídavné meno	Free - slobodný - voľný (neobsadený)	

	- bezplatný - dobrovoľný - otvorený (priamy) - štedrý - oslobodený - prepustený (z väzenia)	

Z týchto rozličných slovných tvarov a významov sa nakoniec utvorilo rozličné používanie *freedom* a *liberty*, ktoré znázorňuje nasledujúca tabuľka:

Freedom	Liberty
-holistická, celkový stav bytia (buď je alebo nie je)	- pluralitná, postupná
- subjektívna v zmysle niečoho psychického, vnútorného (integrálneho)	- nemá tento rozmer
- objektívna v zmysle vzťahujúcim sa na voľný pohyb živých organizmov a neživých predmetov a na neobmedzený priestor	- nemá tento rozmer

Pozorovaná analýza používania moderného anglického jazyka nás privádza k používaniu *freedom* vo filozofických a všeobecnejších súvislostiach. Pitkin vyvodzuje o *freedom* na základe jej štúdia etymológie a používania jazyka: „(...) *niekto by sa mohol odvážiť formulovať hypotézu, že keď freedom sa môže týkať oboch: psychiky a neživých objektov, zdá sa, že je čoraz menej objektívna ako liberty, že je zložitejšia, tajomnejšia a "hlbšia", zatiaľ čo liberty zostáva bezpečne na racionálnom povrchu vecí. Takže freedom by viac pravdepodobne než liberty mohla vytvárať filozofický údiv a vyvolávať*

metafyzické špekulácie o jej podstate.²⁵⁵ Liberty sa používa skôr v politickom a právnom význame. „Zdá sa, že liberty obsahuje niečo formálnejšie, racionálnejšie a obmedzenejšie ako freedom; ide o pravidlá a výnimky v rámci systému pravidiel. Netýka sa objektov, ktoré nie sú schopné správania riadeného vládou, ani hĺbky psychiky, z ktorej pochádza spontánnosť. Najmä vo forme liberality (rešpekt a prijatie rôznych typov viery, správania, ideí) naznačuje dôraznú a racionálnu kontrolu nad týmito záhadnými hĺbkami a nebezpečnými vášňami, ktoré sa tam nachádzajú, a nie ich vyjadrením v akcii. Inými slovami, napriek tomu, že liberty znamená absenciu (nejakého konkrétneho) obmedzenia, súčasne to znamená pokračovanie okolitej siete obmedzení a poriadku.“²⁵⁶

Dôležitý je aj vzťah k zneužitiam slobody: pre *freedom* predstavuje riziko zvrhnutie všetkých hraníc, nastolenie chaosu a anarchie a v prípade *liberty* je to zneužitie systému kontroly a ochrany slobody- politického a právneho systému na potlačenie, alebo úplné odobratie práv a slobôd.²⁵⁷ Liberty na rozdiel od *freedom* obsahuje vo svojej podstate systém kontrol a obmedzení prostredníctvom pravidiel a zákonov. Pitkin túto kontrolu považuje za vonkajšiu a vnútornú, a vníma ju ako sebaovládanie „liberálnych gentlemanov“. Tá je nepochybne súčasťou výzvy (slobody-liberty) pre liberálnych a liberálov, čo je aj dôvod, prečo John Stuart Mill napísal svoju esej o „On Liberty“ než „On Freedom“. ²⁵⁸ Pitkin upozorňuje na prílišné generalizácie. Odvodíť, že liberáli a umiernení majú skôr tendenciu používať *liberty* pre vyjadrenie slobody a radikáli a revolucionári inklinujú skôr k boju za oslobodenie proti hraniciam a pravidlám stanoveným daným politickým poriadkom a preto používajú vo svojom hovorovom a písomnom prejave skôr „*freedom*“ a to „*free*“- oslobodiť nie je celkom správne. Svoju štúdiu používania *liberty* a *freedom* v modernej angličtine zakončuje tým, že záleží od konkrétneho človeka ako ich bude používať. Hoci obidve slová znamenajú slobodu, existujú medzi nimi výrazné významové rozdiely. Rovnako to Pitkin zdôrazňuje aj pri teoretikoch. Rozhodujúci je ich osobný štýl a výber pojmu, ktorý budú používať.

²⁵⁵ PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431>, p. 542.

²⁵⁶ Tamže, s. 543.

²⁵⁷ Porov. tamže.

²⁵⁸ Tamže.

Isaiah Berlin v eseji *Two Concepts of Liberty (Dva pojmy slobody)* explicitne netvrdí, že *freedom* a *liberty* znamenajú to isté, ale že on ich bude v texte používať ako zameniteľné. Pitkin tvrdí, že tu vzniká problém významu jeho textu. Pri bližšom pohľade na inauguračnú prednášku (prvú verziu), prvú vydanú esej z roku 1969 a neskôr upravenú verziu Henrym Hardym v knihe *Liberty* v roku 2013 vidíme, že v texte prevláda používanie slova *freedom*. Hlavný problém nastáva pri definícii negatívnej slobody. Vzhľadom na vyššie uvedenú analýzu, by sa dalo predpokladať, že Berlin zvolí v tejto podkapitole najmä pojem *liberty*. Hneď v nadpise podkapitoly však používa *freedom*: *The notion of negative freedom*²⁵⁹ (*Pojem negatívnej slobody*)²⁶⁰ a pokračuje s jeho používaním aj vo väčšine textu. „Osobitné tvrdenia, ktoré tu robí, však nie sú v súlade s bežným používaním. Využíva slová oboch rodín pri predkladaní týchto tvrdení, aj keď prevažuje rodina "free-"; ale tvrdenia sú nepravdivé vzhľadom na "free-" rodinu, hoci sú, alebo boli by pravdivé, pokiaľ ide o "liber-" rodinu.“²⁶¹ V prípade definície pozitívnej slobody je používanie *freedom*, vzhľadom na používanie obvyčajného jazyka v modernej angličtine správne. Pitkin sa zamýšľa čo spôsobilo Berlinov chybný výber a používanie *freedom* v prípade negatívnej slobody. Dospieva k záveru, že za tým stála prehnaná snaha o potvrdenie jeho prvotného zámeru, že ich bude používať ako synonymá, „ale tým podkopáva niektoré svoje vlastné tvrdenia.“²⁶²

Vzhľadom na kontext jeho života ako sme uviedli v prvej kapitole našej práce je potrebné zvážiť ešte ďalšiu možnosť, či svoju úlohu nezohráva istým spôsobom aj Berlinova znalosť angličtiny. Angličtina nebola jeho rodným jazykom a pri jeho rečovom a aj písomnom prejave to bolo jasne viditeľné.²⁶³ Domnievame sa či nesprávne používanie a možno aj pochopenie rozdielov medzi *freedom* a *liberty* nevyplýva z faktu, že v iných európskych jazykoch neexistuje takéto rozlíšenie a pre slobodu existuje len jeden pojem. Ak by ich používal správne nemusel by v podstate vytvárať dva pojmy:

²⁵⁹ BERLIN, I. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1969. s. 122.

²⁶⁰ BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 23.

²⁶¹ PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431> s. 544.

²⁶² Tamže 545.

²⁶³ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 37.

negatívnej a pozitívnej slobody, ale mohol by používať *liberty* v negatívnom zmysle a *freedom* v pozitívnom. Istým potvrdením správnosti našej úvahy sú aj nasledujúce slová od Pitkin: „*Berlin je viazaný: Pre "pozitívny pojem", ktorý zahŕňa psychické sebaovládanie, to musí byť "význam pre "freedom"“. Pre "negatívny pojem", ako to charakterizuje Berlin, by to muselo byť "vo význame "liberty"“.* Ale preto, aby Berlinova eseja vôbec fungovala, to musia byť dva základné významy jedného slova (alebo vzájomne zameniteľných slov).“²⁶⁴ To znamená, že nadpis by potom pokojne mohol byť *Two Concepts of Freedom*. Myslíme si, že v slovenčine nie je dôležité striktné rozlišovanie medzi negatívnou „voľnosťou“ a pozitívnou „slobodou“, pretože prvoradý zámer autora je aby vyjadrovali význam slobody.²⁶⁵ V angličtine jeho špecifické používanie *freedom* a *liberty* môže robiť problémy čitateľom s pochopením významu diela. Zaujímavosťou je aj fakt, že sa z časti aj sám venoval filozofii obvyčajného jazyka a napriek tomu, tieto pojmy nepoužíval správne. Práve naopak spôsoboval v nich zmätok. Existuje aj možnosť, že ide o zámer v súlade s jeho voľbou literárneho žánru- eseje.²⁶⁶

b.) Sloboda romantizmu a liberálna sloboda

Isaiah Berlin vychádzal pri eseji *Two Concepts of Liberty* zo štúdia, ktoré predchádzalo vydaniu jeho knihy o Marxovi. Berlin sa popri samotnom Marxovi zaujímal aj o predchodcov marxizmu a ruských revolúcií a dopracoval sa nielen k štúdiu ich ruských predchodcov, ale aj k predstaviteľom osvietenstva a romantizmu. V tejto podkapitole sa pozrieme na predchodcov dvoch pojmov slobody (*two concepts of liberty*) - na Berlinove pôvodné dva pojmy slobody (*two concepts of freedom*): slobodu

²⁶⁴ Tamže.

²⁶⁵ V slovenských slovníkoch aj figuruje ako prvý význam *liberty*- sloboda. Porov. napr.: HARAKSIMOVÁ, E. – MOKRÁ, R. – SMRČINOVÁ, D. 2005. *Anglicko- Slovenský/ Slovensko- Anglický slovník*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005. s. 231.

²⁶⁶ Porov. FERRELL, J. 2012. Isaiah Berlin as Essayist. In: *Political Theory*. [online]. 2004, roč. 40, č. 5, s. 602-628. [stiah. 2018-03-20]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/41703088?seq=1/subjects>

romantizmu a liberálnu slobodu, ktoré predchádzali jeho najslávnejšiemu dielu *Two Concepts of Liberty*.

V roku 1952 bol pozvaný do vysielania rádia BBC, kde prednášal o šiestich nepriateľoch slobody, šiestich antiliberálnych filozofoch.²⁶⁷ Môžeme to považovať za prvú prezentáciu jeho myšlienok o slobode, osvietenstve a romantizme. Vysielanie mu prinieslo nielen slávu, ale pripravilo mu aj pôdu pre inauguráciu na miesto profesora na Oxfordskej univerzite. Rayan P. Hanley upozorňuje na zaujímavý fakt, že Berlina dnes poznáme ako teoretika slobody, alebo filozofa slobody, ale jeho prvotný výskum sa sústredil na pravý opak- autoritu a obmedzenie slobody.²⁶⁸ Berlinova politická filozofia začína otázkou: „*Prečo by mal jednotlivec poslúchať iných jednotlivcov?*“²⁶⁹

Pri svojom výskume postupoval ako historik ideí ako sme to popísali vyššie, preto vysvetľoval výber jeho šiestich filozofov ako kľúčových pre pochopenie 20. storočia. „*Rád by som poznamenal, že týchto šesť mysliteľov hovorí jazykom, ktorý je pre nás ešte stále zrozumiteľný.*“²⁷⁰ „*Hoci žili na konci 18. storočia a na začiatku 19. storočia, druh situácie, ktorú vnímali, a popísali s nezvyčajným náhľadom, je často charakteristická a relevantná nie tak, pre 19. storočie, ale skôr pre naše 20. storočie.*“²⁷¹ Podľa Berlina práve týchto šesť filozofov reprezentuje najväčší problém 20. storočia a to „*nepriateľstvo k slobode*“. Skúmanie týchto filozofov považoval za dôležité, pretože v ich filozofii bol tento problém, v tej najčistejšej a najrannejšej forme. Berlin od neho odvádzal začiatok antilibertariárneho prúdu, ktorého prejavy boli najviditeľnejšie práve v jeho dobe.²⁷²

²⁶⁷ Berlin prednášal o: Claude A. Helvétiusovi, Jean-Jacques Rousseauovi, Johann G. Fichteovi, Georg W. F. Hegelovi, Henri de Saint-Simonovi, Joseph de Maistreovi. Z tohto diela budeme vychádzať pri našej dizertačnej práci minimálne, pretože sa zachovala len jedna nahrávka prednášky o Rousseauovi a ostatné prednášky boli v knihe doplnené len podľa veľmi nekvalitných prepisov bez finálnej kontroly Berlina. Bližšie pozri: HARDY, H. 2002. Editor's Preface. In: BERLIN, I. *Freedom and Its Betrayal : Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. s. x-xiii.

²⁶⁸ Porov. HANLEY, R. P. 2018. Berlin on the Nature and Purpose of the History of Ideas. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 86.

²⁶⁹ BERLIN, I. 2002. Introduction. In: BERLIN, I. *Freedom and Its Betrayal : Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. s. 1.

²⁷⁰ Tamže, s. 2.

²⁷¹ Tamže, s. 3.

²⁷² Porov. tamže, s. 5.

Aby sme mohli pochopiť nielen dva pojmy slobody, ale aj vzťah medzi liberalizmom a hodnotovým pluralizmom u Isaiaha Berlina musíme najprv pochopiť jeho vnímanie romantizmu. Berlin považoval romantizmus za najdôležitejšie ideové hnutie, ktoré zmenilo celé dejiny západného myslenia.²⁷³ O dôležitosti zmeny, ktorú romantizmus spôsobil svedčia aj jeho slová: „*Sledovanie tohto významného posunu vo výhľade by mohlo byť celoživotnou prácou. Tu môžem urobiť len niekoľko prehnane zjednodušených bodov na označenie obrysu tohto revolučného fenoménu.*“²⁷⁴ Faktom je, že ak by Berlin nepodľahol svojej úzkosti a vydal počas jeho života nejaké súborné dielo, bolo by to celkom určite o romantizme a jeho ideových dôsledkoch na udalosti a problémy 20. storočia.²⁷⁵ Zameriaval sa najmä na nemecký romantizmus a jeho vybraných predstaviteľov a čiastočne aj o anglický a francúzsky romantizmus.²⁷⁶ K jeho esejám o romantizme neodmysliteľne patria aj tzv. otcovia, alebo predchodcovia romantizmu-Rousseau a Kant.

Romantizmus podľa Berlina napadol a „zdemoloval“ tri stavebné piliere tzv. „trojnožku“ („*three-legged stool*“ alebo „*tripod*“) na ktorých bola vystavaná celá západná filozofia takmer dve tisícročia. Za najhlavnejší pilier považoval „poznatie ako cnosť“, na ktorom stál celý európsky racionalizmus.²⁷⁷ Tento pilier považoval za najsilnejší, ktorý

²⁷³ Berlin rozoznáva celkovo tri hlavné body obratu v dejinách západného myslenia: ako prvé obdobie medzi smrťou Aristotela a nástupom stoikov, ako druhé obdobie zmeny považoval Machiavelliho filozofiu a tretie a zatiaľ podľa Berlina posledné obdobie- koniec 18. storočia a nástup nemeckého romantizmu. Porov. BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 168-170.

²⁷⁴ BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 175.

²⁷⁵ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life.* 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 275-283., HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure.* London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 148-150.

²⁷⁶ K nemeckému romantizmu zaraďoval: Wilhelm H. Wackenroder, Friedrich Wilhelm J. Schelling, Friedrich Schiller, Friedrich H. Jacobi, Karl W. F. Schlegel, August W. Schlegel, Ludwig Tieck, Friedrich von Hardenberg (Novalis), Johann Gottlieb Fichte. Skromné zmienky patrili predstaviteľom francúzskeho romantizmu: François-René de Chateaubrianda, Victoru Huga, Charlesa Baudelaire a v anglickom romantizme: Lordovi Byronovi. Porov. napr. BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 179-191.

²⁷⁷ Porov. BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 175.

pretrvával vo filozofii v rôznych podobách od starovekého Grécka až po obdobie romantizmu. Druhý pilier sa týkal hodnôt a otázok ohľadom konania a voľby, na ktoré po vplyve romantizmu už neexistovali správne odpovede (aspoň nie na všetky) a ani garancia, že nedôjde medzi hodnotami ku konfliktom, ktoré nebude možné vyriešiť. Skončila sa tak vízia harmonického celku a súladu hodnôt. Tretím pilierom bol nový súbor hodnôt, ktoré založila pozitívna doktrína a ktorý bol nezlučiteľný s predchádzajúcou tradíciou.²⁷⁸ Existenciu týchto troch pilierov považoval samotný Berlin podľa Henryho Hardyho za chybné: „*Vo svojom zvyčajnom význame, tieto predpoklady spočívajú v tom, že v etike, politike ako aj vo vede, majú všetky skutočné otázky jedinečné odpovede, tieto odpovede sú v zásade zistiteľné a všetky zapadajú do koherentného celku.*“²⁷⁹

Prvá veľká zmena podľa Berlina nastala dielami Rousseaua a Kanta. Bola to predzvesť revolúcie, ktorú priniesol romantizmus. Ako sme spomínali pri histórii ideí u Berlina často dochádzalo k charakteristickému zjednodušovaniu filozofických náuk. Tento prívlastok je asi najviditeľnejší pri Berlinovom ponímaní filozofie Rousseaua. Vo svojom výklade prejavuje silnú antipatiu voči Rousseauovi. Joshua L. Cherniss interpretuje Berlinov výklad Rousseauovho myslenia ako až príliš ovplyvnený dobou, v ktorej Berlin žil. Do jeho eseje sa premietajú jeho osobné postoje a stanoviská o slobode a preto sa dopúšťa zjednodušovania, neúplného a tendenčného ponímania Rousseauovho myslenia.²⁸⁰ Súhlasíme však s Chernissom, že napriek neúplnému ponímaniu, je

²⁷⁸ Porov. tamže.

²⁷⁹ HARDY, H. 2008. Editor's Preface. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xv.

²⁸⁰ Cherniss hovorí nielen o Rousseauovi, ale aj Hegelovi. Porov. CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xxxviii. Pozri aj: GUSTAVSSON, G. 2018. Berlin's Romantics and Their Ambiguous Legacy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 154. O tomto typickom „zafarbovaní“: vykreslení vybraných osobností a filozofov v pozitívnom, alebo negatívnom zmysle ako súčasti Berlinovej histórie ideí hovorili viacerí autori analyzujúci Berlinovo myslenie a dielo. V najnovšom biografickom filme o Berlinovi môžeme vidieť a počuť výpoveď samotného Berlina ako hovorí o svojich „hrdinoch“. Pozri napr.: CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xxxiv-xxxvii.; WECHSLER, J. 2018. *Isaiah Berlin: Philosopher of Freedom* [dokumentárny film]. Produced, directed, written and filmed by Judith Wechsler. [cit. 2018-12-23] 2018. Dostupné na: <https://www.moma.org/research-and-learning/circulating-film/>

najväčším prínosom jeho histórie ideí to, že „identifikuje skutočne dôležité prvky v myslení každého z nich, ktoré rozpoznali a hlboko zapôsobili na všetkých ich súčasníkov a nástupcov.“²⁸¹

Berlin začína svoju prvú esej venovanú slobode *The Idea of Freedom*, tým, že sloboda „freedom“ či už sociálna, alebo politická bola od začiatku vnímaná ako najväčší ideál ľudstva a túžba po nej sa v prvom rade prejavovala túžbou po nezasahovaní zo strany ostatných jednotlivcov, alebo skupín.²⁸² V tejto eseji začína rozdeľovať slobodu „liberty“ na číslo 1 a číslo 2, kde poukazoval na dve veľké zmeny v ponímaní slobody, ktoré sa odohrali v 18. storočí. Prvú časť eseje venoval Rousseauovi. O citovom zafarbení Berlinovho skúmania svedčí začiatok eseje „podľa histórie ideí, spisy Rousseaua mali tak poburujúci účinok na jeho súčasníkov a na generácie po ňom, ako žiadne iné diela mysliteľa, ktorý kedy žil.“²⁸³

Rousseau podľa Berlina vnímal slobodu ako absolútnu hodnotu. Bola pre neho absolútnym dobrom.²⁸⁴ Tým narušil dovtedajšie vnímanie sociálneho usporiadania ako druh akéhosi utilitaristického kompromisu: vzdáme sa síce časti našej slobody, ale niečo iné získame. Nesprávny kompromis, ktorý podľa Rousseaua prevládal vo filozofii v rôznych obmenách až do jeho súčasnosti. Rousseau však nevylučoval existenciu spoločenského a morálneho poriadku. Podľa Berlina bola kľúčová dilema Rousseauovho myslenia, aj keď to tak priamo sám nikde vo svojich dielach neformuloval, ako neobetovať ani časť z absolútnej slobody jednotlivca a zároveň umožniť existenciu spoločenského usporiadania.²⁸⁵ „Ak je táto otázka skutočnou otázkou, určite musí existovať jej skutočné riešenie; ak je sloboda absolútne dobro a napriek tomu existujú pravidlá, ktoré sú absolútne správne - tak, aby sme ich porušili, bolo by to absolútne zlé a nesprávne - potom je sloboda obmedzená autoritou: sloboda je nevyhnutná, pretože bez

²⁸¹ CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xxxviii

²⁸² Porov. BERLIN, I. 2008. The Idea of Freedom. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 88.

²⁸³ Tamže, s. 103.

²⁸⁴ Porov. tamže, s. 110.

²⁸⁵ Iní filozofi pri formulácii svojich teórií zlyhali pri obetovaní jedného z nich napr. Hobbes (obetoval slobodu autorite) alebo v praxi diggeri (autoritu slobode). Porov. BERLIN, I. 2008. The Idea of Freedom. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 109-111.

*nej človek nemôže byť morálnou bytosťou, to znamená, že vôbec nemôže byť človekom; a autorita je nevyhnutná, pretože bez nej nemôže byť sociálnou bytosťou; ako potom môžu byť v konflikte?*²⁸⁶

Berlin sleduje jeho úvahy o slobode a autorite. Rousseaua považuje za fanatického inžiniera alebo matematika, ktorý sa snažil nájsť geometrický priesečník medzi absolútnou, individuálnou slobodou a sociálnou autoritou (totálnou konformitou). Čo bolo dovtedy vo filozofii vylúčené. Tu zohráva úlohu podľa Berlina doba, v ktorej Rousseau žil. Osvietenstvo, rozvoj vedy a Newtonova fyzika, spôsobili, že Rousseau veril, že existuje dokonalé riešenie nielen v prírodných vedách, ale aj na problémy človeka a spoločnosti. S rovnakou pravdivostnou a univerzálnou platnosťou ako to bolo u prírodných vied.

V Rousseauovej „fanatickej láske“ k slobode a v obrane rovnosti videl Berlin určité spoločné prvky s kresťanstvom „...existuje čistá viera, že všetky ľudské bytosti sú posvätnými schránkami nesmrteľnej ľudskej duše, koncipované dôkladne kresťanskými pojmami tak, že ak by jeden človek, využíval iného, alebo dokonca ho podriadil svojvoľným príkazom, a zaobchádzal s ním ako s otrokom alebo s vecou, bolo by to považované za rúhanie sa proti Bohu, a potláčanie obety pôvodného zdroja všetkej morálky, impulzu robiť to, čo je správne, čo je aktivita vnútorného, slobodného a nesmrteľného ducha.“²⁸⁷

Spoločné prvky u Rousseaua videl Berlin aj s kalvínmi v uznávaní a túžbe po autorite pravidiel a inštitúcií, v ich najprísnejšej aplikácii.²⁸⁸ Jeho finálnym riešením bola všeobecná vôľa, ktorú formuluje v diele *O spoločenskej zmluve*. Tým priesečníkom sa stal fakt, že ľudia budú dobrovoľne chcieť uzavrieť spoločenskú zmluvu. „Ak existuje jeden a jediný správny vzor správania pre človeka v danej situácii, Rousseau veril spoločne s ostatnými v 18. storočí, že použitím rozumu, nasledovaním prírody, počúvaním vnútorného hlasu svedomia, ktoré je ale prírodou, ktorá hovorí z vnútra;

²⁸⁶ Tamže, s. 111.

²⁸⁷ Tamže, s. 115.

²⁸⁸ Inšpiroval ho zrejme pôvod Rousseaua- narodil sa v kalvinistickej Ženeve.

konaním toho čo hovorí vaše najvnútornejšie srdce – ako zástupca prírody - stanovené, môžete objaviť, čo tento jedinečný smer je.“²⁸⁹

Ak budú všetci počúvať tento vnútorný hlas, dôjde k vyriešeniu všetkých spoločenských, politických a aj etických problémov. Zaistí sa harmonické fungovanie spoločnosti a sloboda bude v tomto priestore chránená a bude sa môcť ešte viac rozvíjať. Pravidlá a zákony, ktoré v takomto usporiadaní platia neobmedzujú slobodu, pretože ich človek objavil sám v sebe, sám si ich vytvoril. Platí, že čím viac sa človek seberealizuje, vytvára, tým viac je slobodný. Sloboda je naplnením našej skutočnej podstaty, našej racionálnej podstaty. Poznanie- „*múdrosť srdca*“, je pre Rousseaua najvyššou cnosťou, je to zároveň vnútorný hlas, vízia, porozumenie prírode a človeku.²⁹⁰

Nebezpečenstvo plyní aj z Rousseauovho vnímania donútenia. Donútenie zo strany niekoho, kto počúva vnútorný hlas pravého „ja“ na tých, ktorý ho nedokážu, alebo nechcú počuť, sa nepovažuje za donútenie. Dôvodom bola snaha o ich oslobodenie, pre ich vlastné dobro. Väčší prínos pre ich slobodu je teda počúvať príkazy a riadiť pravidlami tých, ktorí konajú v súlade s pravým „ja“. „*Týmto spôsobom získaním želanej vôle vládcu so skutočnou vôľou každého jednotlivca v danej spoločnosti získam požadovaný výsledok: identifikáciu donucovania s úplnou samosprávou.*“²⁹¹ Berlin to považuje za sekularizáciu kresťanskej služby Bohu ako vyjadrenia absolútnej slobody, pretože len Boh vie, čo je pre nás najlepšie. Z Rousseauovho ospravedlnenia donútenia potom vychádzali tie najhoršie dôsledky v dejinách.

Okrem toho, svojou všeobecnou vôľou, akoby vytvoril jedno super „ja“, ktoré sa skladalo z jednotlivých individuálnych vôlí. Čo poskytlo ospravedlnenie budúcim koncepciám silného štátu, alebo štátu ako organizmu. Spoločné dobro sa stalo identické s individuálnym dobrom. Je to predstava štátu, alebo spoločnosti ako orchestra hrajúceho unisono. U Rousseaua však chýba podľa Berlina zmienka, že by sa všeobecná vôľa, mala zosobniť v jednom človeku.

²⁸⁹ BERLIN, I. 2008. The Idea of Freedom. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 116.

²⁹⁰ Porov. tamže, s. 119.

²⁹¹ Tamže, s. 123.

Na záver zhrnieme čo považoval Berlin za najrevolučnejšie idey Rousseauovej filozofie. Okrem koexistencie absolútnej individuálnej slobody a sociálnej autority, to bolo aj tzv. donútenie k slobode, ktoré nebolo už považované za donútenie. Termín oslobodenie od Rousseauových čias získal podľa Berlina veľmi temný rozmer. Revolučné bolo aj Rousseauovo oživenie starých mýtov a starších náboženských a filozofických náuk- existencie dvoch podstát- nižšieho, empirického „ja“ a vyššieho pravého, racionálneho „ja“.²⁹² Rousseau okrem iného urobil dobro objektívne dosiahnuteľným v tomto svete.²⁹³ Potlačením nižšieho „ja“, môže byť oslobodené pravé, vyššie „ja“ a ospravedlnením činov tých, ktorí počúvajú vyššie „ja“ a oslobodzujú ostatných- vedú ich k vyššej slobode a teda aj k dobru. „*Od Robespiera a Babeufa po Marxa a Sorela, Lenina, Mussoliniho, Hitlera a ich nástupcov, tento groteskný a hrôzostrašný paradox, v ktorom je človeku povedané, že má byť zbavený svojej slobody, aby získal vyššiu, ušľachtilejšiu slobodu, zohrával významnú úlohu vo veľkých revolúciách našej doby.*“²⁹⁴ Spoločné s ostatnými racionalistickými koncepciami starých náuk, bola možnosť riešenia všetkých problémov a nájdenie potrebných odpovedí a odmietanie konfliktu hodnôt, cieľov a záujmov. Stále prevládala predstava spoločnosti ako harmonicky fungujúceho celku.

Druhou veľkou zmenou v ponímaní slobody, slobody č. 2, bola Kantova filozofia. Tak ako v prípade Rousseaua aj Kant podľa Berlina hovorí o potrebe načúvať svojmu vnútornému hlasu. Ak ho človek počúva vie čo má robiť. Rousseau tento hlas spájal s rozumom a Kant ho tiež považuje za racionálny. Berlin vychádza z Kantovho nazerania na človeka, ako na mravnú bytosť, ktorá disponuje rozumom a slobodnou vôľou. Slobodná vôľa je cestou k spoznaniu morálneho zákona. Berlin sa zaujímal najmä o formulácie kategorického imperatívu.

Za najvplyvnejšie považuje Kantovo ponímanie autonómie a človeka ako najvyššieho účelu. Berlin vysvetľuje Kantovu zásadu autonómie tým, že slobodná vôľba znamená, že človek musí byť slobodný, ak človek podlieha nejakým silám, ktoré sú mimo jeho kontroly (opak deterministických teórií 17. a 18. storočia), je nezmyselné hovoriť

²⁹² Porov. tamže, s. 122-124.

²⁹³ Porov. tamže, s. 142.

²⁹⁴ Tamže, s. 143.

o slobode. Ak voľby a rozhodnutia robí človek sám, môže potom za ne prebrať aj zodpovednosť a plniť svoje povinnosti ako morálna bytosť. Rovnako je to aj z hodnotami, o ktorých musí racionálna bytosť rozhodovať sama bez nejakého obmedzenia zvonku.²⁹⁵

Z toho vyplýva aj druhý prínos, ktorý znamenal ochranu a úctu k životu a slobode každej ľudskej bytosti, ktorú Berlin nachádzal v Kantom druhom kategorickom imperatíve: „*Konaj tak, aby si ľudstvo tak vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého, používal vždy zároveň ako účel, a nikdy nie iba ako prostriedok.*“²⁹⁶ Človek je autorom a zdrojom všetkých morálnych hodnôt a cieľ a účel všetkej ľudskej aktivity. „*Účely a ciele sa neobjavili v nejakých vlastných svetoch, boli len tým, čo ľudská vôľa chcela. Ľudské bytosti ponímané ako zdroje činov vôle, tvorcovia hodnôt, nemohli byť obetovaní nijakému inému účelu, bez toho, aby sa zničila absolútnosť, účelu samého o sebe, týchto absolútnych hodnôt.*“²⁹⁷ Berlin vyzdvihuje fakt, že Kant na rozdiel od Rousseaua znemožnil donútenie a otroctvo. Kant podľa neho pretvoril kresťanskú náuku o nesmrteľnej duši. „*Condorcet a Volney (a do určitej miery Voltaire a Diderot pred nimi), Saint-Simon a dokonca Comte, aj cez predstierané prijatie iba vedecky dokázaných tvrdení, ktoré sú pravdivé v akejkoľvek sfére, či už v prírode alebo v správaní, v skutočnosti odvodili svoje sociálne doktríny ako aj ich vieru v pokrok a nekonečné schopnosti ľudí, hoci nevedome, z komplexu myšlienok o podstate a cieľoch človeka, ktoré Rousseau zaviedol do života a Kant potom zostavil a zapôsobil nimi tak hlboko na európske vedomie, že radikálne transformoval západný jazyk a myslenie, v oboch sférach súkromnej a aj verejnej.*“²⁹⁸ Podľa Berlina, Rousseau a Kant spôsobili tak revolučnú zmenu v myslení, že ich predchodcovia by v „pred kantovských termínoch“ už nerozumeli zmyslu politických, spoločenských a morálnych konfliktov 19. a 20. storočia.

²⁹⁵ Porov. BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 176.; o heteronómii voľby: KANT, I. 1997. *Critique of Practical Reason*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 145s. [cit. 2019-02-13]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=E9S_ey6M3igC&pg=PR3&dq=kant+critique+of+practical+reason&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false s. 30-31.

²⁹⁶ KANT, I. 2004. *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram, 2004. s. 57.

²⁹⁷ BERLIN, I. 2008. The Idea of Freedom. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 151.

²⁹⁸ Tamže, s. 154.

V druhej eseji o slobode *Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal* popisuje vývoj koncepcie slobody v 19. storočí. Opäť začína objasnením významu pojmov „freedom“ a „liberty“. Upozorňuje na to, že oba pojmy zohrávali, tak významnú úlohu v dejinách ľudstva, že majú množstvo významov, ale ten najhlavnejší je rovnaký ako v prvej eseji. „Zdá sa však, že existuje akýsi prvotný, centrálny, minimálny význam, ktorý je spoločný všetkým z týchto mnohých významov tohto slova a ktorý znamená absenciu obmedzenia; konkrétnejšie absenciu donútenia zo strany ostatných konkrétnych, alebo nekonkrétnych ľudských bytostí.“²⁹⁹

Liberálni filozofi v 19. storočí chránili slobodu v negatívnom zmysle. Sloboda bola pre nich ideálom. Snažili sa ochrániť priestor slobody jednotlivcov, do ktorého nesmel zasahovať a obmedzovať ho iný jednotliviec, skupina alebo štát. Cherniss vysvetľuje v nadväznosti s predchádzajúcou esejou *The Idea of Freedom* prepojenie liberálov 19. storočia a Kantovej formulácii kategorického imperatívu- človeka ako najvyššieho účelu: Kant tým zakladal *idea of liberty*, ponímanie slobody v negatívnom zmysle. Liberáli v 19. storočí podľa Berlina teda chránili slobodu v negatívnom zmysle. „Tento pohľad bol na etickom srdci liberalizmu 19. storočia s jeho protestom proti akejkoľvek forme despotizmu ...“³⁰⁰

V tejto časti eseje venovanej liberálom sa objavujú aj prvé formulácie Berlinovej neskoršej definícii pojmov negatívnej a pozitívnej slobody „Freedom je v prvom rade sloboda proti; liberty je sloboda od. Sloboda robiť to, alebo ono, sa ukazuje, na základe analýzy, že znamená slobodu od prekážok, slobodu proti jednotlivcom, ktorí sa snažia zasahovať - čistenie priestoru pred vonkajším tlakom - obsahuje, ale nepresadzuje, zodpovedajúci pozitívny prvok: existenciu prianí, ideálov, politiky na strane ľudských bytostí, ktoré nemôžu byť realizované, pokiaľ nie sú splnené negatívne podmienky na ich realizáciu - pokiaľ nie sú v skutočnosti vo svojom fungovaní slobodné.“³⁰¹ Pojem liberálnej slobody spájal Berlin s absenciou prekážok a nezasahovaním do priestoru

²⁹⁹ BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 155.

³⁰⁰ CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xxxi.

³⁰¹ BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 160.

individuálnej slobody. „*Freedom* (sloboda) *nie je slovo, ktoré by označovalo človeka, ale termín pre absenciu prekážok, konkrétne prekážok, ktoré vyplývajú z ľudskej činnosti, vedúcej k naplneniu akýchkoľvek cieľov, ktoré by ľudia mohli presadzovať. A boj za freedom* (slobodu), *rovnako ako boj za spravodlivosť, nie je bojom za pozitívny cieľ, ale za podmienky, za ktorých sa dajú naplniť pozitívne ciele - čistenie priestoru, ktorý bez cieľov, ktoré samé o sebe stoja za to, aby sa nasledovali, zostáva vákuom.*“³⁰²

Druhá časť eseje je venovaná slobode romantizmu. Zmena, ktorú podľa Berlina spôsobil Kant³⁰³ svojou morálnou filozofiou, tým, že človeka považuje za tvorca všetkých hodnôt mala revolučný dôsledok na hnutie romantizmu. „*Morálka - a politika, pokiaľ ide o sociálnu morálku - je tvorivý proces: novým romantickým modelom je umenie.*“³⁰⁴ Umelec, tvorca vytvára hodnoty a ciele, akoby z ničoho. Je to autonómna aktivita každého človeka. Akt slobodnej ničím neobmedzenej vôle. Vytváraním človek sám seba oslobodzuje³⁰⁵ od vplyvov vonkajšieho sveta, vášní, vládcov, tyranov, atď. Stáva sa subjektom a nie objektom (kamene, zvieratá, rastliny) v prírode. „*Umenie nie je imitácia, ani reprezentácia, ale vyjadrenie; ja som najviac sám sebou, keď vytváram... príroda už nie je viac Pani Príroda, alebo Vládkyňa Príroda ale v akomkoľvek náznaku, v ktorom ju stretnem, je protiklad k činu alebo duchu, k záležitosti, na ktorej pracujem svojou vôľou, k tej, ktorú som vytváral.*“³⁰⁶

Berlin neskôr upresňuje svoje vyjadrenia o Rousseauovi a jeho vplyve na idey hnutia romantizmu. Rousseau je stále jedným z otcov romantizmu, „*ale Rousseau, ktorý bol zodpovedný za myšlienky Robespierre, Rousseau, ktorý bol zodpovedný za myšlienky francúzskych jakobínov, nie je ten Rousseau, zdá sa mi, ktorý má zjavné spojenie s*

³⁰² Tamže, s. 166.

³⁰³ Kant priamo ovplyvnil romantikov: Fichteho a Schillera. Berlin upozorňuje aj na Kantovu nenávisť k romantizmu a romantickému nadšeniu, *Schwärmerei*. Porov. BERLIN, I. 2000. *The Roots of Romanticism*. London: Pimlico, 2000. s. 68.

³⁰⁴ BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought..* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 178.

³⁰⁵ Berlin vychádza pri tom najmä z Fichteho filozofie. Porov. BERLIN, I. 2008. *Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal*. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 175-182.

³⁰⁶ BERLIN, I. 1997. *The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought..* In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 179.

romantizmom.³⁰⁷ Rousseau, ktorý ovplyvnil predstaviteľov romantizmu je podľa neho Rousseau ako autor *Spoločenskej zmluvy*³⁰⁸. Jeho pohrdanie intelektuálmi, mestom a obdiv k prostému ľudu, prírode, vidieku, jeho dôraz na cit, inšpiroval romantikov.

Berlinov postoj k romantizmu je dodnes veľmi otázný. Veľa autorov ho považuje za kritika osvietenstva a racionalizmu a za stúpenca romantizmu a iracionalizmu.³⁰⁹ Domnievame sa, že jeho postoj k romantizmu je natoľko dôležitý, že v sebe ukrýva aj odpoveď na otázku Berlinovej koncepcie slobody, liberalizmu a hodnotového pluralizmu. To čo Berlina najviac fascinovalo na romantizme, bolo nielen vytváranie hodnôt, ale aj zárodoky pluralizmu v tomto hnutí. Ako písala Gina Gustavsson: „*Jedným z jeho najčastejších argumentov je, že hnutie romantizmu obsahovalo nielen semienko hodnotového pluralizmu, a teda nepriamo liberalizmu, ako si ho predstavoval, ale aj zlovestné obetovanie individuálneho nevzdelanca v záujme stvorenia génia a nadčloveka a v konečnom dôsledku fašistickej tyranie.*“³¹⁰ Berlin si všímal ponímanie človeka ako tvorcu hodnôt a cieľov života, boj romantizmu proti tradičnému monizmu a predstave harmonického celku hodnôt. Hodnoty sa neobjavovali, ony boli vytvárané. Zároveň sa tieto hodnoty mohli dostať do konfliktu a rovnako sa objavujú zárodoky nesúmerateľnosti a neporovnateľnosti hodnôt.

Avšak objavuje sa tu aj definícia pozitívnej slobody, ktorú Berlin spája so slobodou romantizmu. Najkľúčovejší autori, na dielach ktorých vysvetľoval revolučné zmeny boli Fichte a Schiller. Fichteho považoval za otca romantizmu. U Fichteho zdôrazňoval vplyv Kanta na jeho formuláciu o čine³¹¹ (všetko začalo činom), o stotožnení praktického a aj

³⁰⁷ BERLIN, I. 2000. *The Roots of Romanticism*. London: Pimlico, 2000. s. 7.

³⁰⁸ ROUSSEAU, J. 2018. *On the Social Contract*. [online]. South Bend: The Augustine Press, 2018. 156 s. [vid'. 2019-01-08]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=16hhDwAAQBAJ&dq=social+contract&hl=sk&source=gbs_navlinks

³⁰⁹ Porov. GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s. 168-174

³¹⁰ GUSTAVSSON, G. 2018. Berlin's Romantics and Their Ambiguous Legacy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 149.

³¹¹ Porov. FICHTE, J. G. 1998. *Foundations of Transcendental Philosophy (Wissenschaftslehre) Nova Methodo (1796/99)*. [online]. Cornell: Cornell University Press, 1998. 494 s. [cit. 2019-02-14]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=Ode6O_b64IEC&printsec=frontcover&dq=Fichte&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi19tCz9oziAhVNYaYKHfGSCJEQ6AEIPzAD#v=onepage&q=creation&f=false, s. 139.

teoretického rozumu s činom. Sledoval jeho koncepciu o „ja“ a „nie-ja“. O potrebe stretu s „nie-ja“, aby mohlo „ja“ vykonávať svoju nekonečnú činnosť. Úlohou človeka je oslobodzovať sa od všetkého vonkajšieho. Venoval sa aj Fichteho ponímaniu „super ja“, ako univerzálnej transcendentálnej vôle, ktorá je zodpovedná za všetku tvorbu, ktorú stotožňuje s Bohom. Koncepcia „super ja“ inšpirovala jeho vnímanie hrdinov, ktorí počúvajú svoj vnútorný kreatívny impulz a sú schopní pretvoriť od základu v revolúciách celú spoločnosť. Neskôr „super ja“ stotožnil so štátom a národom, ktorému sú podriadení všetci jednotlivci.³¹² Človek je podľa Fichteho tvorcom všetkých etických a aj politických účelov, čo zmenilo celú západnú tradíciu.

Schiller objavuje slobodu v umení, ponímanú ako druh hry. *„Nie že by sme boli menej prísne determinovaní ako zvyšok prírody, aj keď možno trochu iným spôsobom, čo je odpoveď starších teoretikov; ale keďže máme silu abstrahovať nášho ducha od (vznášajúceho sa nad) sveta prírody a konštruovať, a získať z toho rozličné zákony a pravidlá, slobodné, pretože sme ich vymysleli.“*³¹³ V hre má náš rozum a predstavivosť plnú moc. Môžeme si vytvoriť vlastný svet, s vlastnými pravidlami. V umení, videl vytváranie z ničoho, čistú kreativitu, hru, inováciu, kde všetko (svet, pravidlá, atď.) zodpovedajú naším slobodným a ničím neobmedzeným prianiam. Kedykoľvek môžeme utiecť k umeniu pred ťažkosťami nášho skutočného sveta. *„Toto je svet umenia, morálky, rozumu. Hodnoty v ňom nie sú objavené, ale vytvorené a vzťah týchto hodnôt je to, čo chceme urobiť.“*³¹⁴

Berlin však nevnímal len kladné stránky romantizmu, ale aj veľké nebezpečenstvo, ktoré v sebe skrýval. Prvé súviselo s neskrotnou slobodnou vôľou a ideálom umelca, ktorý môže v politickej a etickej praxi viesť k „tyranii nastolenej umelcom“. Tento model je podľa neho chybný a dokonca je možné, ho považovať za šialenstvo ak ho aplikujeme mimo sféru umelca. Gina Gustavsson to vysvetľuje: *„Po prvé tým, že sa k človeku pristupuje ako k materiálu pre tvorivého nadčloveka, ktorý ho bude formovať v súlade s*

³¹² Porov. BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 178.

³¹³ BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 184.

³¹⁴ Tamže.

jeho najvyššou vôľou, je to jednoznačne v rozpore s Berlinovým súhlasom s Kantom, že všetci jednotlivci sú sami o sebe cieľom, samotný pohľad, ktorý Berlin spája, trochu sporne, s romantizmom. Po druhé, kult suverénneho umenia popiera, že existujú určité spoločné hodnoty a pravdy, ktoré umožňujú ľuďom navzájom komunikovať.³¹⁵

Spojenie slobody romantizmu a pozitívnej slobody odhaľuje nebezpečenstvá vykonané v prospech vyššieho pravého ja, ktoré identifikoval u Fichteho. Hrozbu, ktorú predstavovali romantickí hrdinovia, ktorí boli schopní obetovať všetko aj svoj vlastný život ich vznešenému cieľu. Fichteho dôsledky „super ja“ stotožneného so štátom, alebo národom, ktoré podľa Berlina viedlo k extrémnemu nacionalizmu (nacizmu) a fašizmu. Nebezpečenstvo, že ľudia budú sledovať vyšší cieľ, ktorý im odhalil božský umelec, génus, nadčlovek, aby ich oslobodil z ich každodennej uväzňujúcej reality. Romantickú slobodu vysvetľuje Berlin na príklade muzikanta. *„Sloboda - nasledovanie mojich vnútorných pravidiel - by sa zhodovala s vonkajšími pravidlami, pre ktoré je v istom konečnom zmysle ja, kto robí svet, ako je ja, hráč, ktorý hraním robí hudbu tým, že je jedným zo vzorov vo výsledku. V tomto zmysle je sloboda poslušnosťou zákonom, pochopeniu nevyhnutnosti.“*³¹⁶

Pozitívnu slobodu v iracionálnom zmysle definuje: *„Čokoľvek, čo je konečné, obmedzuje a zabíja; sloboda je sloboda od všetkých reťazí, sloboda konať a robiť čokoľvek čo človek chce. Možnosti konania musia byť nekonečné, inak sa sťažujeme, že naša sloboda nie je úplná; a ktorákoľvek z týchto nekonečných možností musí byť realizovateľná, alebo je opäť neúplná.“*³¹⁷ Ide o ponímanie absolútnej slobody, ktorú Berlin popisoval u extrémneho romantizmu. V tomto prípade dochádza k stotožneniu romantizmu s iracionálnou koncepciou *freedom* slobody. Nachádza ju napr. u Friedricha Schelinga v románe *Lucinde*. Romantizmus samotný však podľa Berlina nebol iracionálny, iba jeho extrémna forma.

³¹⁵ GUSTAVSSON, G. 2018. Berlin's Romantics and Their Ambiguous Legacy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 161-162.

³¹⁶ BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 186.

³¹⁷ Tamže, s. 202.

V eseji *Political Ideas in the Twentieth Century* (*Politické idey v 20. storočí*) podrobne vysvetľuje ako súvisí hnutie romantizmu a osvietenstva s komunizmom, fašizmom a nacizmom v 20. storočí. Od osvietenstva odvádza existenciu *liberálneho internacionalizmu*, ktorý sa v 20. storočí vyvinul do „zradného dediča“ komunizmu a od romantizmu existenciu akéhosi *mystického patriotizmu*, ktorý sa rozvinul do podoby fašizmu a nacizmu.³¹⁸

V závere eseje hovorí o slobode romantizmu ako pravého opaku liberálnej slobody. „*Vo všetkých týchto prípadoch je freedom (sloboda) presným opakom liberálneho pojmu - že jednotlivec sleduje svoje ciele bez zasahovania, či už ho naplnenie týchto cieľov urobí šťastným alebo nie, realizuje ho - negatívny pojem predchádzania zasahovania od iných, ktoré je jadrom pojmu liberty (slobody), ako ho navrhli Locke a Hume - Mill a Macaulay, a ktorý stále funguje ako zdanlivý ideál moderných demokratických vlád.*“³¹⁹ Berlinova posledná myšlienka patrí dvom ideálom slobody. Dva ideály slobody predstaviteľov liberalizmu a romantizmu v 19. storočí, alebo negatívnej a pozitívnej slobody, ku ktorým sa odvtedy jednotliví filozofi a myslitelia svojimi koncepciami viac, alebo menej približujú.³²⁰

c.) Dva pojmy slobody: negatívna a pozitívna sloboda

Isaiah Berlin prezentoval svoju inauguračnú prednášku *Two Concepts of Liberty* 31. októbra 1958.³²¹ Prípravu na prednášku sprevádzala nervozita a úzkosť, ktorá sa prejavila

³¹⁸ Porov. BERLIN, I. 1999. Politické ideje ve dvacátém století. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 81-84.

³¹⁹ BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 203.

³²⁰ Porov. tamže, s. 207.

³²¹ Berlin sa na túto prednášku pripravoval dva roky. Jeho odpor k písaniu sa prejavil natoľko, že všetky prípravy si nahrával na diktafón. Jeho žiadosť o začiatok inauguračného konania sprevádzali tri podporné, ale zároveň veľmi úprimné listy, ohľadom jeho nedostatkov od významných oxfordských filozofov a historikov. Gilbert Ryle potvrdil, že Berlin nie je „ľadoborec“ vo všeobecnej filozofii, ale oblasť politickej teórie najlepšie vystihuje jeho talent, Richard Pares pripustil, že Berlin svojimi esejami a vystúpeniami v rádiu je až príliš rétorický a vášnivý pre striktnosť, neutralitu a triezvosť vedeckej oblasti. A nakoniec

aj na pôvodných pripravených šesťdesiatich stranách oporného textu, ktorý nakoniec skrátil na jednu stranu a ani tú, pri prednáške nevyužil. Ignatieff opisoval jeho vystúpenie ako akúsi strhujúcu „seansu“. Berlinova nervozita sa prejavila aj počas samotnej prednášky, keď namiesto udržiavania zrkovného kontaktu s obecnstvom sústredene pozeral do stropu a jeho spôsob prejavu, možno opísať ako strhujúci zúrivy príval slov, takmer úplne bez prestávok, ktoré by umožňovali hlbšie pochopenie, alebo komunikáciu s obecnstvom. Na základe dobového opisu od poslucháčov a študentov, možno usudzovať, že napriek veľkej rýchlosti prejavu, vyvolávali Berlinove prednášky dojem veľkého zápalu a záujmu o tému, ktorý sa prenášal z prednášajúceho na obecnstvo.³²²

Two Concepts of Liberty možno považovať za Berlinovu najvplyvnejšiu prednášku a esej. Dôsledky, ktoré vyvolala znamenali v prvom rade oživenie politickej filozofie³²³ a v druhom rade to bolo veľké množstvo rôznych spôsobov interpretácie dvoch pojmov slobody, či už kritických alebo obhajujúcich, prípadne rozvíjajúcich. Táto situácia bola zapríčinená typickým Berlinovským nesystematickým spôsobom výkladu, zjednodušovaním a tzv. zvratom („twist“)³²⁴. Na časť z rozsiahlej kritiky Berlin reagoval v *Introduction* (Úvode) knihy *Four Essays on Liberty* (Štyri eseje o slobode), ktorý napísal o jedenásť rokov neskôr po prezentácii jeho inauguračnej prednášky. Kritika sa stala pre neho inšpiráciou k preformulovaniu a snahe o vyjasnenie niektorých jeho

Charles Webster, ktorý upozorňoval na fakt, že Berlin doposiaľ nevydal žiadne väčšie dielo, ktoré by bolo syntézou jeho myslenia. Všetci však oceňovali jeho výnimočnosť rýchleho myslenia alebo spontánnosti, ktorá bola jeho najväčším prínosom. Tieto upozornenia odrážali Berlinove vlastné pochybnosti o možnosti získania profesúry. Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 224.; BERLIN, I. – IGNATIEFF, M. 2017. *Transcripts of Interviews Conducted by Michael Ignatieff for His Biography of Berlin*. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2019. [stiah. 2019-20-02]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/interviews/ignatieff/biographical-interviews/transcripts.pdf>, s. 395.

³²² Tento opis prednášky sa nevzťahoval, len na jeho inauguračnú prednášku, ale aj na všetky, ktoré prednášal. Porov. HARDY, H. 2002. Editor's Preface. In: BERLIN, I. *Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. s. xiv, IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 225.

³²³ Porov. WOLFF, J. 2013. *Analytic Political Philosophy*. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 806-807.

³²⁴ Gina Gustavsson píše o Berlinovom typickom zvrate (twist), ktorý je príznačný pre jeho diela a myslenie. Napr. pri kladnom vnímaní počiatkov pluralizmu pri hnutí romantizmu, ale po prečítaní jeho esejí o romantizme dospejeme k Berlinovmu kritickému náhľadu na toto hnutie a jeho dôsledky na politické idey 20. storočia. GUSTAVSSON, G. 2018. *Berlin's Romantics and Their Ambiguous Legacy*. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 149.

formulácií o pozitívnej a negatívnej slobode. Napriek jeho snahe o vyjasnenie dodnes pribúdajú stále nové interpretácie a kritika jeho esejí o slobode.³²⁵

Na predstavenie Berlinových dvoch pojmov slobody: negatívnej a pozitívnej použijeme ako pomyselnú opornú osnovu myšlienky z eseje *Two Concepts of Liberty*, ktorú budeme postupne doplňovať o poznatky z iných Berlinových esejí, výkladov Berlinových nástupcov a kritikov. Úvodná časť eseje *Two Concepts of Liberty* je výzvou pre akademikov a intelektuálov, aby zvažovali spoločenské a politické dôsledky ich ideí a náuk a vždy používali pri svojej intelektuálnej činnosti kritický úsudok. Môžeme za tým vidieť okrem kritiky totalitných ideológií, aj Berlinovu kritiku logického pozitivizmu a vtedajšieho stavu filozofie, politickej filozofie, ale aj jeho vnímanie ochrannej a kritickej úlohy intelektuála v spoločnosti, ktorú sme spomínali pri jeho ruskej identite. Berlin pri tom cituje varovanie básnika Heinricha Heineho francúzom, ktoré považuje za aktuálne aj pre jeho dobu: „aby nepodceňovali silu ideí: filozofické koncepcie pestované v tichu profesorskej pracovne by mohli zničiť civilizáciu.“³²⁶

Berlin pokračuje obhajobou politickej filozofie a jej normatívneho charakteru. Objasňuje význam a vzájomný vzťah medzi morálnou a politickou filozofiou. „*Politická teória tvorí vetvu morálnej filozofie, ktorá vychádza z odhalenia, alebo uplatnenia morálnych predstáv vo sfére politických vzťahov.*“³²⁷ Dôležité je zdôrazniť, že k problematike politickej a morálnej filozofie pristupoval ako historik ideí. Berlin považoval za veľmi dôležité poznať „hlavné otázky nášho sveta“, to znamená, že na to, aby sme pochopili správanie, interakcie a konflikty medzi politickými a sociálnymi hnutiami, medzi skupinami ľudí a jednotlivcami, je potrebné chápať, čo ich vedie k týmto reakciám, teda ich idey a životné postoje. V roku 1958 keď napísal túto esej, prebiehala studená vojna a práve v tom čase, bolo dôležité poznať rozdiely medzi týmito dvoma systémami ideí. Hlavný rozdiel medzi nimi videl vo fundamentálnej otázke samotnej

³²⁵ O závažnosti kritiky svedčí aj existencia kapitoly v knihe *Liberty*, ktorá je špeciálne venovaná kritike *Two Concepts of Liberty*, aby pomohla čitateľom zorientovať sa vo veľkom množstve rôznych kritických náhľadoch a názoroch na Berlinovu koncepciu slobody. Porov. HARRIS, I. 2013. Berlin and his Critics. In: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 349-366.

³²⁶ BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 20.

³²⁷ BERLIN, I. 1999. Dva pojmy svobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 217.

politiky, a to v otázke poslušnosti a donucovania.³²⁸ Doplníme ešte, že okrem vzťahu morálnej a politickej filozofie písal Berlin v eseji *The Pursuit of the Ideal* aj o vzťahu medzi etikou a politickou filozofiou. „Obsahom etického myslenia je systematické skúmanie vzájomných vzťahov medzi ľuďmi, skúmanie koncepcií, záujmov a ideálov, z ktorých sa rodia spôsoby, akými ľudia pristupujú k sebe navzájom, ako aj hodnotových systémov, z ktorých takéto hodnotové systémy vychádzajú. Tieto presvedčenia o tom, ako máme žiť, čím máme byť a čo máme robiť, sú predmetom morálneho skúmania; a ak ich aplikujeme na skupiny a národy a vlastne na celé ľudstvo, nazývame ich politickou filozofiou, ktorá nie je ničím iným ako etikou aplikovanou na spoločnosť.“³²⁹

Berlin si uvedomoval, že sloboda je proteovské slovo a preto hneď na začiatku upozorňuje, že nebude skúmať ani históriu a ani všetky významy, ktoré toto slovo má. „Zamýšľam preskúmať nie dva z týchto významov- zato však tie centrálné za ktorými stojí veľká časť ľudských dejín, a odvažujem sa povedať, že aj časť, ktorá ešte len príde.“³³⁰ Berlin nie je autorom pojmov negatívnej a pozitívnej slobody, ale vplyv, ktorý jeho ponímanie týchto dvoch pojmov dosiahol vo svete zapríčinil, že sú najčastejšie spájané s jeho menom.³³¹

Ako sme už naznačili v prvej podkapitole v prípade Berlina nejedná sa o etymologickú analýzu dvoch pojmov, ale o dve ideové koncepcie a ich vývoj v histórii.³³² V súvislosti s predchádzajúcimi esejami *The Idea of Freedom* a *Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal* sa jedná o pokračovanie vývoja idey slobody a jej stavu v 20. storočí. George Crowder zdôrazňuje kontext studenej vojny:

³²⁸ Porov., tamže, s. 217-218.

³²⁹ BERLIN, I. 1990. *The Pursuit of the Ideal*. In: BERLIN, I.: *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. s. 1-2.

³³⁰ BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 22.

³³¹ Porov. napr. CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. s. 66.; KANT, I. 1997. *Critique of Practical Reason*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 145s. [cit. 2019-02-13]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=E9S_ey6M3igC&pg=PR3&dq=kant+critique+of+practical+reason&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false s. 30-31.

³³² Porov. PAULÍČEK, I. 2016. Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina. In: *Studia Philosophica*. [online]. 2016, roč. 63, č. 1., s. 85-94. [cit. 2019-01-04]. Dostupné na internete: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/135174/1_StudiaPhilosophica_63-2016-1_7.pdf?sequence=1 s. 85. a CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. s. 65-66.

„Tieto dva konkurenčné systémy sú definované rôznymi odpoveďami, ktoré dávajú na otázku povahy a rozsahu politickej autority, teda povahy a rozsahu ľudskej slobody.“³³³ Pričom považuje esej o *Two Concepts of Liberty* za oveľa striktnejšie a presnejšie oddelenie medzi pozitívnou a negatívnou slobodou oproti predchádzajúcim esejám.

Negatívnu slobodu Berlin definoval v krátkosti ako „slobodu od“ a otázkou: *Ako veľmi som kontrolovaný?*³³⁴ „Pod negatívnou slobodou som myslel absenciu prekážok, ktoré blokujú ľudskú činnosť.“³³⁵ Avšak Berlin odmietal považovať individuálne fyzické a psychické limity za prekážky slobody dané každému jednotlivcovi, alebo pôsobenie prírody, ktoré človek nemôže ovplyvniť. Za prekážky považoval len tie, ktoré vytvorí iný človek so zámerom obmedzenia slobody druhého človeka, alebo donútenia naplniť vôľu iného, na úkor svojich vlastných cieľov. Je to teda obmedzenie zo strany iných ľudí, ktorí nám bránia dosiahnuť naše ciele. „Samotná nemohúcnosť dosiahnuť cieľ, neznamená absenciu politickej slobody.“³³⁶

Berlin sa snažil vo svojej eseji vysporiadať aj s problémom ekonomického otroctva a útlaku. Chudobu podľa neho, môžeme považovať za obmedzenie našej slobody, iba ak veríme, že za našu životnú situáciu, nemôže náš nedostatok schopností alebo talentu, ale niekto iný, iný jedinec, skupina ľudí, alebo samotný systém, ktorý je zámerne nastavený tak, aby nám bránil v zmene našej situácie. V tomto prípade, ak sa riadime konkrétnou ekonomickou, alebo spoločenskou teóriou³³⁷, ktorá je založená na preukázaní tohto útlaku, považujeme našu slobodu za obmedzenú a náš život za otroctvo. Vo vnímaní veľkosti slobody zohrávajú podľa Berlina veľkú úlohu, aj tzv. podmienky slobody, dôležitosť cieľov pre daného človeka, ale aj prípadná frustrácia z nenaplnenia, ktorú potom pociťuje ako útlak a obmedzenie slobody.

³³³ CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. s. 66.

³³⁴ BERLIN, I. 2013. Final Retrospect. In: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 326.

³³⁵ Tamže, s. 325.

³³⁶ BERLIN, I. 1999. Dva pojmy svobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 219.

³³⁷ Podľa Berlina môžeme za takéto teórie považovať nielen marxistickú, socialistickú, ale podobné vyjadrenia môžeme nájsť aj v niektorých kresťanských a utilitaristických náukách. Bližšie ich však nešpecifikuje. Bližšie pozri: BERLIN, I.. 1999. Dva pojmy svobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 220.

Ďalej sa vo svojej eseji snažil vyrovnať s problémami veľkosti priestoru individuálnej slobody, ktorá má byť garantovaná každému jednotlivcovi, jeho stotožneniu slobody s neobmedzovaným výkonom toho, čo chcem (túžim) vykonať. Odpoveď na veľkosť priestoru individuálnej slobody hľadal u klasických liberálnych mysliteľov, napr. J. Locka, J. S. Milla, B. Constanta, A. Tocquevilla, ktorí sa zhodovali v názore na nevyhnutnosť existencie minimálneho priestoru slobody pre každého jednotlivca, ktorý by bol garantovaný zákonom.³³⁸ Dôležité je podľa Berlina a aj jeho spomínaných liberálnych predchodcov, aby negatívna sloboda každého jednotlivca bola vždy obmedzená- „*Moja sloboda sa končí tam, kde sa začína sloboda druhého*“ (J. Locke).

Podľa čoho určiť presne túto hranicu minimálneho priestoru slobody pre každého jednotlivca, Berlinovi pomohol odkaz na ľudskú prirodzenosť. „*Také (minimum priestoru slobody), že sa jej nie je možné vzdať bez toho, aby sme sa previnili proti podstate ľudskej prirodzenosti.*“³³⁹ Podstatu ľudskej prirodzenosti bližšie pri negatívnej slobode nedefinoval, pretože si uvedomoval, že ľudská prirodzenosť bude vždy predmetom diskusií a absolútne prijateľná odpoveď podľa neho zatiaľ neexistuje. „*Ale bez ohľadu na to, podľa akého princípu vymedzíme oblasť nezasahovania, či podľa prirodzeného práva, alebo prírodou daných práv, podľa úžitku alebo výrokov kategorického imperatívu, podľa nedotknuteľnosti spoločenskej zmluvy, alebo akéhokoľvek iného konceptu, ktorým sa ľudia snažili objasniť, obhájiť svoje presvedčenia, vždy platí, že sloboda v tomto zmysle znamená slobodu oslobodzujúcu od niečoho, absenciu zásahov za touto pohyblivou, ale vždy rozpoznateľnou hranicou.*“³⁴⁰

Za nesprávne chápanie negatívnej slobody považoval aj stotožnenie s neobmedzeným výkonom toho, čo jednotlivec chce, alebo túži robiť. Berlin si uvedomil toto chybné a nedostatočné objasnenie ponímania negatívnej slobody po kritike jeho prvého vydania *Two Concepts of Liberty*. O jedenásť rokov neskôr v *Introduction* (Úvode) knihy *Four Essays on Liberty* (Štyri eseje o slobode) pripúšťa svoju chybu: „...*chcem opraviť skutočnú chybu v pôvodnej verzii Dvoch pojmov slobody. Táto chyba síce neoslabuje*

³³⁸ Porov. BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 24-30.

³³⁹ BERLIN, I. 1999. Dva pojmy slobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 224.

³⁴⁰ Tamže, s. 225.

argumenty uvedené v eseji ani s nimi nie je v rozpore (dokonca sa mi zdá, že ju skôr posilňuje), viacmennej ide o stanovisko, ktoré pokladám za chybné. V pôvodnej verzii Dvoch pojmov slobody hovorím o slobode ako o absencii prekážok pre splnenie niečích túžob. Toto je zvyčajné, možno i najzvyčajnejší zmysel v ktorom sa daný termín používa, ale nezachytáva, moje stanovisko.“³⁴¹

Toto ponímanie negatívnej slobody by mohlo viesť k nasledovaniu učenia stoikov, ktorí hlásali, že človek sa môže vzdať svojich cieľov a túžob „ustúpiť do vnútornej pevnosti“ a tým sa vyhnúť pocitu nenaplnenia a frustrácie. Tak môže človek sám seba úplne oslobodiť. Táto náuka však podľa Berlina skrýva veľké nebezpečenstvo. „*Ale táto cesta, postupného odstraňovania túžob, ku ktorým sa môžu vyskytnúť prekážky, vedie na konci ľudské bytosti postupne k zbaveniu ich prirodzene ľudských aktivít: inými slovami, úplne slobodnými ľudskými bytosťami budú tí, ktorí budú mŕtvi, pretože potom tu už nie je túžba, a preto ani žiadne prekážky.*“³⁴²

George Crowder jasne deklaruje spojenie negatívnej slobody s britskými a francúzskymi liberálmi 18. a 19. storočia. Z toho Crowder usudzuje, že Berlin bol sympatizantom presne takého liberalizmu, ktorý mal v prvom rade ochraňovať liberálnu slobodu. John Gray s tým nesúhlasí. Považuje Berlina za agonistického liberála. Agonistický liberalizmus je odlišný od klasického liberalizmu. Hlavný rozdiel spočíva v tom, že Berlin podľa neho nespája britských liberálov 19. storočia s negatívnou, ale s pozitívnou slobodou. Na základe štúdia Berlinovej eseje o slobode romantizmu a liberálnej slobode, to nepovažujeme za správne tvrdenie.

Pozitívnu slobodu definoval ako „slobodu k“ a otázkou: *Kto ma kontroluje?*³⁴³ Vychádza pri tom „z túžby jednotlivca byť svojím vlastným pánom.“³⁴⁴ Berlin bol obhajcom koncepcie negatívnej slobody, avšak uvedomoval si, že v realite väčšinou dochádza ku kompromisu medzi týmito dvoma koncepciami slobody.³⁴⁵ Môžeme tu vidieť nadviazanie na predchádzajúcu esej, kde hovorí o približovaní sa filozofov,

³⁴¹ BERLIN, I. 1999. Úvod. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 44-45.

³⁴² BERLIN, I. 2013. Final Retrospect. In: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 326.

³⁴³ Tamže, s. 326.

³⁴⁴ BERLIN, I. 1999. Dva pojmy svobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 230.

³⁴⁵ Tamže, s. 273.

mysliteľov buď k jednému, alebo k druhému ideálu slobody (liberálnej slobode alebo slobode romantizmu, alebo negatívnej a pozitívnej slobode).

Za jeden z hlavných problémov, považoval spojenie slobody s racionálnym sebaurčením. To znamená, že človek ako racionálna bytosť vie, čo je správne nielen pre neho, ale aj pre celú spoločnosť. Zákony štátu a hranice slobody sa teda môžu stanoviť podľa toho, ako to racionálne bytosti pokladajú za správne. Riešenie problému s politickou slobodou je potom nájdenie a zavedenie spravodlivého poriadku. *„Tento ideálny harmonický stav, bol niekedy zachytávaný ako predstava rajskej záhrady pred pádom človeka, raja, z ktorého sme boli vyhnaní, avšak túžba po ňom nás stále naplňuje; alebo ako ešte nenastolený zlatý vek, v ktorom sa ľudia stanú racionálnymi, nebudú už, „určovaní odniekiaľ“ nebudú už „odcudzení“ a nebudú si vzájomne pôsobiť sklamanie.“*³⁴⁶ V súčasnosti je však tento ideálny stav stále vzdialený a na nastolenie spravodlivosti či rovnosti je stále potrebné donucovanie. Vysvetliť sa to dá existenciou iracionality. Práve tá stojí za existenciou donucovania, vykorisťovania v našom svete. Tu potom nastáva hlavné nebezpečenstvo, ktoré so sebou nesie pozitívna sloboda, tzv. rozštiepenie človeka na dve „ja“: vyššie a nižšie „ja“.³⁴⁷

Vyššie, racionálne, „pravé ja“, ktoré pochopilo poriadok sveta a smeruje svojou činnosťou k nastoleniu vyššie spomínaného spravodlivého poriadku, sa často stotožňuje so spoločenským celkom: či už štátom, národom, kmeňom, rasou, atď. „Pravé ja“ je oprávnené použiť aj donucovanie voči reprezentantom nižšieho, „empirického ja“, ktoré podlieha iracionalite a je ovládané vášňami a nízkymi cieľmi. *„Sloboda nie je slobodou činiť veci iracionálne, hlúpe, či zlé.“*³⁴⁸ Iba racionálne „ja“ je schopné nastoliť slobodu. Toto donútenie potom nie je možné považovať za niečo negatívne, či priamo tyraniu, pretože vedie „zaslepených“ k skutočnej slobode. Za reprezentantov týchto ideí o racionálnom sebaurčení považoval Berlin najmä K. Marxa, G. W. F. Hegela a B. Spinozu.

³⁴⁶ Tamže, s. 247.

³⁴⁷ Môžeme tu vidieť priamu súvislosť s predchádzajúcimi esejami a najmä Berlinovým rozborom Rousseauovho myslenia. Porov. tamže, s. 232-234.

³⁴⁸ Tamže, s. 250.

Berlin pracoval v tom čase aj s aktuálnou potrebou uznania alebo postavenia, ktorú považoval za druh spoločenskej slobody. Považoval za veľmi dôležité, odlišiť potrebu spoločenského uznania, alebo sebaurčenia od samotnej slobody individua. Spájal ju s pozitívnou slobodou vo význame byť sám sebe pánom (samovlády), avšak nejedná sa o oslobodenie jednotlivca, ale spoločnosti.

Podľa Berlina, dejiny potvrdzujú, že jednotlivec sa cíti slobodnejšie, ak sú uznané práva jeho národa, triedy, rasy, vierovyznania, atď. Nie je to však sloboda sama o sebe. „*Túžba po uznaní usiluje o niečo odlišné: o zjednotenie, tesnejšie porozumenie, o integráciu záujmov, o život v spoločenskej závislosti a so zdieľanou obeťou.*“³⁴⁹ Stotožnenie potreby spoločenského uznania a spoločenského sebaurčenia predstavuje ďalšiu príčinu, prečo sa ľudia často vzdávajú individuálnej slobody v prospech iných hodnôt, napr. rovnosti a sú schopní žiť aj pod vládou diktátora a cítiť sa pritom slobodnejší ako v režime, ktorý by im garantoval ich práva a slobody. Inšpiráciu čerpal z aktuálnej situácie tretieho sveta, alebo bývalých kolónií, ktoré sa po 2. svetovej vojne usilovali o svoju nezávislosť a samostatnosť od bývalých koloniálnych veľmocí. „*Varoval, že hnutia národného oslobodenia, ktoré tvrdili, že bojujú za slobodu proti koloniálnemu útlaku, nemusia nevyhnutne bojovať za slobodu, ale za uznanie ich odlišnosti ako národa a za status národnej nezávislosti. ... Bolo chybou nazývať oslobodenie národa, bojom za slobodu, bolo to za cieľom pomýliť motívy týchto koloniálnych povstaní, a teda zaručiť rozčarovanie, keď nedokázali naplniť emancipáciu, ktorú sľúbili.*“³⁵⁰

Napriek tomu, že ho môžeme považovať za obhajcu negatívnej slobody, nevylučoval ani riziká spojené s negatívnou slobodou. Tieto negatíva však doplnil až po prvotnej kritike o jedenásť rokov neskôr v *Introduction*.³⁵¹ V minulosti, konkrétne v podobe politiky neobmedzeného individualizmu a voľného trhu *laissez faire*. Táto politika viedla ku „krvavej histórii“, kedy dochádzalo k hrubému porušovaniu a popieraní ľudských práv a presadzovaniu politiky silných na úkor slabých. Podľa Berlina však toto zneužitie neobmedzeného priestoru slobody, bolo vecou minulosti a už

³⁴⁹ Tamže, s. 263.

³⁵⁰ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 227.

³⁵¹ BERLIN, I. 1999. Úvod. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 53-54.

nebolo aktuálne v čase jeho prítomnosti. Ako sme sa už zmienili vyššie, negatívna sloboda predpokladá obmedzený priestor slobody. Východiskom jeho formulácie - rizika neobmedzeného výkonu moci a slobody jednotlivca - je pre nás potreba, aby bola štátna moc obmedzená a aby boli štátom garantované ľudské práva. Pozitívna sloboda však predpokladá oveľa väčšie riziko zneužitia ako negatívna. Práve toto sa dialo v podobe totalitných režimov 20. storočia.

V súčasnosti sa objavujú prepojenia Berlinovho dôrazu a obrany negatívnej slobody s podporou neoliberalizmu a odmietnutím sociálnej demokracie a postkoloniálneho boja za nezávislosť. Jedným z kritikov Berlina ako „podporovateľa“ neoliberalizmu je James Tully. V eseji *Two Concepts of Liberty in Context*³⁵² sa na základe jednej Berlinovej eseje *Two Concepts of Liberty* a údajného kontextu studenej vojny snaží spojiť Berlinovu koncepciu negatívnej slobody s podporou neoliberalizmu. Dokonca sa vyjadruje, že Berlinova koncepcia viedla k odmietnutiu práva na sebaurčenie krajín tretieho sveta – bývalých kolónií a v americkej politike utláčala sociálno-demokratické a progresívne strany.

Proti tejto eseji reagoval George Crowder³⁵³, ktorý považuje Tullyho spájanie Berlinovej koncepcie negatívnej slobody s neoliberalizmom za vážny omyl. Crowder hovorí, že nie je možné Berlina spájať s neoliberalizmom na základe preštudovania jednej jeho eseje a bez použitia adekvátnej sekundárnej literatúry. Tully úplne prehliada koncepciu hodnotového pluralizmu, v jeho eseji nie je o nej ani zmienka. Bez znalosti koncepcie hodnotového pluralizmu, nie je možné pochopenie významu pozitívnej a negatívnej slobody. Vplyvom nedostatočných zdrojov Tully prehliada Berlinov dôraz na príslušnosť k vlastnému národu, kultúre, náboženstvu, atď, ktorá je neoddeliteľnou časťou jeho identity a aj jeho myslenia. V dôsledku toho, môžeme povedať, že jeho tvrdenie o odmietaní boja za nezávislosť krajín tretieho sveta, považujeme za nesprávne.

³⁵² TULLY, J. 2013. Two Concepts of Liberty in Context. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. s. 23-51.

³⁵³ CROWDER, G. 2013. In Defence of Berlin. A Reply to James Tully. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. s. 52-69.

Berlin naopak vysoko súcitol s národmi a menšinami, ktoré bojovali za svoju nezávislosť.³⁵⁴

Ďalšou chybou Tullyho je aj nepochopenie a úplná neznalosť Berlinovej politickej orientácie. Počas pobytu v Amerike Berlin podporoval politiku *New Deal* liberálov a nie konzervatívnu a ani *laissez faire* politiku. Hlavným princípom politiky *New Deal*, bolo chápanie jednotlivca ako slobodného, iba ak netrpel chudobou, nešťastím, alebo nedostatkom vzdelania. Sloboda podľa nich potrebuje aj istý stupeň sociálnej rovnosti. Michael Ignatieff vysvetľuje istú výzvu pre sociálnu demokraciu, ktorú predstavovalo Berlinovo ponímanie konfliktných hodnôt, čo zasahovalo ústredné hodnoty sociálnych demokratov - rovnosť, slobodu a spravodlivosť.³⁵⁵ Berlinova esej *Two Concepts of Liberty* podľa Ignatieffa vysvetľovala, ktorý liberalizmus stojí proti ktorému v prípade americkej politiky, aký rozmer sociálnej spravodlivosti bol kompatibilný s negatívnou slobodou a vôbec koľko spravodlivosti vyžadovala. Úvahy a kritiky pozitívnej slobody natoľko zamestnávali myslenie Berlina, že nechal tému sociálnej spravodlivosti bližšie nešpecifikovanú.

Berlinove formulovanie rizík spojených s pozitívnou slobodou ho priviedlo k odmietnutiu akýchkoľvek „konečných riešení“. Ako príklad by sme mohli uviesť nastolenie vyššie spomínaného spravodlivého poriadku, alebo „raja na zemi“. Viera v konečné riešenia, je spojená s predstavou, že všetky pozitívne hodnoty, alebo aj ideály, sú zlučiteľné do jedného. Tým sa vylučuje predstava rozdielných hodnôt, záujmov a cieľov ľudí, ktoré môžu prichádzať do konfliktu s inými hodnotami a hodnotovými rebríčkami ostatných jednotlivcov, alebo skupín. „Pripustiť, že splnenie niektorých našich ideálov môže v zásade znemožniť splnenie iných, znamená, že pojem dokonale naplneného života je formálna kontradikcia, metafyzická chiméra.“³⁵⁶ Dokonalý harmonický súlad, koniec všetkých rozporov, je tým pádom úplne vylúčený. Tento názor je podľa Berlina v ostrom protiklade s metafyzickými racionalistami od Platóna až po

³⁵⁴ Porov. CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. s. 52-53.

³⁵⁵ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 228.

³⁵⁶ BERLIN, I. 1999. Dva pojmy svobody. In: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. s. 274.

nasledovníkov Hegela a Marxa. Považujú to za fatálne zlyhanie rozumu a úplné nepochopenie poriadku sveta a reality.

Berlin presadzoval empirický prístup k nahliadaniu na hodnoty, ľudské priority a ciele. Pomocou neho prišiel k myšlienke, že *„svet, s ktorým sa stretávame v bežnej skúsenosti, je taký, že nás stavia pred voľby medzi rovnako neredukovateľnými cieľmi a rovnako absolútnymi nárokmi, kedy realizácia jedných musí nutne viesť k obetovaniu druhých.“*³⁵⁷ Rozhodujúca je tu sloboda voľby. Sloboda je potrebná, aby sme dokázali existovať vo svete mnohých, rozdielnych a hlavne konfliktných hodnôt. Tak by sa podľa neho dal najlepšie charakterizovať ľudský život ako každodenná voľba medzi rôznymi cieľmi, potrebami, atď. Sloboda nie je len dočasná potreba, ktorá bude zbytočná po nastolení dokonalého stavu.

George Crowder je jedným z obhajcov Berlinovho ponímania dvoch pojmov slobody. Väčšina kritiky podľa neho pochádza zo zlého pochopenia jeho eseje. Zdôrazňuje aj fakt, že do 90. rokov 20. storočia sa kritika sústredila na Berlinov negatívny a pozitívny pojem slobody a prehliadala sa súvislosť s jeho koncepciou hodnotového pluralizmu. Bez tohto vnímania ich, ale podľa Crowdera nie je možné správne pochopiť. Dôvodom mohla byť zmienka o hodnotovom pluralizme až v závere celej eseje.

Okrem bezprostredného cieľa definovať a odlíšiť dve koncepcie slobody – negatívnej a pozitívnej, alebo slobody ako nezasahovania a slobody ako sebaurčenia, je potrebné vnímať aj kontext studenej vojny. Berlin považuje negatívnu slobodu, za slobodu Západu a liberálnej demokracie, ktorá stojí proti pozitívnej slobode komunistického bloku. Crowder nepochybuje o tom, že Berlin obhajuje negatívnu slobodu liberálov a je kritický voči pozitívnej slobode. Na základe Berlinovho štúdia histórie ideí spája pozitívnu slobodu s autoritárskymi praktikami v politike a definovania vyššieho a nižšieho „ja“. Čitatelia sa podľa Crowdera často domnievajú, že Berlin úplne odmieta pozitívnu slobodu čo nie je pravda. Berlin nikdy neodsúdil koncepciu pozitívnej slobody v absolútnom rozmere, hlavne v zmysle pozitívnej idey slobody. Na konci eseje hovorí o dvoch ideách slobody ako o morálne rovnakých. *„Táto téma konečnej rovnosti*

³⁵⁷ Tamže, s. 275.

oboch slobôd sa prehlbuje v záverečnej časti eseje „Jeden a mnohí“, kde ju Berlin stavia do kontextu svojej základnej myšlienky hodnotového pluralizmu.“³⁵⁸

³⁵⁸ CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 231.

3. kapitola – Hodnotový pluralizmus

„A aký je cieľ piesne, ktorú spevávajú? Tóny, tóny, valiace sa z jej hrdla, tóny ktoré zomierajú ihneď, ako zazneli. Ak budete okrem toho, že sa nimi kocháte, ešte niečo hľadať, očakávať nejaký iný cieľ, dočkáte sa toho, že keď spevávajú prestane spievať, zostane vám len spomienka a ľútosť, že ste miesto počúvania na niečo čakali...“³⁵⁹

ALEXANDER IVANOVICH HERCEN

a.) Hodnoty

V nasledujúcej podkapitole sa budeme venovať Berlinovmu pohľadu na hodnoty a ľudskú prirodzenosť. Budeme vychádzať z jeho inšpirácie najmä dvoma morálnymi filozofmi Davidom Humom a Georgom E. Moorom. Ujasnenie postoja, ktorý Berlin zaujal voči hodnotám a ľudskej prirodzenosti, nám pomôže pri lepšom objasnení vzťahu liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Navyše sa pomocou jeho vnímania hodnôt pokúsime objasniť aj Berlinovu etiku.

Berlinov jedinečný esejistický štýl písania zanechal nezodpovedané nielen otázky slobody, liberalizmu, pluralizmu, ale aj hodnôt a ľudskej prirodzenosti. Na základe jeho ostrej kritiky troch pilierov „tripod“ západného myslenia a teda aj racionalizmu, si množstvo kritikov a aj stúpencov, odvádzajú odpovede na jeho vnímanie ľudskej prirodzenosti a hodnôt práve z tejto kritiky. V súlade s tým, ho považujú za stúpenca romantizmu a tým pádom aj nasledovníka ich ponímania hodnôt. Za ďalšie potvrdenie považujú kritiku osvietenstva a determinizmu.³⁶⁰ Toto vnímanie považujeme za nesprávne. Domnievame sa, že nájsť odpoveď na otázku ako Berlin vníma hodnoty

³⁵⁹ GERCEN, A. I. 1953. *S druhého brehu*. Praha: Státní nakladatelství, 1953. s. 41

³⁶⁰ Porov. napr.: GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s.156-174.

a ľudskú prirodzenosť, je potrebné sa pozrieť nielen na jeho eseje, ale aj na kontext jeho života.

Začneme jeho prvou inšpiráciou a to Davidom Humom. Michael Ignatieff popisuje Berlinov vzťah k Humovi: „Predtým, ako vstúpil do Oxfordu, predtým, ako si prečítal vôbec nejaký riadok z Huma, už bol humovským skeptikom.“³⁶¹ Vplyv Humovho skepticizmu, môžeme vidieť najmä na Berlinovej kritike racionalizmu a celoživotnom boji voči dogmatizmu.³⁶² Ako sme popisovali pri analytickej filozofii, Berlin bol inšpirovaný celkovo aj britským empirizmom. Isté vplyvy, môžeme vidieť aj v etike. Berlin apeloval na súcit, empatiu, vnútorný náhľad a slušnosť.

Berlin však nebol len Humovým stúpencom, ale aj kritikom. Práve kritika smerovaná na Huma, ovplyvnila jeho ponímanie slobody a pluralizmu. V eseji *Subjective versus Objective Ethics* hovorí o nedorozumení vyplývajúcom z Humovej filozofie, ktorý zmenil dejiny západného myslenia. Presnejšie v nej vychádza z tzv. Humovej tézy o nemožnosti odvodenia hodnotových súdov z faktických tvrdení.³⁶³

Berlin túto problematiku vzťahuje nielen na oblasť etiky a hodnôt, ale aj na sociálnu a politickú oblasť. Hovorí o nebezpečenstve, ktoré vyplýva zo snahy niektorých filozofov a vedcov, nastoliť v humanitných a sociálnych vedách rovnakú objektivitu, akú mali výsledky výskumu prírodných vied. „Jediná sankcia za toto alebo tamto etické alebo politické pravidlo bude "subjektívna", pretože je postavená na takom pohybujúcom sa piesku ako individuálny vkus a sklony konkrétnych osôb, v konkrétnych situáciách, v konkrétnych okamihoch ich života - to znamená, že sú náchylné na zmenu z osoby na osobu a z okamihu na okamih, a teda neschopné vytvoriť základ pre trvalé spôsoby správania buď pre jednotlivcov, pre skupiny alebo národy.“³⁶⁴ Po ústupe scholastickej metafyziky, pod vplyvom sekularizácie a oslabenia racionalizmu, vznikla podľa Berlina situácia konfliktov názorov, hodnôt a cieľov jednotlivcov, ktorá hrozila vznikom úplného chaosu. Neexistovala žiadna osvedčená teória, alebo postup pomocou, ktorého by bolo

³⁶¹ IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 41.

³⁶² Porov. WEISCHEDEL, W. 1999. *Skeptická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1999. s. 20-21.

³⁶³ Porov. KOLÁŘ, P. –SVOBODA, V. 1997. *Logika a etika. Úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia, 1997. s. 153-155.

³⁶⁴ BERLIN, I. 2008. *Subjective versus Objective Ethics*. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 260.

možné rozhodnúť jednotlivé konflikty. Táto neistota vyvolala nepokoj a strach v 18. storočí, ktorý pretrvával aj v nasledujúcich storočiach, vrátane toho Berlinovho.

Hume podľa Berlina začal s redukciou etiky na subjektívne presvedčenia, v ktorej sa pokračuje dodnes. Hume sa snažil zredukovať etiku na psychológiu. Vyskytla sa aj opačná snaha o nájdenie objektívnej etiky, ktorá nebola len o „úteku“ pred subjektivismom, ale aj o uznaní skutočnosti, že existuje rozdiel medzi vyhláseniami o osobných túžbach a sympatiách a vyhláseniami o cieľoch, povinnostiach a právach.³⁶⁵ Snaha nájsť objektívny základ pre etiku (a aj politiku) s uvedením jej špecifickosti prebiehala podľa Berlina od Kanta až po Moora a ďalej ešte bude pretrvávať.

Problém vznikol pri samotnom význame slova subjektívny. Považovať hodnotové sudy za subjektívne sa rovnalo ich úplnej degradácii. Vysvetľoval to na príklade tvrdenia o plochej Zemi. Ak, by niekto v súčasnosti prišiel s názorom, že Zem je plochá, bolo by to podľa Berlina považované nielen za nepravdivé, ale aj za subjektívne, *„pretože to nemohlo byť overené empirickými metódami výskumu, považovanými za vhodné pre takýto predmet, t.j. podmienky, za ktorých bola v týchto záležitostiach definovaná alebo chápaná pravda.“*³⁶⁶

Berlin na základe Huma odvádzá prekvapivý záver, že hodnotové sudy, nie sú ani objektívne a ani subjektívne. *„.... tieto etické vyhlásenia sú v zásade odlišné v spôsobe, akým sa používajú z logických alebo deskriptívnych výrokov, a rozdiel medzi subjektívnym a objektívnym sa na nich nemusí vôbec vzťahovať.“*³⁶⁷ Výnimočnosť hodnotových (normatívnych) súdov, správne pochopil Kant a niektorí nemeckí idealisti, ktorí ich považovali za príkazy alebo imperatívy *„predpokladali že normatívne výroky, nie sú v žiadnom prípade výrokmi o faktoch, ale príkazmi, imperatívmi, nevychádzajúcimi ani z umelej konvencie ako matematika, ani z pozorovania sveta, ako empirické výroky.“*³⁶⁸ Žiadne normatívne sudy (vrátane politických), nie sú podľa Berlina subjektívne v zmysle opaku objektívneho.

³⁶⁵ Porov. BERLIN, I. 2008. Subjective versus Objective Ethics. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 260-261.

³⁶⁶ Tamže, 262.

³⁶⁷ Tamže, s. 263.

³⁶⁸ Tamže.

Berlinovo vysvetlenie sa opäť spája s jeho už tradičnou otázkou: „Prečo by som mal poslúchať niekoho iného?“ Pri snahe zodpovedať túto otázku dospejeme k odpovedi, ktorá nie je objektívna a ani subjektívna v zmysle opaku objektívnej a nepravdivej ako to bolo v prípade plochej Zeme, naša odpoveď bude svojou povahou subjektívna „úplne odlišného druhu“ a zároveň pravdivá. O normatívnych súdoch, vrátane tých politických platí, že sú *sui generis*. Nie sú ani objektívne a ani subjektívne v zmysle ich menšieho významu alebo dôležitosti.³⁶⁹

Berlinov pohľad na hodnoty sa odvíja najmä od jeho štúdia romantizmu. Zmena, zárodok pluralizmu, ktorú prinieslo romantické hnutie oproti tradičnému monizmu, ktorý prevládal v západnom myslení, bola pre Berlina veľmi zaujímavá. Pluralizmus, ktorý sa v tom čase zrodil sa odvíjal od koncepcie hodnôt, ktoré boli vytvárané človekom a neboli nikde mimo neho v transcendentálnej sfére. Človek sa už nemusel snažiť hľadať a spoznávať hodnoty. No ponímanie hodnôt ako vytvorených a imanentných, so sebou prinieslo aj riziká. Tieto riziká sa prejavovali nielen v 19. storočí, ale najmä v 20. storočí. Práve vnímanie týchto rizík definitívne poznačilo Berlinov vzťah k romantizmu a osvietenstvu, alebo aj k iracionalizmu a racionalizmu. Napriek ostrej kritike osvietenstva a sympatiám voči romantizmu, alebo kritike vyše „dvetisíc ročnej“ racionalistickej tradície sa Berlin neprikláňa k iracionalizmu. Uvedomoval si, čo so sebou predstava človeka ako tvorcu hodnôt priniesla.

Hlavný problém nastával pri ponímaní človeka ako tvorcu hodnôt, pri jeho prvoradom záujme o motív svojej tvorby a nie o jej dôsledky. Dôsledky patrili do sveta prírody a nie do sveta slobody.³⁷⁰ Romantizmus svojou revolúciou zmenil celé európske vedomie. Vytvoril nový súbor hodnôt: „*Záležalo na motive, integrite, úprimnosti, vernosti v princípe, čistote srdca, spontánnosti; nie na šťastí alebo sile alebo múdrosti alebo úspechu, alebo prirodzenej kráse, alebo iných prirodzených hodnotách, ktoré sú mimo sféry morálnej slobody, pretože závisia od vonkajších faktorov, ktoré sú z veľkej časti*

³⁶⁹ Porov. tamže, s. 264-265.

³⁷⁰ Porov. BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 184-185.

*mimo našu kontrolu.*³⁷¹ Nový súbor hodnôt odmietol aj predstavu „starého hrdinu“ mudrca a odborníka. Poznanie sa už nepovažuje za morálnu hodnotu ako predtým. Poznanie už neoslobodzuje a ani neprináša šťastie.³⁷² Po kritike, ktorú prijali za svoju romantici od Rousseaua, nahrádza starého hrdinu nový romantický hrdina. Hrdina, ktorý je ochotný bojovať za svoje (správne) hodnoty a vzdať sa všetkého, obetovať sa bez ohľadu na následky svojich činov, bez ohľadu na to, či bude úspešný alebo nie. Nový súbor hodnôt definitívne zrušil tretí pilier západného myslenia. V literatúre sa môžeme stretnúť aj s výkladom Berlinovho tretieho piliera ako koncepcie ľudskej prirodzenosti.³⁷³

Romantici zničili koncepciu o stálej a univerzálne platnej ľudskej prirodzenosti: „*V prvom rade človek nemá žiadnu identifikovateľnú prirodzenosť, či už statickú alebo dynamickú, pretože tvorí sám seba: vytvára svoje vlastné hodnoty, a tým sám seba mení a zmenené „ja“ vytvára nové hodnoty, takže nemôžeme ex hypothesi nikdy povedať, čo bude výsledkom jeho pokusu o ich realizáciu; lebo sa môže len pokúsiť - nemôže byť zodpovedný za následky, alebo vedieť, či bude úspešný alebo nie.*“³⁷⁴ Koncepcia ľudskej prirodzenosti sa stala u Berlina asi najproblematickejším bodom jeho hodnotového pluralizmu. Berlin pri romantickej revolúcii spomína aj uvedomenie predstaviteľov romantizmu o povahe hodnôt. Hodnoty nie sú ani faktami a ani entitami. Vedecké odbory politiky a etiky, ich nemôžu zachytiť ani empiricky a ani a priori. Koncepcia hodnôt romantizmu, nevylučovala ani hodnotový konflikt medzi jednotlivcami a skupinami nielen vnútri spoločnosti, štátu, ale aj navonok, medzi rozdielnymi národmi a kultúrami.

³⁷¹ Tamže, 185.

³⁷² „*Poznať svet nás môže ponoriť do utrpenia: spravodlivosť môže zabrániť milosrdenstvu; rovnosť môže zviazať slobodu; účinnosť môže zabiť spontánnosť; cnosť môže vyhnúť potešenie alebo moc, alebo poznanie.*“ BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 186. Poznanie je témou, ktorou sa Berlin podrobne zaoberal aj vo svojej piatej eseji o slobode s názvom *From Hope and Fear Set Free*. Porov. BERLIN, I. 2013. *From Hope and Fear Set Free*. In: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 252-279.

³⁷³ Henry Hardy poukazuje na fakt, že Berlin vo svojich esejach často menil definíciu jednotlivých pilierov, ale význam, napriek iným formuláciám bol vždy rovnaký. „*Koláč je rozpoznateľný, aj keď je recept trochu odlišný.*“ HARDY, H. 2008. Editor's Preface. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. xvi.

³⁷⁴ BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 186.

Sloboda voľby a slobodná „tvorivosť“ pripúšťala aj výber nielen hodnôt dobra, ale aj zla. Dôležitá je možnosť neobmedzenej voľby, nie jej dôsledky. Berlin si uvedomoval aj temnú stránku tejto zmeny: „*Existuje len jeden úplne neodpustiteľný čin - zradiť to, v čo veríme. Táto viera môže získať formu bezuzdného fanatizmu a viesť k desivým výsledkom.*“³⁷⁵ Do úvahy sa berie len motív. Nie je dôležitá správnosť tohto motívu. Berlin tento idealizmus, považuje za nebezpečný najmä v oblasti politiky, kde vedie k iracionálnym činom. Ako príklad uvádzal Napoleona³⁷⁶, ktorý bol prezentovaný dobovými predstaviteľmi romantizmu ako zosobnenie tvorivých síl, ktorého mali pasívni a „neprebudení“ občania nasledovať, aby dosiahli svoje sebanaplnenie. Nezáležalo na následkoch, koľko ľudí padne vo vojnách, pri mučení a zabíjaní, pretože len s Napoleonom mohli dosiahnuť pravé naplnenie ich „ja“, ich slobodu, ktorú by sami nedosiahli. Ako sme už spomínali v modeli človeka ako tvorcu, spočívali podľa Berlina korene fašizmu, nacizmu a iných extrémistických hnutí.

„*Tento subjektivismus vedie k zvráteniu hodnôt: uctievaniu bezúhonnosti a čistoty pred účinnosťou, alebo schopnosťou objavovať a poznávať; slobody pred šťastím; konfliktu, vojny, samovoľnosti pred kompromisom, prispôsobením, toleranciou ... je to morálka záväzného odovzdania sa a sebaujadrnenia proti opatrnosti, rozvážnosti, realite.*“³⁷⁷ Tento subjektivismus a subjektívna morálka („umelcova“ tvorivosť a sebarealizácia), tak hlboko poznačila a zmenila európske myslenie, že platila nielen vo filozofických koncepciách a ideách v 19. storočí, ale aj politických ideách 20. storočia. Iba po odhalení týchto rizík sa môžeme pokúsiť objasniť Berlinovo ponímanie hodnôt a ľudskej prirodzenosti. Musíme sa vrátiť na záver našej podkapitoly o slobode romantizmu a liberálnej slobode ako o dvoch ideáloch, ku ktorým sa jednotliví filozofi a myslitelia viac, alebo menej približujú.

³⁷⁵ Tamže, 186.

³⁷⁶ Porov. BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 188-189.; BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 196-197.

³⁷⁷ BERLIN, I. 1997. The Romantic Revolution: A Crisis in the History of Modern Thought.. In: BERLIN, I.: *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. s. 188.

Berlin rozlišuje dve koncepcie slobody, nielen z hľadiska romantizmu a liberalizmu, alebo z hľadiska pozitívnej alebo negatívnej slobody, ale aj z hľadiska humanistickej a nehumanistickej definície slobody. Každý človek si volí svoj životný ideál, cieľ, svoje hodnoty a to, v akom zmysle, bude používať pojem slobody (v pozitívnom, alebo negatívnom zmysle) je podľa Berlina ten najistejší ukazovateľ, či sa prikláňa k humanistickej, alebo nehumanistickej tradícii a ako vníma človeka a spoločnosť.³⁷⁸ Berlin sa jednoznačne hlási k humanizmu Kanta a jeho formulácii kategorického imperatívu o správaní a jednaní s človekom tak, ako by bol najvyšším účelom samým o sebe.

V Kantovom druhom kategorickom imperatíve sa nachádza aj odpoveď na Berlinovo vnímanie hodnôt. Koncepcia slobody romantizmu svojím prvoradým sledovaním hodnôt, ktoré sú nespochybniteľné, pretože ich vytvoril človek, jeho ničím neobmedzená slobodná vôľa, môžu viesť k fatálnym následkom: obetovaniu človeka pre vyššie hodnoty vodcu, národa, štátu, spoločnosti, atď.

Berlin na sklonku svojho života napísal svoju poslednú esej *My Intellectual Path* 1998 (voľ. preklad: *Moja intelektuálna cesta*), v ktorej sa vracia k najdôležitejším zdrojom a princípom jeho myslenia. Vyjadruje sa v nej aj o hodnotách. Hodnoty sú podľa neho objektívne: „*to znamená, že ich povaha, ich prenasledovanie, je súčasťou toho, čo znamená byť ľudskou bytosťou, a to je objektívne dané. Skutočnosť, že muži sú muži a ženy sú ženy a nie psi alebo mačky alebo stoly alebo stoličky, je objektívnym faktom; a súčasťou tejto objektívnej skutočnosti je, že existujú určité hodnoty a len tieto hodnoty, môžu ľudia sledovať, aby zostali ľuďmi.*“³⁷⁹ Svojím vnímaním hodnôt sa hlási k pluralizmu hodnôt a rázne odmieta relativizmus. Ukazuje to na príklade: „*Mám rád kávu s mliekom a vy ju máte radi bez; som za láskavosť a vy dávate prednosť koncentračným táborom.*“³⁸⁰ Uvažovať o týchto hodnotách z príkladu ako o svojich

³⁷⁸ Porov. BERLIN, I. 2008. Two Concepts of Freedom: Romantic and Liberal. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. s. 206-207.

³⁷⁹ BERLIN, I. 2000. *My Intellectual Path*. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 12.

³⁸⁰ Tamže, s. 11.

vlastných a preto neprekonateľných a nezlučiteľných hodnotách je podľa Berlina hlúposť.

Verí však v pluralizmus hodnôt a ich rôznorodosť. Považuje však počet hodnôt za konečný. Pre niekoho to môže byť viac hodnôt, pre niekoho menej, ale nie je to nekonečný počet. „*Pre všetky ľudské bytosti tu musia byť nejaké spoločné hodnoty, inak prestanú byť ľuďmi, a tiež niektoré odlišné hodnoty, inak prestanú byť jedineční.*“³⁸¹

Na záver spomenieme opäť kontext Berlinovho života. Po inauguračnej prednáške *Two Concepts of Liberty* sa Berlin musel vyrovnat' v spoločenskej a politickej sfére s odporom ľavice, podozrievaním pravej, bol považovaný za príliš skeptického na jednej strane a za príliš angažovaného na strane druhej, z pohľadu *status quo*. Pocit straty čitateľov alebo poslucháčov, ktorý cítil vždy keď niečo napísal, alebo predniesol sa dotýkal najmä jeho intelektuálnej morálky.³⁸² Michael Ignatieff v tomto pocite straty, videl podobnosť s tragickým osudom romantikov. Sám Berlin pociťoval vnútorný rozkol a konflikt hodnôt, ktorý sa stal základom jeho myslenia, bol inšpirovaný najmä jeho vnútorným konfliktom.³⁸³ Tento konflikt, prebiehal počas jeho zamerania na romantizmus.

Vplyv romantizmu sa prejavil v totalitných režimoch 20. storočia v politickom iracionalizme a v masovom nasledovaní super „ja“ v podobe vodcu, ako najvyššieho „umelca, tvorcu“ alebo národa, strany. Romantizmus mal dôsledky aj na koncepciu ľudskej prirodzenosti. Ignatieff opisuje túto zmenu: „*Človek ako expresívne stvorenie, ktoré vytvára svoju vlastnú prirodzenosť a svoju identitu prostredníctvom práce a umenia; romantici rozhodne historizovali ľudskú prirodzenosť. Keďže potom ľudská prirodzenosť už nebola vždy jedna a tá istá, pravda tiež nebola vždy rovnaká pre každú ľudskú skupinu.*“³⁸⁴ Dôsledok tejto zmeny bol aj Hitler a Stalin. „*Romantizmus popieral, že všetky ľudské bytosti boli všade rovnaké, a to mohlo nakoniec viesť k popieraniam toho, že si zaslúžia vôbec existovať.*“³⁸⁵ Podľa Berlina, rovnako neuznávali nedeliteľnosť

³⁸¹ Tamže, s. 12.

³⁸² Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 246-247.

³⁸³ Porov. tamže, s. 246

³⁸⁴ Tamže, s. 245.

³⁸⁵ Tamže, s. 248.

ľudskej prirodzenosti a to im umožnilo rozdeliť ľudí na stúpcov ich ideológií a nepriateľov. Zároveň to odstránilo prekážky k nehumánnemu správaniu a nakoniec aj zabitiu ich oponentov a nepriateľov. Druhá svetová vojna, zločiny a masové vraždenie nevinných obetí v totalitných režimoch, utvrdili Berlina v potrebe univerzálneho morálneho minima.

Druhá svetová vojna a koncentračné tábory, nás podľa Berlina vrátili k prirodzenému právu a k nutnosti uznania a ochrany univerzálnosti ľudskej prirodzenosti.³⁸⁶ Napriek tomu však neformuloval presne ako tieto myšlienky aj presadiť v praxi. Jeho návrat k potrebe univerzálneho morálneho minima a ochrany ľudskej prirodzenosti, prezrádza aj jeho skutočný vzťah k romantizmu a osvietenstvu. Napriek kritike voči osvietenstvu a racionalizmu, zostal jeho stúpencom a v prípade romantizmu, napriek jeho fascinácii ideami tohto hnutia, bol jeho odporcom, kvôli dôsledkom, ktoré spôsobil- ospravedlnenia tých najväčších ohavností a zbavenia človeka jeho najväčšej ochrany, ľudskej prirodzenosti. „Okrem týchto neúplných návrhov nikdy nepreskúmal, ako by sa mohla posilniť viera v morálne univerzum. Mal odpor voči kázňam. Najviac čo vôbec povedal, že prvou verejnou povinnosťou akejkolvek politiky je vyhnúť sa extrémom utrpenia.“...„Európski romantici mu znemožnili naplno sa vrátiť k pokojnému a klasickému svetlu osvietenstva. Veril v rozum, ale nie až príliš; veril v morálne univerzum, ale vedel, že môžu ľahko viesť k fanatizmu.“³⁸⁷ Podľa slov Michaela Ignatieffa vidíme, že zostal stále verný svojmu skepticizmu.

Môžeme konštatovať, že jeho skepticizmus ho priviedol aj k hodnotovému pluralizmu. Podobne ako Hume, alebo Kant³⁸⁸ bol podozrievavý voči všetkým filozofickým teóriám, ideológiám a dogmám. Od romantického ideálu pretavenom v totalitných ideológiách 20. storočia ho zachránil jeho empirizmus: „Zostal som empirikom a poznávam len to, čo som schopný zažiť, čo by so mohol zažiť, a nezačínam

³⁸⁶ Porov. tamže, s. 250.

³⁸⁷ Tamže.

³⁸⁸ O vplyve Huma na Kanta pozri PARUSNIKOVÁ, Z. 2011. Skeptik David Hume. In: LOUŽEK, M. (ed.): *David Hume. 300 let od narození*. Praha: CEP, 2011. s. 26-28.

veriť v „nad“ entity - napriek tomu pripúšťam, že ma to nejakým spôsobom ovplyvnilo, a to nasledujúcim spôsobom.“³⁸⁹ Tým nasledovným spôsobom myslel práve pluralizmus.

b.) Koncepcia hodnotového pluralizmu

V expozícii problému našej dizertačnej práce sme uviedli, že Isaiah Berlin nepublikoval žiadne hlavné syntetizujúce dielo- monografiu, ktorá by vysvetľovala jeho ústrednú koncepciu hodnotového pluralizmu. Publikoval len eseje. Berlinovo ponímanie hodnotového pluralizmu, je preto potrebné hľadať rozdrobené v množstve jeho esejí a niekedy, len v čiastočných náznakoch. Rovnako ako pri koncepcii slobody, aj hodnotový pluralizmus dodnes vyvoláva veľké množstvo rôznych interpretácií a kritiky.³⁹⁰

Za prvé, publikované a verejne prezentované dielo, v ktorom sa zmieňuje o hodnotovom pluralizme je považovaná esej *Two Concepts of Liberty* (1958). Najpodrobnejšie sa problematike pluralizmu venoval v jeho neskorších esejách *The Three Strands in My Life* (1979), *The Pursuit of Ideal* (1988) a *My Intellectual Path* (1998). Všetky tieto tri eseje obsahujú autobiografické prvky a spomínali sme ich v súvislosti s kontextom Berlinovho života a doby. Môžeme to považovať za isté potvrdenie slov Michaela Ignatieffa o osobnom, vnútornom, morálnom konflikte, ktorý viedol Berlina k formulácii a celoživotnej obhajobe hodnotového pluralizmu.³⁹¹

Hodnoty sú podľa vlastných slov Berlina objektívne. Sú súčasťou našej prirodzenosti. Podľa Berlina, existuje isté minimum univerzálnych hodnôt, akýsi základ, ktoré umožňujú vzájomné porozumenie a komunikáciu medzi ľuďmi. Sú natoľko dôležité, že bez nich by sme nemohli byť ľudskou bytosťou, ale zároveň okrem tohto základu existujú

³⁸⁹ BERLIN, I. 2000. *My Intellectual Path*. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 11.

³⁹⁰ Porov. napr. prehľad prác o Berlinovi: Publications about Berlin In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [cit. 2019-03-03]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/onib/index.html>

³⁹¹ Porov. IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. s. 246-247.

aj rozdielne hodnoty, ktoré nás od seba navzájom odlišujú a tým, nás robia jedinečnými, neopakovateľnými ľudskými bytosťami.

Berlin sa vyhraňoval voči interpretácii jeho koncepcie hodnotového pluralizmu ako hodnotovému relativizmu. Hodnoty sú pre Berlina objektívne, pretože sú súčasťou „podstaty ľudskosti“. Nie sú len akési výtvory subjektívnych fantázií človeka.³⁹² Ľudia sledujú svoje hodnoty a ciele, a ich rôznorodosť a odlišnosť, často spôsobuje konflikty. V extrémnych prípadoch môžu viesť aj k násilným konfliktom, vojnám a snahe obetovať život. Berlin však túto snahu, sledovať svoje hodnoty, stále považuje za našu ľudskú vlastnosť. Zaujímavá je jeho úvaha o nacizme: „*Nacistov nepovažujem, ako to robia niektorí ľudia, za doslovne patologických alebo šílených, ale ako zlých, totálne zavádzajúcich vo faktoch, napríklad vo viere, že niektoré ľudské bytosti sú neludské, alebo že rasa je ústredná, alebo že samotné severské rasy sú skutoční tvorcovia a tak ďalej. Vidím ako, s dostatočne falošnými vedomosťami, dostatočným rozšírením ilúzie a omylu, môžu ľudia, zatiaľ čo zostávajú ľuďmi, tomu veriť a dopúšťať sa tých najodpornejších zločinov.*“³⁹³

Fungujúci hodnotový pluralizmus a vzájomný rešpekt medzi rozličnými systémami hodnôt (nesmú byť absolútne znepriatelené), môže podľa Berlina viesť k tolerancii a liberálnym dôsledkom.³⁹⁴ Základom však je, že tento pluralizmus, nemôže existovať s monizmom- len jeden súbor hodnôt je pravdivý a ostatné sú preto nepravdivé a je potrebné ich odmietnuť. Tento pluralizmus zároveň nie je ani relativizmom- každý má svoje vlastné hodnoty a pri ich vzájomnom strete neexistuje riešenie, pretože každý z nich má svoju pravdu.

Berlin považuje za myšlienkový zdroj svojho hodnotového pluralizmu filozofiu Vica a Herdera. V eseji *The Pursuit of Ideal*, považuje za svoju inšpiráciu aj myšlienky Machiavelliho. Svoj podiel na utváraní hodnotového pluralizmu, malo aj jeho skúmanie romantizmu. Ako sme spomínali vyššie, od revolúcie, ktorú spôsobil romantizmus sa

³⁹² Porov. BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 12.

³⁹³ Tamže, s. 12-13.

³⁹⁴ Porov. tamže, s. 13.

vytvoril nový súbor hodnôt, ktoré akceptujeme dodnes: rozmanitosť a z nej vyplývajúca tolerancia, úprimnosť, ktorá je možná len v prípade, že existuje uznanie plurality názorov.

Berlin vo svojich esejach odmietal uznať, že absolútne hodnoty sú navzájom v harmonickom vzťahu, práve naopak. Často medzi nimi dochádza ku konfliktom. Neexistuje žiadne konečné riešenie, objektívny alebo univerzálny ideál ako odpoveď na správny spôsob života. Aileen Kelly píše o Berlinovom vnímaní totalitných režimov: „*nie sú veľkou odchýlkou, ale skôr logickým vyústením hlavného predpokladu vo všetkých centrálnych prúdoch západného politického myslenia: že existuje základná jednota, ktorá je základom všetkých javov, ktoré vyplývajú z jediného univerzálneho účelu.*“³⁹⁵ Berlin však neodmieta samotnú vieru v ideál a jeho hľadanie ako nejaký výtvar chorých myslí. Považuje ju za základ všetkej tradičnej morálky a jej korene podľa neho spočívajú v „hlbokej a nevyliciteľnej metafyzickej potrebe“ po stratenej mýtickej úplnosti a naplnení.³⁹⁶ Monizmus odpovedá na túto ľudskú potrebu po naplnení. Práve preto bol pluralizmus v histórii oveľa zriedkavejší jav. Objavil sa v čase kríz, „*počas období intelektuálnej a sociálnej stagnácie, keď pocit neprípustných kríčov ľudských schopností – ktoré vytvára požiadavka na zhodu a konformitu – utvára požiadavku na „viac svetla“, rozšírenie oblastí osobnej zodpovednosti a spontánnej činnosti.*“³⁹⁷

c.) Prístupy k pluralizmu Isaiaha Berlina

V podkapitole s názvom *Prístupy k pluralizmu Isaiaha Berlina* sa budeme snažiť ukázať tri rôzne prístupy k Berlinovmu hodnotovému pluralizmu a liberalizmu. Každý prístup sa najprv pokúsime objasniť a potom aj kriticky zhodnotiť v súlade s myslením

³⁹⁵ KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xiv-xv.

³⁹⁶ Porov. KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xv.; BERLIN, I. 2000. My Intellectual Path. In: BERLIN, I.: *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. s. 21-23.

³⁹⁷ KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xvi.

Isaiaha Berlina. John Gray a George Crowder sa svojím vedeckým zameraním venujú nielen témam liberalizmu, pluralizmu, ale aj špeciálne Berlinovmu mysleniu. Henry Hardy je autorom práv a editorom Berlinových kníh, ktoré vychádzajú aj v súčasnosti. Všetci traja priamo, alebo nepriamo komunikovali s Berlinom a sú autormi monografií, ktoré sa venujú jeho mysleniu. Naše kritické zhodnotenie a komparáciu s predchádzajúcimi poznatkami uvedenými v našej dizertačnej práci sa budeme snažiť obohatiť aj o dostupné, zachované reakcie samotného Isaiaha Berlina.

➤ John Gray: agonistický liberalizmus a objektívny pluralizmus

John Gray je autorom jednej z najdiskutovanejších interpretácií Berlinovho hodnotového pluralizmu a liberalizmu. Rozboru Berlinovho myslenia sa venoval v knihe *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought* (voľ. preklad: Isaiah Berlin: Interpretácia jeho myslenia). George Crowder považuje Graya za autora pojmu hodnotový pluralizmus, pretože samotný Berlin používal pojem pluralizmus.³⁹⁸ Od vydania Grayovej knihy sa začal používať pojem hodnotového pluralizmu v spojitosti s Berlinovou koncepciou pluralizmu.

Gray najprv formuluje tri prvky Berlinovho objektívneho pluralizmu, ktoré podporujú liberalizmus: po prvé je to prvok negatívnej slobody, obsiahnutý v hodnotovom pluralizme, ktorý vytvára a chráni priestor, kde sa uskutočňujú voľby medzi nesúmerateľnými hodnotami. Po druhé, ak platí hodnotový pluralizmus, štát nikdy nebude mať dostatočnú legitimitu na to, aby mohol určiť konkrétny a univerzálne platný rebríček hodnôt pre každého svojho občana. A ako tretí a posledný prvok predpokladá, že autoritársky, alebo neliberálny režim obmedzením slobody zároveň obmedzí, alebo

³⁹⁸ John Gray používa vo svojej knihe pojem objektívneho pluralizmu

úplne zničí aj existenciu pluralizmu. Naopak liberálny režim, podporuje existenciu pluralizmu.³⁹⁹

Berlinova koncepcia objektívneho pluralizmu podľa Graya podporuje liberalizmus, ale: „*je to však liberalizmus osobitého a vysoko originálneho typu.*“⁴⁰⁰ Ako sme naznačili v expozícii problému našej dizertačnej práce, John Gray pri analýze Berlinovho myslenia dospieva k záveru, že konvenčný liberalizmus a Berlinov hodnotový pluralizmus sa navzájom vylučujú a teda v žiadnom prípade, nie je možná ich koexistencia. Preto zavádza nový pojem na pomenovanie originálneho smeru v liberálnej tradícii a to agonistického liberalizmu, Berlinovho liberalizmu. Grayovo vysvetlenie agonistického liberalizmu a hodnotového pluralizmu odhaľuje, v čom spočíva jeho odmietavé stanovisko.

Jednou z príčin odmietnutia spojenia koncepcie hodnotového pluralizmu a konvenčného liberalizmu je koncepcia racionálnej voľby⁴⁰¹. Konvenčný liberalizmus je založený na koncepcii racionálnej voľby, ktorá je podľa Graya nezlučiteľná s Berlinovým pluralizmom. Jadro Berlinovho objektívneho pluralizmu, tvorí podľa Graya racionálne neriešiteľný konflikt vzájomne neporovnateľných, nekombinovateľných a nesúmerateľných fundamentálnych hodnôt. Konflikt prebieha aj vnútri týchto fundamentálnych hodnôt, pretože aj jednotlivé hodnoty sa skladajú z ďalších hodnôt a tie sú tiež v konflikte. Negatívna sloboda nie je jedna hodnota, ale sú to negatívne slobody, rovnako je to v prípade pozitívnych slobôd, viacero druhov dobra, zla atď. Gray to vysvetľuje na príklade negatívnych slobôd: slobodný prístup k informáciám a ochrana súkromia, ktoré často prichádzajú do konfliktu.⁴⁰² Dokonca tento pluralizmus pripúšťa aj závislosť niektorých z druhov dobra, od niektorých druhov zla.⁴⁰³ Gray sa pri tejto interpretácii Berlinovho pluralizmu pozastavuje a konštatuje, že s týmto náhľadom súhlasí, pretože ho považuje za pravdivý. Odmietat' ho, môžu podľa neho, len zástancovia

³⁹⁹ O troch prvkoch porov.: GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s.177-179.

⁴⁰⁰ Tamže, s. 179.

⁴⁰¹ Podľa Graya ju presadzovali predstavitelia klasického a aj moderného liberalizmu. Píše o nich ako o nasledovníkoch Hobbsa, Locka, Kanta, Milla.

⁴⁰² GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s.79.

⁴⁰³ Porov. tamže, s. 93.

teistických, alebo metafyzických koncepcií. Jeho vlastný a Berlinov náhľad označuje za naturalistický.

Grayova interpretácia vyznieva, akoby koncepcia hodnotového pluralizmu viedla k neustálym konfliktom medzi hodnotami a k neustálym tragickým stratám. Pripomína to citát z diela Thomasa Hobbsa⁴⁰⁴: „človek (je) človeku vlkom“. Domnievame sa však, že Berlin nehovoril o neustálych konfliktoch medzi hodnotami. Tragickosť voľby síce nastáva do istej miery v každom prípade, ale nie je vždy rovnako bolestná. Záleží to od konkrétnych hodnôt, medzi ktorými rozhodujeme. Navyše Grayovo odmietnutie racionálnej voľby nás vedie bližšie k iracionalizmu, ktorý Berlin celý život kritizoval.

Zaujímavý prínos ponúka Grayovo štúdium myšlienkových zdrojov Berlinovho hodnotového pluralizmu. Okrem starších filozofov Machiavelliho, Vica a Herdera sem zaraďuje aj Montesquieua a pri hľadaní predchodcov pluralizmu v 20. storočí, ktorí Berlina mohli priamo ovplyvniť, dospieva k zaujímavému konštatovaniu. Na Oxfordskej univerzite v 20. rokoch 20. storočia pôsobili morálni intuicionisti William D. Ross a Hastings Rashdall, ktorí mohli ovplyvniť Berlina, avšak Gray poznamenáva, že „*u Berlina nie je žiadna intuicionistická koncepcia morálneho zmyslu, podľa ktorej je konflikt medzi nesúmerateľnými hodnotami nejakým spôsobom zmierený, ani u intuicionistov nie je žiadny pohľad na nesúmerateľnosť hodnôt spojených s formami života.*“⁴⁰⁵ Gray nenachádza žiadny vplyv morálneho intuicionizmu na Berlinov pluralizmus. Iní autori naopak spájajú Berlina s vplyvom najmä Georga E. Moora.⁴⁰⁶

Ďalej uvažoval nad veľmi pravdepodobným vplyvom Maxa Webera. Podobnosť, by sme mohli podľa Graya nájsť u Webera s nezlučiteľnými hodnotami a morálkami v politickej sfére. „*U Webera chýbajú informácie o zdrojoch takýchto stretov v morálnej psychológii, vo filozofickej antropológii, alebo o konflikte medzi rôznymi kultúrnymi formami. Ak však existuje nejaké všadeprítomné očakávanie Berlinovho hodnotového pluralizmu, je to vo Weberovom myslení, kde podporuje agonistický pohľad na politický*

⁴⁰⁴ O Grayovej koncepcii liberalizmu inšpirovanej Hobbesom a Berlinom porov. GRAY, J. 2004. *Dvě tváře liberalismu*. Praha: Mladá fronta, 2004. s. 9-15.

⁴⁰⁵ Tamže.

⁴⁰⁶ Porov. CHERNISS, J. – HARDY, H. 2016. Isaiah Berlin. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-01-07]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/berlin/>

život, ktorý má mnoho kontaktných, spoločných bodov s Berlinovými. “⁴⁰⁷ Ako zaujímavý paradox uvádzame výrok Berlina na adresu inšpirácie Weberom: „*Ludia sa ma často pýtajú, či bol Weber určite tou prvou osobou, ktorá to hovorila* (o pluralizme). *Odpovedám, že som si istý, že je, ale netušil som to.* “⁴⁰⁸ Berlin tým vysvetľuje, že v čase keď vytváral svoju koncepciu hodnotového pluralizmu nečítal Weberove práce.

Za najproblematickejšiu časť Grayovej interpretácie Berlinovho myslenia, považujeme ponímanie univerzálnych hodnôt. Gray ho má najužšie zo všetkých troch prístupov. Na základe vzťahu Berlina k romantizmu odvádza, nielen koncepciu ľudskej prirodzenosti ako nestálu, ale aj hodnoty, ktoré považuje za subjektívny výtvor človeka a jeho vôle. Henry Hardy komunikoval s Grayom pred vydaním knihy o Berlinovi. Pri čítaní si všimol, že rozoznáva iba akési základné všeobecné kategórie, ktoré by mali byť univerzálne platné a vyjadrovať to, čo Hardy považoval za morálne jadro. V texte sa vyskytovala aj formulácia o normách, ktoré sú antropologicky univerzálne, avšak aj tak bola veľmi úzka. Gray vo finálnej verzii, hovorí o univerzálnom minime objektívnych hodnôt, ale stále kladie dôraz na ľudskú voľbu hodnôt, čím podľa Hardyho svoju koncepciu vystavuje riziku relativizmu⁴⁰⁹.

Prikladáme aj reakciu Isaiaha Berlina na agonistický liberalizmus a Grayovu interpretáciu Berlinovej koncepcie univerzálného morálneho minima:

„Tento pluralizmus znamená, že liberalizmus je len jednou z možností ... Máte pravdu, nemyslím si, že verím tomu, že existujú aj iné spôsoby, ako sa pozerat na život, ... liberalizmus zdá sa byť jedinou doktrínou, ktorá to v skutočnosti splňa, ak nie želanosť týchto hľadísk, v každom prípade vhodnosť ich znášanlivosti, ich rozmanitosť, samozrejme, že nikto z nich nenarúša rámec, v ktorom pôsobia, ani ho neohrozuje v žiadnom vážnom zmysle. Čo sa týka bodu negatívnej slobody, ktorú pluralizmus podľa mňa so sebou prináša, myslím si,

⁴⁰⁷ GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s. 93-94.

⁴⁰⁸ Pôvodný zdroj citátu už neexistuje. Upozorňuje na to Crowder citujúc Berlina. Porov. CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 230.

⁴⁰⁹ HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 247.

že spadá a je postačujúca pre plnohodnotný liberalizmus - pokiaľ ho John Gray nedefinuje zvláštnym spôsobom. Ak áno, potom môže mať pravdu, ale jeho pojem liberalizmu musí byť ešte širší ako môj ... Súhlasím s Vami: aj keď som v tejto téme mohol byť nejasný, alebo nekonzistentný, „základné spoločné kategórie“ nestačia, to znamená, že každý považuje, niečo iné za zlé, nesprávne, správne, atď. a pokladá to za normálne. Ak však neexistuje spoločná reč, prijatie konkrétnych hodnôt, ktoré by za dlhý čas uznal dostatočný počet ľudí, potom sa ocitneme v nebezpečenstve relativizmu.“⁴¹⁰

➤ George Crowder: liberalizmus, hodnotový pluralizmus a otázka multikulturalizmu

Druhý prístup bude reprezentovať George Crowder, ktorý sa zaoberá nielen otázkou vzťahu liberalizmu a pluralizmu, ale aj multikulturalizmu a pluralizmu. Crowder sa venoval analýze myslenia Isaiaha Berlina vo viacerých monografiách, štúdiách a konferenčných príspevkoch.⁴¹¹ V našej dizertačnej práci budeme vychádzať z Crowderovej najaktuálnejšej štúdie *Pluralism, Relativism, and Liberalism*.

Crowderove ponímanie sa časom vyvíjalo, v jeho prvej štúdii *Pluralism and Liberalism* (1994)⁴¹² odmietal spojenie liberalizmu a pluralizmu, ale po odpovedi Berlina a Bernarda Wiliamsa prehodnotil, svoje uvažovanie a odvtedy sa snaží o spojenie pluralizmu a liberalizmu. Najnovšia štúdia je tiež príkladom hľadania prienikov medzi týmito dvomi doktrínami.

⁴¹⁰ List Isaiaha Berlina poslaný Henrymu Hardymu. HARDY, H. 2018. In *Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 250.

⁴¹¹ George Crowder patrí k medzinárodne uznávaným odborníkom na politickú filozofiu Isaiaha Berlina a koncepciu hodnotového pluralizmu. Porov. Professor George Crowder. Publications. In: *flinders.edu.au*: 2019. [vid'. 2019-04-05]. Dostupné na internete: <https://www.flinders.edu.au/people/george.crowder>

⁴¹² Porov. odpoveď Isaiaha Berlina a Bernarda Wiliamsa: BERLIN, I. – WILLIAMS, B. 1994. Reply to George Crowder, 'Pluralism and Liberalism'. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [stiah. 2019-01-08]. Dostupné na internete: http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/singles/ReplytoCrowder.pdf

Berlinovo ponímanie hodnotového pluralizmu, neobsahuje podľa Crowdera dostatočne silný argument, ktorý by spojil pluralizmus a liberalizmus. Je úlohou jeho nástupcov nájsť argumenty, ktoré by potvrdzovali toto spojenie. Crowder prichádza s argumentami o diverzite hodnôt a osobnej autonómii ako dvoch možnostiach. Tieto dve možnosti síce idú nad rámec Berlinových úvah, ale nepopierajú jadro jeho teórie hodnotového pluralizmu. Samotné ponímanie hodnotového pluralizmu, nie je Berlinom dostatočne vysvetlené a ani zachytené v definitívnej podobe. Crowder píše o troch najdôležitejších textoch: *Two Concepts of Liberty*, *The Pursuit of the Ideal* a *May Intellectual Path*. Pre tieto tri texty však platí, že nie všetky vyjadrenia Berlina o hodnotovom pluralizme spolu súhlasia. Za najhlavnejší a všeobecne prijateľný znak hodnotového pluralizmu je považovaná opozícia proti morálnemu, alebo hodnotovému monizmu: „*idea, že etické otázky môžu byť zodpovedané jedným vzorcom, ktorý je správny pre všetky prípady.*“⁴¹³

Pri vyjasňovaní najčastejších otázok ohľadom spojenia hodnotového pluralizmu a liberalizmu začína vyvrátením, že uprednostnením liberálnych hodnôt, alebo akýchkoľvek hodnôt, musí ísť o neracionálny akt voľby. Záleží od konkrétnej situácie v akej vykonávame naše voľby a od konkrétnych hodnôt medzi ktorými sa rozhodujeme. Crowder vyvracia Grayovu koncepciu o radikálnej voľbe. Prikláňa sa k tzv. miernej interpretácii, že použitie rozumu je nemožné v prípade abstraktných predstáv, alebo pri konečných riešeniach, ktoré majú platiť univerzálne, ale v prípade konkrétnej situácie nejde o rozpor so zachovaním nesúmerateľnosti hodnôt. Tento argument bol inšpirovaný samotným Berlinom a jeho odpoveďou na Crowderovu štúdiu *Pluralism and Liberalism*.⁴¹⁴ Berlin v nej argumentoval príkladom spravodlivosti a lojality.⁴¹⁵ Za určitých okolností je možné dôjsť ku kompromisu aj medzi nesúmerateľnými hodnotami. Táto mierna interpretácia odráža etickú realitu, pretože ľudia napriek existencii nesúmerateľných hodnôt sú schopní rozhodnúť sa z racionálnych dôvodov v konkrétnych

⁴¹³ CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 229.

⁴¹⁴ Porov. BERLIN, I. – WILLIAMS, B. 1994. Reply to George Crowder, 'Pluralism and Liberalism'. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [stiah. 2019-01-08]. Dostupné na internete: http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/singles/ReplytoCrowder.pdf

⁴¹⁵ Tamže, s. 2.

situáciách. Crowder sa odvoláva najmä na Aristotela⁴¹⁶ a jeho praktickú múdrosť (*phronesis*). „*Toto je myšlienka, že morálne rozhodnutia sa zvyčajne nerobia použitím abstraktných pravidiel, ale intuitívnym vnímaním, ktoré sa zakladá na skúsenostiach konania, ktoré si vyžaduje určitý súbor okolností.*“⁴¹⁷

Rovnako ako Gray nezabúda ani na možnosť tragických rozhodnutí. Ani kontext konkrétnej situácie nezabráni určitej strate, pri uprednostnení jednej hodnoty pred druhou. Pod vplyvom Williamsa zaujímavo konštatuje, že aj tie najlepšie rozhodnutia môžu prinášať nejaké straty. „*V ďalších prípadoch bude ťažké určiť najlepšie rozhodnutie, pretože bude existovať viac ako jeden relevantný kontext a tieto môžu byť v konflikte - ako napríklad v konflikte medzi súkromnými a verejnými identitami (rodina a mesto) dramatizovanými v Antigone.*“⁴¹⁸ Ako príklad uvádza aj možnosť vzniku konfliktu v rámci jednej spoločnosti medzi tradíciami príslušníkov rôznych kultúr. Možnosť tragickosti voľby považuje Crowder za nutnú súčasť koncepcie hodnotového pluralizmu, pretože „*hodnotový pluralizmus nie je názorom, ktorý sa usiluje o úhl'adné a čisté vzorce v etike a politike, naopak, je explicitne proti vzorcom.*“⁴¹⁹ Ani obhajoba racionálnych volieb však nestačí na zdôvodnenie koexistencie liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Stále sa objavuje nebezpečenstvo relativizmu.

Ak je Berlinov pluralizmus považovaný za relatívny, potom ho nie je možné aplikovať s jeho dôrazom na negatívnu slobodu univerzálne na všetky kultúry, čo tradične liberalizmus podľa Crowdera vyžaduje. To je považované za hlavný dôvod nesúladu medzi hodnotovým pluralizmom a liberalizmom. Crowder argumentuje proti Grayovi nie, len odmietnutím radikálnej voľby, ale aj Grayovho vylúčenia akýchkoľvek univerzálnych hodnôt. Podľa Graya je možné liberálne hodnoty uplatniť iba s lokálnou platnosťou a nie naprieč kultúrami. To súhlasí s relativistickým ponímaním a argumentom napríklad o nemožnosti univerzálne platných ľudských práv. Samotný Berlin vo svojich esejách o Machiavellim, Vicovi a Herderovi svojimi vyjadreniami

⁴¹⁶ Berlin považoval Aristotela za predstaviteľa hodnotového monizmu.

⁴¹⁷ CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 238.

⁴¹⁸ Tamže, 239.

⁴¹⁹ Tamže, 240.

prezentuje kultúrny relativizmus, avšak v knihe *The Crooked Timber of Humanity* (voľ. preklad Krivé drevo ľudstva) priznáva, že jeho vyjadrenia boli chybné a zdôrazňuje objektívne platné minimum univerzálnych hodnôt, čo popiera relativizmus Berlinovej koncepcie.

Pri Berlinovom minime univerzálnych hodnôt, rozoznáva Crowder dva pojmy horizontu ľudskosti a jadra ľudských hodnôt. V súlade s Berlinovým ponímaním hodnôt vysvetľuje, že v rámci horizontu ľudskosti, existuje veľké množstvo nie však nekonečné hodnôt, cieľov a morálnych princípov. V rámci tohto horizontu sú všetky hodnoty uznávané ako ľudské. Vysvetľuje to tým, že je možné ich pochopenie. Sú zrozumiteľné pre každého človeka, je ich možné uskutočniť každou ľudskou bytosťou, odpovedajú reálnym ľudským potrebám a túžbam a tak je možné ich univerzálne chápanie a uznanie naprieč kultúrami. „*Je to práve tento ľudský limit, ktorý umožňuje medzi kultúrne a trans-historické chápanie, pretože ľudské bytosti, dokonca aj tie, ktoré sú vzdialené a oddelené priestorom alebo časom, zdieľajú rovnaké základné hodnoty.*“⁴²⁰ Crowder však netvrdí, že všetky ľudské kultúry a spoločnosti, potom môžu byť usporiadané do nejakého pomyselného stáleho rebríčka hodnôt, pretože by to bolo porušenie rešpektu základných hodnôt každého jednotlivca, avšak ako Berlin tvrdil, kultúry nie sú krabicami bez okien, nie sú imúnne voči kritike z vonka ako to tvrdia relativisti. „*Naopak, pluralitné vyhliadky si vyžadujú, aby sme brali vážne celý rad základných ľudských hodnôt, prítomných v horizonte ľudskosti, uznávajúc rozsah, v akom sú prítomné alebo chýbajú v konkrétnych sociálnych a kultúrnych systémoch.*“⁴²¹

Crowder však hovorí o pretrvávaní relativizmu v praxi, pretože ľudský horizont je koncipovaný tak široko, že obsahuje všetky rozoznateľné ľudské hodnoty, ciele, mravné princípy.⁴²² A tak, napríklad hodnoty nacistického Nemecka, podľa tvrdenia Berlina zapadajú do horizontu ľudskosti. Horizont ľudskosti nám nehovorí nič o tom, ktorú hodnotu preferovať v konkrétnej situácii a tak zostáva stále otvorená otázka, prečo ochraňovať práve liberálne hodnoty a inštitúcie. Berlinova koncepcia obsahuje aj jadro ľudských hodnôt, ktoré je koncipované aj užšie ako horizont ľudskosti a obsahuje len tie

⁴²⁰ Tamže, 242.

⁴²¹ Tamže.

⁴²² Porov. tamže.

„hodnoty, ktoré sú nielen univerzálne zrozumiteľné, ale skutočne podporované všetkými alebo väčšinou ľudských spoločností.“⁴²³ Crowder uvádza príklad ľudskej obete, ktorá síce patrí do oblasti horizontu ľudskosti, ale je mimo jadra a preto môžu vzniknúť pochybnosti o správnosti jej výkonu. Samotný Berlin, neposkytol presnú definíciu a obsah toho, čo by malo obsahovať jadro a preto ho nie je možné spojiť s hodnotami liberalizmu. Jediným argumentom, ktorý Crowder poskytuje je fakt, že hodnotový pluralizmus je primárne pluralizmom hodnôt a nie kultúr, alebo iných hodnotových systémov.

Oproti kontextuálnemu prístupu existuje aj prístup presadzujúci tzv. psychologické spojenie medzi liberalizmom a pluralizmom. Samotný Berlin sa občas vyjadroval o takomto spojení. Crowder kontrastuje s názorom Michaela Walzera o tom, že každý priaznivec hodnotového pluralizmu je liberálny buď vo svojom vnútri, alebo aj navonok. Opiera sa o požiadavky pluralizmu na určité osobnostné kvality: vnímavosti, skepticizmu, štedrosti, ktoré považuje za podporujúce aj samotný liberalizmus. Zaujímavá je Crowderova úvaha o prominentných pluralistoch, ktorí boli inšpirovaní práve Berlinom, avšak nie sú liberáli.⁴²⁴ Podľa Crowdera priazeň k pluralizmu negarantuje priazeň a príslušnosti k liberalizmu. Navyše svojimi príkladmi považuje tento prístup za nepravdivý.

Preto sa snaží o spojenie pluralizmu a liberalizmu cestou rôznorodosti hodnôt. Rôznorodosť hodnôt vychádza z konceptuálneho prístupu, v ktorom najväčší dôraz spočíva v rešpekte a v čo najväčšej podpore plného rozsahu ľudských hodnôt. Najlepšia spoločnosť je teda tá, ktorá poskytuje ľuďom možnosť sledovať, čo najväčšie množstvo svojich ľudských hodnôt. Odpoveď na otázku, ktorá spoločnosť najviac podporuje rôznorodosť hodnôt je – liberálna spoločnosť.⁴²⁵ Rôznorodosť hodnôt bude podporovať zároveň aj rôznorodosť kultúr. Pluralisti vychádzajúci z Berlinovej koncepcie, vidia

⁴²³ Tamže, 243.

⁴²⁴ Crowder menuje napríklad Johna Graya, ktorého nemožno pokladať za tradičného liberála, Johna Kekesa, ktorý je konzervatívcom a Michaela Walzera, ktorého považuje skôr za komunitaristu, alebo sociálneho demokrata než za liberála.

⁴²⁵ Porov. CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 243-244.

v kultúrach nástroje pre sledovanie rôznorodých hodnôt, čím sa celkovo podporuje rôznorodosť hodnôt. Čím väčšia rôznorodosť kultúr vo svete, alebo v rámci spoločnosti tým lepšie. „*Pluralisti sú prirodzene multikulturalistami*“⁴²⁶

Rôznorodosť kultúr zároveň podľa Crowdera preferuje skôr príklon pluralizmu k liberalizmu ako ku konzervativizmu. „*Berlinov pluralizmus poukazuje na legitimitu a hodnotu viacerých spôsobov života, ktoré sú lepšie prijaté liberálnou toleranciou, alebo uznaním viacerých kultúr ako konzervatívnym trvaním na jednej tradícii*.“⁴²⁷ Avšak kultúrna rôznorodosť musí slúžiť v prvom rade podpore rôznorodosti hodnôt. Crowder vysvetľuje svoje ponímanie Berlinovho hodnotového pluralizmu ako multikulturalizmu nasledovne: „*pluralizmus podporuje multikulturalizmus v miernej forme - to je forma, ktorá nie je ani úzko konzervatívna, ani radikálne relativistická*.“⁴²⁸

Tretí argument pre koexistenciu pluralizmu a liberalizmu spočíva v dôraze na osobnú autonómiu. Pluralizmus umožňuje ľuďom autonómiu, aby mohli rozhodovať o svojom živote v pluralitnom svete. Neexistujú v ňom žiadne zaručené návody a ani pravidlá, ktoré by pomohli pri rozhodovaní medzi nesúmerateľnými hodnotami. Osobným voľbám nedokážu pomôcť ani kultúrne tradície, pretože oni sami sú rôznorodé a často sú medzi sebou v konflikte. „*Vybrať si dobre v rámci pluralizmu si vyžaduje, aby sa ľudia pozerali poza pravidlá a tradície a premýšľali o sebe v silnom zmysle - to znamená byť autonómny*.“⁴²⁹

Crowder dopĺňa, že osobná autonómia vyžaduje vzdelanie a spoločenskú vôľu, kde sa osobná autonómia chápe ako súčasť verejného priestoru a politiky. Takúto spoločnosť chápe Crowder ako liberálnu. Kladie si otázku či argumentami o rôznorodosťami hodnôt a preferovaním osobnej autonómie, neporušuje základný princíp Berlinovho hodnotového pluralizmu, tým že zavádza monistické štandard. Crowder však nepovažuje autonómiu a rôznorodosť za nejaké konečné riešenie, ale za meta-hodnotu,

⁴²⁶ Tamže, s. 246.

⁴²⁷ Tamže.

⁴²⁸ CROWDER, G. 2005. Value-Pluralist Multiculturalism: Between Economic Rationalism and Cultural Relativism. In In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2005. [stiah. 2019-03-20]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/texts/index.html>

⁴²⁹ CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. s. 247.

ktorá reprezentuje určitý rámec hodnôt, ktoré sú optimálne v týchto podmienkach. „Povedať, že spoločnosť by mala podporovať rozmanitosť, znamená, že by mala podporovať túto konšteláciu slobody, rovnosti, spravodlivosti atď., čím sa maximalizuje prístup ľudí k pluralite hodnôt a cieľov za určitých podmienok. V prípade autonómie, liberáli potrebujú povedať len to, že je to dobro, ktoré by malo byť zdôraznené v súkromnom a verejnom živote, nie že má prekonať všetky ostatné hodnoty a ciele v každej situácii.“⁴³⁰ Crowder považuje tento model za totožný s Berlinovým, pretože preferuje negatívnu slobodu ako hodnotu s vysokou dôležitosťou najmä vo sfére politiky, pričom stále existuje možnosť jej nahradenia inými, pre danú dobu významnejšími hodnotami ak je to nutné.

➤ **Henry Hardy: liberálny pluralizmus a otázka ľudskej prirodzenosti**

Posledný prístup v našej dizertačnej práci bude venovaný Henryho Hardyho chápaniu Berlinovho liberalizmu, pluralizmu a ľudskej prirodzenosti. Henry Hardy bol od roku 1975 osobný editor a dodnes je editorom Berlina,⁴³¹ od roku 2000 je správcom webovej stránky *The Isaiah Berlin Virtual Library* venovanej Berlinovmu dielu a životu.

Hardyho prístup k Berlinovmu mysleniu považujeme za mimoriadne prínosný, pretože témy ľudskej prirodzenosti, morálneho jadra, horizontu ľudskosti, pluralizmu a liberalizmu sa stali témami rozhovorov a listov, ktoré viedol s Berlinom od začiatku 90. rokov 20. storočia až do Berlinovej smrti. Ako osobný editor je oboznámený s každou esejou, rozhovorom a listom, ktorý o tejto problematike Berlin napísal a navyše má aj bezkonkurenčný prehľad v sekundárnej literatúre o Berlinovom myslení. V roku 2018 vydal knihu *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure* (voľ. preklad: V hľadaní

⁴³⁰ Tamže, 248.

⁴³¹ Po smrti Isaiaha Berlina mu boli spolu s manželkou Berlina zverené práva na disponovanie s duševným vlastníctvom Berlina. Dodnes vydáva nové eseje Berlina, ktoré postupne upravuje z množstva poznámok a nahrávok, ktoré po sebe Berlin zanechal.

Isaiaha Berlina: Literárne dobrodružstvo), v ktorej sa venuje v prvej časti edičnej činnosti a spolupráci s Berlinom na vydávaní jeho kníh- zbierok esejí, a v druhej časti sa venuje ideám a filozofickým otázkam pluralizmu, ľudskej prirodzenosti a náboženskej viere, ku ktorým ho inšpirovali diskusie s Berlinom a rôzne kritické diela, ktoré sa snažili interpretovať Berlinovo neucelené dielo.

Henry Hardy poznal problematickosť Berlinovho vyjadrovania: „*To, čo Berlin hovorí, je niekedy nepresné, alebo nejednoznačné a rôzne vyjadrenia jeho názoru môžu byť navzájom v rozpore, alebo dokonca vnútorne v rozpore. To, čo hovorí, čo myslí a čo by mal povedať v službe svojho celkového náhľadu, nie je vždy rovnaké.*“⁴³² Vnímajúc túto charakteristickú črtu Berlina sa snažil v súlade s Berlinovým vlastným postupom skúmania, najprv o rekonštrukciu prostredníctvom „vcítania sa“, porozumenia jeho poznatkov a tvrdeniam o ľudskej prirodzenosti, morálnom jadre, horizonte ľudskosti, pluralizme a liberalizme, ktoré sú v súlade s jeho celkovým myslením.

Hardy sa snažil, okrem samotnej rekonštrukcie aj o zaplnenie medzier - presnejšie terminologické uchopenie problematických prvkov a definovanie pojmov, ktoré vznikali pri Berlinovom charakteristickom prejave.⁴³³ Berlin sa zameriaval na idey a myslenie jednotlivých mysliteľov a filozofov, alebo na konkrétne historické obdobia. Hardy veril, že napriek všetkým nejasnostiam vo vyjadrovaní, mal Berlin jasnú predstavu o vyššie uvedených témach. V súlade s Berlinovým životným úsilím: „*mal rád neistotu a neporiadok a veril, že je to neodmysliteľná vlastnosť reality,*“⁴³⁴ sa pokúsil o rekonštrukciu jeho „koncepce o ľudskosti“.

⁴³² HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 169-170.

⁴³³ Henry Hardy však zaujímavo poznamenáva, že Berlinov prejav nebol vždy nejasný a nesúvislý. Počas Berlinových štúdií na *Corpus Christi College* na Oxfordskej univerzite pod vedením tútora antickej filozofie Franka Hardieho písal množstvo školských filozofických prác, ktoré sa vyznačovali precíznosťou a terminologickou čistotou. Hardie na tom trval. Henry Hardy sa domnieva, že tejto presnosti bol koniec po Berlinovom zanechaní filozofie a prestupu k histórii ideí. Tomuto odboru sa v Británii venovalo len málo pedagógov. Chýbal mu niekto ako Frank Hardie, kto by ho nútil k väčšej intelektuálnej precízności. Porov. HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 170-171.

⁴³⁴ Tamže, s. 171.

Hardy je zástancom spojenia a vzájomnej podpory hodnotového pluralizmu a konvenčného liberalizmu. Pre toto spojenie používa aj výraz liberálny pluralizmus.⁴³⁵ Na základe jeho znalostí diel a osobných rozhovorov s Berlinom je presvedčený, že takto Berlin chápal pluralizmus a liberalizmus. Uvedomoval si však, že Berlinova nejasnosť viedla k rôznym interpretáciám.

Ako problematické tvrdenie Berlina, ktoré spôsobilo zmätok a vlnu kritiky Hardy považoval najmä: „*Pluralizmus, s mierou „negatívnej slobody“, z neho vyplývajúcej...*“.⁴³⁶ Presne v tejto skrátenej forme ho poslal Berlinovi v liste. John Gray sa podľa Hardyho opieral o túto časť Berlinovho tvrdenia, keď napísal, že liberalizmus je len jednou z mnohých foriem života a kvôli „miere negatívnej slobody“ je konvenčný liberalizmus nepostačujúci, aby naplnil Berlinovo kritérium možnosti existencie pluralizmu.⁴³⁷ Čím otvoril tému vzťahu Berlinovho hodnotového pluralizmu a konvenčného liberalizmu.

Obhájiť vzájomnú koexistenciu hodnotového pluralizmu a liberalizmu je podľa Hardyho možné práve cez objasnenie Berlinovej koncepcie ľudskej prirodzenosti, slobody a univerzálneho morálneho minima.

Henry Hardy interpretuje Berlinovu koncepciu ľudskej prirodzenosti, nasledovne: „*ľudská prirodzenosť je trvalejší aspekt ľudského sveta - bol zakorenený v presvedčení, že najdôležitejšou a najvýraznejšou ľudskou charakteristikou je sloboda vôle*“⁴³⁸ V kontraste s Johnom Grayom vidíme, že Berlinovo ponímanie ľudskej prirodzenosti interpretuje Hardy ako stále. Hardy vnímal sympatie Berlina s romantizmom, ale nespája jeho víziu ľudskej prirodzenosti s predstavou romantikov. Podobne ako pri Michaelovej

⁴³⁵ Porov. HARDY, H. 2013. The Editor's Tale. In: BERLIN, I. 2013. *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. x.

⁴³⁶ Porov. BERLIN, I. 2013. Two Concepts of Liberty. In: BERLIN, I.: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. s. 216. alebo v slovenčine: BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. s. 68. Presná formulácia z: HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 247.

⁴³⁷ Gray sa opiera o viacero Berlinových tvrdení: „*On (Berlin) tvrdil, že tieto dve doktríny „nie sú rovnaké alebo dokonca prekrývajúce sa koncepcie“, naozaj „ony nie sú logicky spojené“*“. GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s. 184.

⁴³⁸ HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 173.

Ignatieffovej interpretácii, ktorú sme spomínali v podkapitole hodnoty, môžeme aj pri Hardyho prístupe vidieť dôležitosť nemennosti ľudskej prirodzenosti. Hardy rovnako ako Ignatieff zdôrazňuje ideovú blízkosť Berlina skôr s osvietenstvom ako s romantizmom.⁴³⁹

Hardy začína s terminologickým upresnením u slobody voľby. Berlin ju niekedy označoval aj ako „základnú slobodu (basic freedom), na rozdiel od špecificky politických pojmov negatívnej a pozitívnej slobody.“⁴⁴⁰ Slobodná voľba je podľa Hardyho nevyhnutná aj v prípade Berlinovho liberalizmu. „Berlinov liberalizmus vychádza z jeho viery v ústrednú rolu slobodnej vôle.“⁴⁴¹ Objasňuje túto vieru v schopnosť naplno žiť naše životy a byť plnohodnotnými ľudskými bytosťami, čo môžeme len bez obmedzení našej slobody názorov a slobodnej činnosti. Hardy dokonca prízvukuje nevyhnutnú koexistenciu negatívnej a pozitívnej slobody. Hoci Berlin preferoval negatívnu slobodu ako ochranu pred obmedzením z „vonka“, rovnako uznával aj pozitívnu slobodu vo význame, byť svojim vlastným pánom, slobodu vytvárať svoj vlastný život a identitu, v súlade s našimi vlastnými prániami a víziami života.⁴⁴² Bez toho, aby nás niekto z vonka utláčal, alebo riadil. Sloboda „k“ utváraniu nášho vlastného života.

Ako ďalší dôležitý prvok Berlinovho liberalizmu, identifikuje morálny individualizmus: „jeho (Berlinova) viera v morálny zmysel (moral sense) jednotlivcov ako jediný zdroj hodnôt.“⁴⁴³ Do úvahy však berie nielen individuálny, ale aj spoločenský rozmer, v podobe príslušnosti ku vlastnej kultúre, ktorý má tiež vplyv na hodnoty jednotlivcov a ich potreby. Henry Hardy, však vysvetľuje, že kolektívne hodnoty, kultúra národa, atď. sú vždy vytvárané z jednotlivých individuálnych hodnôt. Kolektívne hodnoty nenahrádzajú a ani nenarúšajú hodnoty jednotlivca.

⁴³⁹ Hardy to konkrétne objasňuje pri Berlinovej podozrievavosti voči všetkým metafyzickým koncepciám a ideám idealistov, teológov a všeobecne aj veriacim ľuďom. „Toto z neho urobilo prirodzeného spojenca osvietenstva a jeho odporu voči poverám, predsudkom, jeho varovanie pred tajomstvom, temnotou a autoritou na ospravedlnenie svojvoľného správania.“ HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 172.

⁴⁴⁰ HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 173.

⁴⁴¹ Tamže, s. 174.

⁴⁴² Porov. tamže.

⁴⁴³ Tamže.

Rovnako ako Michael Ignatieff, alebo Joshua L. Cherniss považuje u Berlina za najdôležitejší princíp Kantovu formuláciu kategorického imperatívu, človeka ako najvyššieho účelu, alebo účelu samého o sebe. „*Sloboda a dôstojnosť jednotlivca u neho patrili k najvyšším zo všetkých hodnôt, nevyhnutných pre každú slušnú spoločnosť.*“⁴⁴⁴ Z toho môžeme odvádzať jeho odpor k autoritatívnemu presadzovaniu jednej hodnoty, alebo súboru hodnôt jedného jednotlivca- génia, vodcu, alebo naopak kolektívnych hodnôt národa, triedy na úkor rešpektu k človeku ako „najvyššieho účelu“.

Z Berlinovho ponímania ľudskej prirodzenosti a slobody sa podľa Hardyho zrodila aj obhajoba a úcta k ľudskej variabilite a pluralite. Berlin oslavoval ľudskú rôznorodosť a rozdiely medzi jednotlivcami. Pluralita a odlišnosť boli ďalším dôvodom jeho odmietnutia predpísaných riešení, nájdenia jednej univerzálne platnej a správnej odpovede na všetky problémy jednotlivca a spoločnosti, „všeliakov“ či už zo strany totalitných režimov, alebo ako súčasti podstaty každého svetového náboženstva⁴⁴⁵. Hardy vysvetľuje aj dôvod a dôsledky tejto Berlinovej oslavy plurality a odlišnosti: „*Skutočne, si veľmi vážil, že sa nepotláčajú rozdiely medzi ľuďmi, o ktorých si myslel, že je pre nich dôležitejšie, mať slobodu sa aj zle rozhodnúť, ak je to výsledok ich slobodnej voľby, než aby sa prispôbili nejakej vonkajšej (alebo za určitých okolností vnútornej) predstave, akými by mali ľudia byť a čo by mali robiť. Niektorí by mohli považovať toto preferovanie slobody pred obozretnosťou a disciplínou za veľký prešľap, ale to bola preferencia, ktorú Berlin pravidelne presadzoval.*“⁴⁴⁶

Ochrana a velebenie ľudskej plurality a odlišnosti priamo súvisí aj s Berlinovou vierou v pluralitu hodnôt. Hardy z tohto spojenia odvádza vznik Berlinovej koncepcie hodnotového pluralizmu.⁴⁴⁷ Považuje však za nevyhnutné najprv objasniť Berlinovu koncepciu hodnôt, ktorá je z dôvodu vývoja Berlinovho myslenia a častej nejednoznačnosti dodnes v akademickej obci témou sporov a kritiky.

⁴⁴⁴ Tamže, s. 175.

⁴⁴⁵ Porov. tamže, s. 173.

⁴⁴⁶ Tamže, s. 175.

⁴⁴⁷ Henry Hardy rovnako ako George Crowder upresňuje, že samotný Berlin používal len pojem pluralizmus, napriek tomu sa dnes používa na označenie jeho koncepcie pojem hodnotového pluralizmu.

Berlinovo ponímanie hodnôt je podľa Hardyho založené na postulovaní existencie plurality konečných ľudských hodnôt, ktoré sledujeme kvôli nim samým a nie kvôli nejakým vyšším cieľom. Pluralita hodnôt neznamená len veľké množstvo hodnôt, ale aj ich neredukovateľnú odlišnosť. V súlade s týmto chápaním hodnôt, nie je možné podľa Hardyho interpretovať Berlinovo ponímanie hodnôt cez nejaký menší súbor hodnôt, prípadne jednu hodnotu ako napríklad úžitok, alebo šťastie. Podobne ako Gray považuje konflikty medzi hodnotami za vysoko pravdepodobné a rovnako aj konflikty vnútri samotných hodnôt. Pripúšťa aj tragickosť našich volieb, kedy uprednostnením jednej hodnoty strácame druhú. Rovnako ako Gray hovorí o nesúmerateľnosti hodnôt. Avšak zdôrazňuje občasnú nesúmerateľnosť, nie neustálu ako to robí Gray.

Atribút, ktorý podľa nás odlišuje Hardyho interpretáciu hodnôt a hodnotového pluralizmu od Grayovej, spočíva v dôraze na konkrétnu situáciu, alebo na konkrétne podmienky, v ktorých sa človek nachádza. Tým uplatňuje jednu z najpodstatnejších ideí Berlina: „*Konkrétna situácia je takmer všetkým.*“⁴⁴⁸ V konkrétnej situácii zvažujeme, ktorá hodnota má pre nás vyššiu prioritu a ktorá nižšiu. Hoci vždy utrpíme nejakú stratu tým, že uprednostníme jednu zo súperiacich hodnôt, alebo viaceré z nich pred inými. Tragickosť voľby však Hardy interpretuje ako možnú a nie ako absolútne pravidlo u Graya. Môžeme to vysvetliť tým, že nie každé rozhodnutie medzi hodnotami je pre nás rovnako významné. Záleží od konkrétnej situácie - od človeka, ktorý rozhoduje, od hodnôt, ktoré súperia a medzi, ktorými uskutočňuje voľbu. Nie je to pesimistická vízia našich volieb. „*My sa rozhodujeme a v konkrétnom prípade môžeme utpieť stratu z hľadiska nižšej hodnoty a táto strata môže byť tiež tragická. Na druhej strane je táto nestabilita súčasťou tej istej štruktúry reality, ktorá vedie k širokej palete osobných rozdielov, a to je časťou nádhery ľudského života.*“⁴⁴⁹

Horizont ľudskosti podľa Berlina obsahuje všetky hodnoty, ktoré zdieľame medzi sebou ako ľudia. Umožňujú nám vcítiť sa a rozumieť ostatným ľuďom pri sledovaní ich hodnôt, cieľov, záujmov. „*Aj u Berlina sú hranice empatie, pretože sa môžeme vcítiť do*

⁴⁴⁸ BERLIN, I. 1990. The Pursuit of the Ideal. In: BERLIN, I.: *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. s. 18.

⁴⁴⁹ HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 176.

*akejkoľvek nepatologickej ľudskej túžby, do akéhokoľvek cieľa viac či menej zdravých ľudských bytostí, ale nie do anjelov alebo šialencov.*⁴⁵⁰ Berlinova predstava horizontu pochádza z jeho koncepcie objektívnych hodnôt a vychádza z ľudskej prirodzenosti. Tieto hodnoty, ktoré nie sú záležitosťou individuálnych túžob, alebo „chutí“. *„Naša spoločná ľudskosť nám umožňuje predstaviť sa v pozícii nielen našich príbuzných a priateľov, našich susedov, súčasníkov a spoluobčanov (ktorí sa od nás môžu dostať odlišovať), ale aj ľudí z iných čias, miest a kultúr a vidieť, že my sami môžeme zdieľať ich hodnoty, ak by sme boli v situácii ako oni.*⁴⁵¹

Hardy však vníma problém *malígnych* (zlých) volieb, ktoré Berlin prehliada, pretože sa sústreďí viac na prípady, kedy sú ľudia zavádzaní, aby sa rozhodovali zle a nie prípady, kedy to robia úmyselne. Hardy to vníma ako nedostatok jeho ponímania horizontu ľudskosti. Odvoláva sa najmä na Berlinov názor o nacistoch, ktorých skutky nepovažoval za šialené, ale za pomýlené, ako sme spomínali vyššie. Hardy hovorí, že to nie je úplne zlé uvažovanie, ale niektorí ľudia videli v ideách a činnosti nacistov prejav zhubnosti a zla. Neznamená to, že Berlin zlyháva v rozoznávaní zla, ale na základe svojej zásady, najprv danú situáciu posúdiť a pochopiť a až potom odsúdiť, je zhovievavejší, ako by v niektorých prípadoch mal byť. Berlin uznával kategóriu zhubnosti a akéhosi sekularizovaného prvotného hriechu⁴⁵².

Henry Hardy objasňuje aj Berlinovo ponímanie tzv. morálneho jadra. Morálne jadro je akýsi minimálny morálny obsah, ktorý je akceptovaný človekom ako ľudskou bytosťou, ako príklad uvádza napr. vraždu, ktorú považuje za zlú a každý, kto ju vykoná pre nás stráca aspekt ľudskosti⁴⁵³. Berlin za morálne jadro považoval hodnoty vyplývajúce z desiatich božích prikázaní. Hardy upozorňuje, že Berlin vo svojich prácach a vyjadreniach často stotožňoval morálne jadro a horizont ľudskosti, preto vytvoril diagram, ktorý poslal Berlinovi s otázkou, či je možné chápať jeho ponímanie podľa náčrtu diagramu. Pripojil k nemu aj vysvetlenie morálneho jadra a horizontu ľudskosti.

⁴⁵⁰ Tamže, s. 180.

⁴⁵¹ Tamže.

⁴⁵² Porov. tamže, s. 182.

⁴⁵³ Porov. tamže, s. 237.

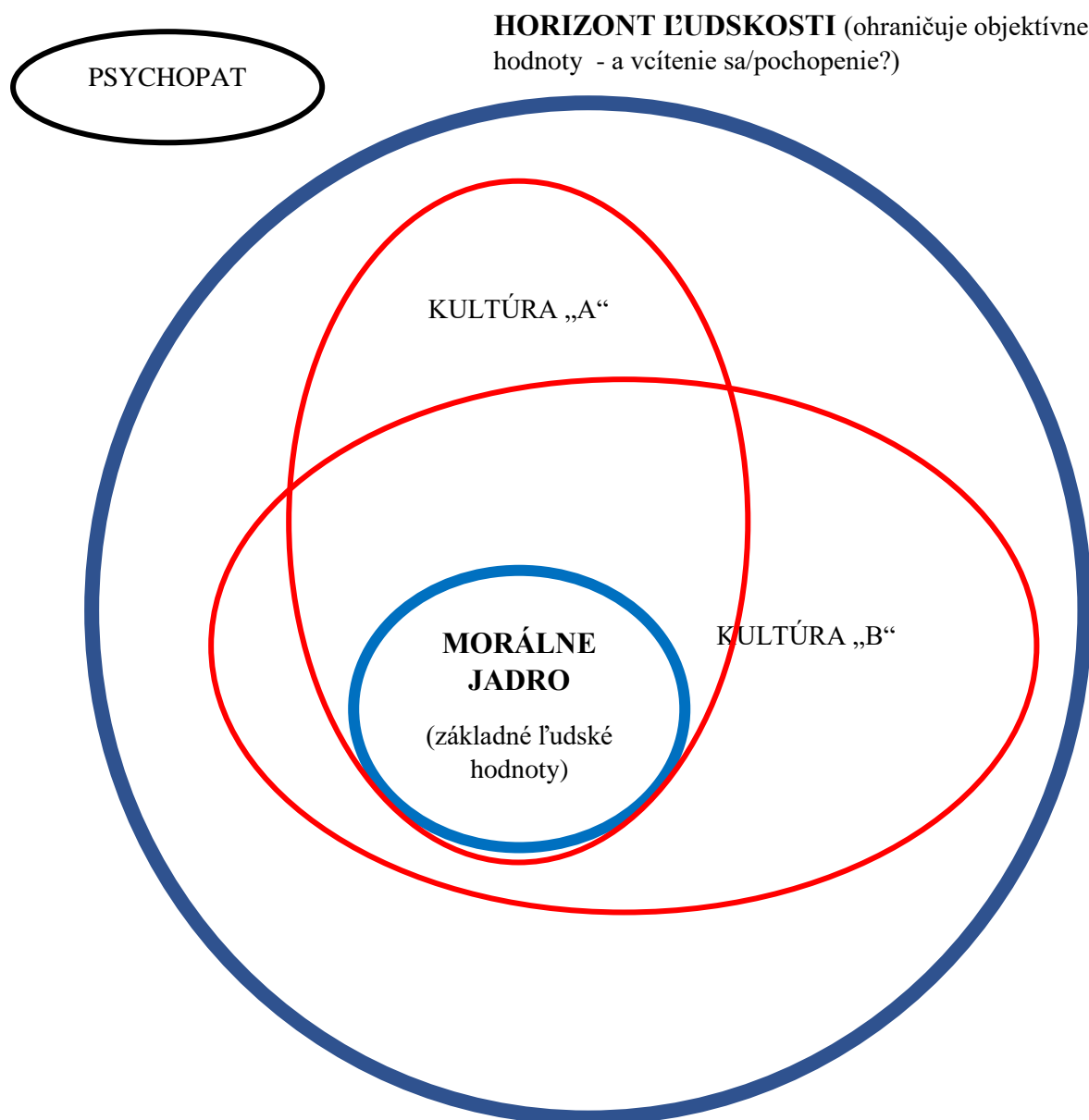
Hardy považoval za nutné, aby tieto dva prvky boli od seba navzájom odlišené. Ľudský horizont považoval za akúsi hranicu našej rôznorodosti hodnôt, či už morálnej, alebo kultúrnej, ktoré dávajú ľudskému životu a kultúram ich osobitý rozmer. Morálne jadro je pre každého človeka a aj kultúru rovnaké. Ľudská prirodzenosť, nie je nekonečne variabilná a sú hranice, ktoré môžeme považovať za určujúce pre aktivitu ľudí ako ľudskej činnosti.

Priestor za horizontom je oblasťou neľudskosti, v ktorej je človek buď anjelom, alebo šialencom. K diagramu pripojil aj pravidlá, že nič čo je vnútri horizontu nemôže byť v konflikte s morálnym jadrom. Druhým pravidlom bolo, že objektívne hodnoty (univerzálne) musia byť obsiahnuté v morálnom jadre.⁴⁵⁴ Berlin súhlasil s Hardyho pravidlami a náčrtom diagramu, avšak keď Crowder vydal knihu, v ktorej stotožňoval obsah morálneho jadra s horizontom ľudskosti, Berlin považoval jeho teóriu za správnu. Podľa nás je Berlinovej koncepcii bližšia Hardyho interpretácia. Ako sme ukázali vyššie Crowder v súčasnosti prehodnotil svoju teóriu a prikláňa sa k oddeleniu morálneho jadra od horizontu ľudskosti.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Porov. tamže, s. 229.

⁴⁵⁵ V knihe *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism* (2004) Crowder stotožňoval horizont ľudskosti a morálne jadro. Henry Hardy a George Crowder viedli mnohé diskusie a navzájom kritizovali svoje interpretácie Berlinovho myslenia, najmä jeho názor na hodnoty. Porov. CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. s. 154-169; HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 232-234.

Diagram:⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ Diagram sme vytvorili podľa náčrtu diagramu Henryho Hardyho, ktorý poslal Isaiahovi Berlinovi, ako vyjadrenie jeho úvah o morálnom jadre a horizonte ľudskosti. Autorstvo diagramu patrí Henrymu Hardymu. Zdroj diagramu: HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 229.

Záver

„Nesúhlasím s vaším názorom, ale dal by som svoj život za to, aby ste ho mohli slobodne povedať.“⁴⁵⁷

VOLTAIRE

V prvej časti našej dizertačnej práce predstavujeme hlavné metodologické prístupy a cieľ našej práce, ktorým bolo preskúmanie vzťahu koncepcie hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina k liberalizmu, či je možné, aby tieto dve koncepcie spolu koexistovali, alebo či sa naopak navzájom vylučujú.

V prvej kapitole sme sa snažili priblížiť tri hlavné identity a tri oblasti skúmania Isaiaha Berlina. Prvá kapitola bola nevyhnutná na objasnenie vývoja a vplyvov, ktoré pôsobili na Berlino myslenie. Postupne sme predstavili tri jeho identity: ruskú, britskú a židovskú, pričom každá obsahovala dôležité princípy, ktoré sa prejavovali v jeho diele. Identity sa stali pomyselným mostom k pochopeniu troch oblastí Berlinovho odborného zamerania: analytickej filozofie, histórie ideí a politickej filozofie. Snažili sme sa zdôrazniť aký vplyv mali na spôsob myslenia Berlina, a zároveň sme poukázali na dôležitú úlohu Berlina pri ich utváraní.

V druhej kapitole sme začali s objasnením pôvodu a významu Berlinových dvoch pojmov slobody. V podkapitole *Liberty verus Freedom a dve koncepcie slobody* vysvetľujeme, prečo Berlin používa pojmy pozitívnej a negatívnej slobody. Upriamili sme pozornosť najmä na Berlinovo použitie slov „freedom“ a „liberty“ ako synonym. Pomocou štúdie Hanny F. Pitkin sme dospeli k záveru, že ak by Berlin používal správne

⁴⁵⁷ Citát nie je možné nájsť v diele Voltaire. CLITEUR, P. 2010. *The Secular Outlook: In Defense of Moral and Political Secularism*. [online]. Oxford: John Wiley & Sons, 2010. 328 p. [cit. 2019-05-13]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=SeBa-9NUKmEC&pg=PA8&dq=voltaire+i+may+disagree+with+you&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjW047Qvp_iAhX5wcQBHQoYAqUQ6AEINjAC#v=onepage&q=voltaire%20i%20may%20disagree%20with%20you&f=false s. 8.

tieto anglické slová, nemusel by používať výrazy pozitívnej a negatívnej slobody. Súhlasíme s názorom, že v prípade používania pojmov pozitívnej a negatívnej slobody, nemusí ísť len o zámer terminologického vyjasnenia, ale dôvodom je z časti aj Berlinov esejistický štýl písania.

V podkapitole *Sloboda romantizmu a liberálna sloboda* sa zaoberáme úplne prvým rozdelením slobôd v Berlinovom diele, na slobodu romantizmu a liberálnu slobodu, ktoré neskôr nahradili pojmy: pozitívna a negatívna sloboda. Na začiatku sme predstavili otcov romantizmu a liberalizmu Jeana-Jacquesa Rousseaua a Immanuela Kanta, pričom sme sa sústredili najmä na idey, ktoré ovplyvnili podľa Berlina hnutie romantizmu a liberalizmu. Pomocou tejto kapitoly sme sa snažili upozorniť nielen na sympatie, ktoré Berlin pociťoval k hnutiu nemeckého romantizmu ako kolísky pluralizmu, ale aj na varovanie pred nebezpečenstvom ideí tohto hnutia. S poukázaním na esej *Political Ideas in the Twentieth Century* (*Politické idey v 20. storočí*) upozorňujeme na zlovestné dôsledky ideí romantizmu a liberalizmu v 20. storočí. Berlinovo rozdelenie slobody romantizmu ako pozitívnej a liberálnej slobody ako negatívnej ho viedlo k zaujímavým výsledkom o dvoch ideáloch slobody ako vyjadrenia humanistických a anti-humanistických prístupov. Každý intelektuál sa potom na základe svojho ponímania slobody, približuje buď k jednému, alebo k druhému ideálu slobody. V tejto kapitole sme sa okrem iného snažili odlíšiť Berlinovu fascináciu ideami romantizmu od ich nekritického prijatia.

V poslednej kapitole sme začali s objasnením Berlinovho ponímania hodnôt, pričom sme sa snažili opäť poukázať na rozdiel medzi chápaním hodnôt u Berlina a chápaním hodnôt u predstaviteľov nemeckého romantizmu. Dospeli sme k záveru, že Berlin považuje hodnoty za objektívne, pretože sú výsledkom a neoddeliteľnou súčasťou myslenia, konania a celkového spôsobu života ľudí v spoločnosti.

V podkapitole venovanej hodnotovému pluralizmu sme zdôraznili predovšetkým neexistenciu hlavného diela-monografie, ktoré by bolo venované koncepcii hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina. Koncepciu sme sa pokúsili zrekonštruovať najmä na základe esejí *The Pursuit of Ideal* a *My Intellectual Path*. Dôležitou súčasťou našej rekonštrukcie bol aj predchádzajúci kontext Berlinovho myslenia, bez ktorého by sme nemohli

dostatočne naplniť tento zámer. Napriek tomu zostalo viacero otázok ohľadom objektivity hodnôt, horizontu ľudskosti a možnej relativity celej koncepcie hodnotového pluralizmu neobjasnených. Napriek snahe objasniť Berlinov náhľad na koexistenciu hodnotového pluralizmu a liberalizmu zostala aj táto otázka naďalej otvorená, najmä príčinou jeho ambivalentných vyjadrení.

V tretej kapitole sme rozoberali tri prístupy k hodnotovému pluralizmu Isaiaha Berlina od troch renomovaných odborníkov na túto tematiku Johna Graya, Georga Crowdera a Henryho Hardyho. Jednotlivé prístupy sme skúmali z hľadiska vzťahu liberalizmu a hodnotového pluralizmu, rizika relativity a interpretácie Berlinovho ponímania hodnôt a ľudskej prirodzenosti. Prístupy sme sa snažili kriticky zhodnotiť v kontexte Berlinovho myslenia a navzájom porovnať. Ku každému prínosu sme pripojili aj autentickú reakciu Isaiaha Berlina.

John Gray vo svojom prístupe jednoznačne odmieta spojenie Berlinovej koncepcie hodnotového pluralizmu a konvenčného liberalizmu. Svoj argument stavia najmä na odmietnutí možnosti racionálnej voľby, ktorú považuje za nevyhnutnú pre konvenčný liberalizmus. Naša kritika smerovala najmä na Grayovu interpretáciu Berlinovho ponímania hodnôt a ľudskej prirodzenosti. Gray interpretoval Berlinove objektívne hodnoty najužšie zo všetkých troch autorov. Vychádza najmä z chápania Berlinových sympatií k romantizmu ako prijatia ich ponímania hodnôt. Gray navyše interpretuje Berlinovu koncepciu ako nestálu a premenlivú. Na základe týchto argumentov dospel ku koncepcii Berlinovho liberalizmu ako agonistického liberalizmu. Agonistický liberalizmus považuje za jediný, ktorý môže koexistovať s hodnotovým pluralizmom.

George Crowder vo svojej interpretácii považuje za možné spojenie liberalizmu a hodnotového pluralizmu v prípade ochrany diverzity a osobnej autonómii. Oproti Grayovi považuje možnosť racionálnych volieb medzi hodnotami za možnú. Úvahy o rôznorodosti hodnôt ho priviedli k rôznorodosti kultúr. Crowder spája hodnotový pluralizmus Berlina s multikulturalizmom.

Posledný prístup, ktorým sme sa zaoberali v našej dizertačnej práci bol venovaný Henrymu Hardymu. Pomocou tohto prístupu sme dosiahli lepšie objasnenie Berlinových

úvah o hodnotách, morálnom jadre, horizonte ľudskosti. Podľa Hardyho myšlienok môžeme považovať samotného Berlina za obhajcu spojenia liberalizmu a hodnotového pluralizmu.

Na základe štúdia Berlinových esejí, relevantných biografických a autobiografických zdrojov a prístupov Graya, Crowdera a Hardyho, napriek Berlinovým protichodným vyjadreniam, ho považujeme za zástancu spojenia liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Myšlienky a eseje, ktoré venoval tejto problematike nás privádzajú k jeho najdôležitejším princípom myslenia - ochrane individuálnej slobody, tolerancii a rešpektu odlišností, podpore ľudskosti a slušnosti v medziľudských vzťahoch.

Náš pokus o záverečnú syntézu bol inšpirovaný štúdiou Jasona Ferrella *Isaiah Berlin as Essayist* (Isaiah Berlin ako esejista)⁴⁵⁸. Pomocou nej sme uchopili charakteristické prejavy Berlinovho myslenia v kontexte s našou výskumnou otázkou. Vo všetkých troch prístupoch Graya, Crowdera a Hardyho sa objavil iný postoj k interpretácii Berlinových protichodných úvah o hodnotovom pluralizme a liberalizme ako: liberalizmus je len jednou z možných foriem, v ktorej môže fungovať hodnotový pluralizmus.⁴⁵⁹ To spochybňuje nutné spojenie liberalizmu a hodnotového pluralizmu.

Ferrell nás inšpiroval tým, že upozornil na skutočnosť, že neucelenosť a protirečivosť Berlinovho myslenia nemusíme vnímať ako negatívum, ale ako pozitívum, ktoré posilňuje spojenie liberalizmu a hodnotového pluralizmu. Ferrell sa zameriava nie na logickú konzistentnosť vyjadrení Berlina, ale na formálne charakteristiky esejistického žánru. Označiť Berlina ako esejistu nepovažuje za dehonestujúce tvrdenie. Berlin ako historik ideí podľa Ferrella poznal interpretačné spôsoby starších esejistov. Svedčí o tom Berlinova metóda vcítania sa do určitého historického obdobia a postavy, rekonštrukcia kontextu, v ktorých sa idey vytvárali, čo

⁴⁵⁸ FERRELL, J. 2012. Isaiah Berlin as Essayist. In: *Political Theory*. [online]. 2004, roč. 40, č. 5, s. 602-628. [stiah. 2018-03-20]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/41703088?seq=1/subjects>

⁴⁵⁹ Porov. GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. s.184.; GRAY, J. 2004. *Dvě tváře liberalismu*. Praha: Mladá fronta, 2004. s. 39-40; HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. s. 247.

zabezpečí ich správne pochopenie. Ferrell dospel k tomu, čo nazval rétorickou obhajobou liberalizmu.

Berlinove eseje zodpovedajú všetkým prvkom starších esejistov. Od začiatku čitateľa vtiahnu do deja, a autor v ňom vystupuje ako rozprávač. Čitatelia sú nútení kriticky posúdiť každý argument a utvoriť si svoj vlastný názor. Berlinove práce z oblasti histórie ideí boli často interpretované ako nesúce autobiografické prvky svojho autora. Často sa stávalo, že miesto analýzy skúmanej osobnosti písal Berlin sám o sebe. Stotožňoval sa so svojimi hrdinami, najmä Herzenom alebo Turgenevom. Ferrellova štúdia zmenila náš pohľad, pretože esejistický štýl pomocou autobiografických prvkov dokáže spraviť problém a tému osobnejšou a tým získať pozornosť čitateľa a donútiť ho premýšľať. Zároveň pomáha autorovi aj sústrediť pozornosť čitateľa na najdôležitejšie body problému. Ferrellov záver môžeme zhrnúť pomocou jeho slov: „*V mnohých ohľadoch záujem neskorších vedcov na logických väzbách medzi liberalizmom a pluralizmom zatienil to, čo Berlin v skutočnosti robí, vyjadrenie liberalizmu, ktorý je namalovaný ako najatraktívnejšia odpoveď na situáciu morálnej rozmanitosti.*“⁴⁶⁰

Na záver spomenieme Berlinovu slávnu esej *The Hedgehog and the Fox* (Ježko a líška). V ktorej Berlin píše „*líška vie veľa vecí, ale ježko vie jednu významnú vec.*“⁴⁶¹ Samotná esej je príkladom Berlinovej výzvy na utvorenie vlastného názoru. Podľa tejto eseje rozdelil filozofov a mysliteľov minulosti na ježkov a líšky. Veľa čitateľov najmä z akademického prostredia to považovalo za urážku, hlavne keď ich v duchu tejto eseje niekto označil za ježka alebo líšku. Berlin však sám túto esej písal „hravým“ spôsobom. Myslíme si, že jej cieľom bolo ukázať rozmanitosť. Svet potrebuje ježkov aj líšky a potrebuje toleranciu ich rôznorodosti. Dodáme, že sám Berlin sa považoval za líšku, ale v srdci túžil byť ježkom.⁴⁶²

⁴⁶⁰ FERRELL, J. 2012. Isaiah Berlin as Essayist. In: *Political Theory*. [online]. 2004, roč. 40, č. 5, s. 602-628. [stiah. 2018-03-20]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/41703088?seq=1/subjects> s.

⁴⁶¹ BERLIN, I. 1978. The Hedgehog and the Fox. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. 22.

⁴⁶² Porov. napr. vyjadrenia kolegov Berlina na Oxfordskej univerzite WECHSLER, J.: *Isaiah Berlin: Philosopher of Freedom* [dokumentárny film]. Produced, directed, written and filmed by Judith Wechsler. [vid. 2018-12-23] 2018. Dostupné na: <https://www.moma.org/research-and-learning/circulating-film/>

O Berlinových esejách teda môžeme povedať, že boli tiež písané v duchu rozmanitosti a v opozícii proti prezentovaniu jedného ideálu. Hoci sám Berlin podporoval liberalizmus, jeho diela nemajú jasný záver, ktorí vedie každého čitateľa k tomu, aby sám zvážil či sa prikloní k podpore liberalizmu, alebo nie. Ferrellova štúdia nás podporila v myšlienke považovať za najväčší prínos našej práce Berlinov dôraz na morálnu úlohu intelektuála. Výzva, ktorú so sebou táto úloha nesie sa stáva stále aktuálnejšou aj v našej súčasnosti. Môžeme v nej vidieť obranu významu humanitných vied, ktoré sú dnes často považované za nepotrebné. No bez humanitných vied, nebudeme schopní študovať a porozumieť ľuďom a svetu okolo nás. Morálna úloha intelektuála, ktorú Berlin hlásal spočívala v zodpovednosti, kritickom úsudku a ochrane slobody a ľudského života.

Zoznam použitej literatúry

a.) Primárna literatúra

BERLIN, I. 2001. *Against the Current*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2001. 419 s. ISBN 0-691-09026-9.

BERLIN, I. 1999. *Concepts and Categories*. Princeton: Princeton University Press, 1999. 209 s. ISBN 0-691-00234-7.

BERLIN, I. 1990. *The Crooked Timber of Humanity*. London: J. Murray, 1990. 276 s. ISBN 0-71954789-X.

BERLIN, I. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR, 1999. 336 s. ISBN 80-7260-004-4.

BERLIN, I. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1969. 213 p. ISBN 0-19-281034-0.

BERLIN, I. 2002. *Freedom and Its Betrayal : Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. 182 s. ISBN 0-691-09099-8.

BERLIN, I. 1978. *Karl Marx: His Life and Environment*. 4. vyd. Oxford, New York: Oxford University Press, 1978. 228 p. ISBN 0-19-289087-5

BERLIN, I. 2013. *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 391 p. ISBN 978-0-19-924989-3.

BERLIN, I. 2018. *Personal Impressions*. 3. vyd. London: Pimlico, 2018. 483 s. ISBN 978-1-845-95249-5.

BERLIN, I. 2008. *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. 292 s. ISBN 978-0-691-12695-1.

BERLIN, I. 1978. *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. 312 s. ISBN 0-7012-0438-9.

BERLIN, I. 2000. *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamann, Herder*. Princeton: Princeton University Press, 2000. 382 s. ISBN 0-691-05727-3.

BERLIN, I. 2000. *The Power of Ideas*. Princeton: Princeton University Press, 2000. 240 s. ISBN 0-691-05018-X.

BERLIN, I. 2000. *The Roots of Romanticism*. London: Pimlico, 2000. 192 s. ISBN 9780712665445.

BERLIN, I. 1997. *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997. 278 s. ISBN 0-374-52569-2.

Kapitola/príspevok zo zborníka, monografie a časopisu:

BERLIN, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: GÁL, E. – NOVOSAD, F. (eds.): *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava: Archa, 1993. ISBN 80-7115-047-9. s. 19-73.

BERLIN, I. 1997. Dva pojmy svobody In: KIS, J. (ed.): *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-60-7. s. 47-100.

Internetové zdroje:

Články v elektronických časopisoch a iné príspevky

BERLIN, I. 2004. The Refutation of Phenomenalism. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [cit. 2019-03-03]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/nachlass/refutphenom.pdf>

BERLIN, I. – WILLIAMS, B. 1994. Reply to George Crowder, 'Pluralism and Liberalism'. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online].

2012. [stiah. 2019-01-08]. Dostupné na internete: http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/singles/ReplytoCrowder.pdf

BERLIN, I. 1992. Reply to Ronald H. McKinney. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2012. [cit. 2019-03-14]. Dostupné na internete: http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/singles/ReplytoMcKinney.pdf

BERLIN, I. – IGNATIEFF, M. 2017. Transcripts of Interviews Conducted by Michael Ignatieff for His Biography of Berlin. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2019. [stiah. 2019-20-02]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/interviews/ignatieff/biographical-interviews/transcripts.pdf>

The Isaiah Berlin Virtual Library. [online]. HARDY, H. (webmaster): 2000. [vid'. 2018-01-11]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/index.html>

b.) Sekundárna literatúra

AYER, A. J. 1947. *Language, Truth and Logic*. 2. vyd. London: V. Gollancz, 1947. 160 s.

BEANEY, M. (ed.). 2013. *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 1161 s. ISBN 978-0-19-923884-2.

BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T. 2000. *Úvod do politické vedy*. Praha: ISE, 2000. 372 s. ISBN 80-86130-09-06.

CAKIRPALOGLU, P. 2012. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing, 2012. 288 s. ISBN 978-80-247-4033-1.

CROWDER, G. 2004. *Isaiah Berlin: Liberty and Pluralism*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2004. 256 s. ISBN 978-0745624778

GERCEN, A. I. 1953. *S druhého břehu*. Praha: Státní nakladatelství, 1953. 384 s.

GLASOVÁ, K. 2008. *Filozofia v praxi sociálneho pracovníka*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n. o. 2008. 116 s. ISBN 978-80-89271-44-3.

GRAY, J. 2004. *Dvě tváře liberalismu*. Praha: Mladá fronta, 2004. 216 s. ISBN 80-204-0992-0.

GRAY, J. 2013. *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2013. 232 s. ISBN 978-0-691-15742-9.

HARDY, H. 2018. *In Search of Isaiah Berlin. A Literary Adventure*. London, New York: I. B. Tauris, 2018. 301 s. ISBN 978-1-78831-244-8.

HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.

HEYWOOD, A. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria publishing, 1994. 295 s. ISBN 80-85865-10-6.

IGNATIEFF, M. 2000. *Isaiah Berlin. A Life*. 2. vyd. London: Vintage, 2000. 356 s. ISBN 978-0-099-57731-7.

KOLÁŘ, P. –SVOBODA, V. 1997. *Logika a etika. Úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia, 1997. 280 s. ISBN 80-7007-100-1.

MOORE, G. E. 1999. *Etika*. Prešov: L.I.M., 1999. 121 s. ISBN 80-967778-6-6.

NAKONEČNÝ, M. 2009. *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 2009. 620 s. ISBN 978-80-200-1680-5.

PEREGRIN, J. 2005. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: FILOSOFIA, 2005. 319 s. ISBN 80-7007-207-5.

POPPER, K. R. 1994. *Bída historicismu*. Praha : ISE, 1994. 134 s. ISBN 80-85241-75-7.

ŘÍCHOVÁ, B. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.

ŘÍCHOVÁ, B. 2002. *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál, 2002. 208 s. ISBN 80-7178-628-4.

SLIVKA, D. 2013. *Hermeneutika - univerzálna*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013. 146 s. ISBN 978-80-555-0925-9.

SMÉKAL, V. 2002. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Brno: Barrister & Principal, 2002. 517 s. ISBN 80-85947-80-3.

WEISCHEDEL, W. 1999. *Skeptická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1999. 165 s. ISBN 80-86005-84-4.

Kapitola/príspevok zo zborníka, monografie a časopisu:

BEANEY, M. 2013. What Is Analytic Philosophy? In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-923884-2. s. 3-30.

- CABADA, L. 2002. Politická věda jako samostatná společenskovední disciplína. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN 80-86432-41-6. s. 21-40.
- CROWDER, G. 2013. In Defence of Berlin. A Reply to James Tully. In: BAUM, B.-NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-65679-5. s. 52-69.
- CROWDER, G. 2018. Pluralism, Relativism, and Liberalism. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 229-249.
- DONNELLEY, S. 2000. Nature, Freedom, and Responsibility: Ernst Mayr and Isaiah Berlin. In: *Social Research*. ISSN 0037-783X, 2000, vol. 67, no. 4, p. 1117-1135.
- GUSTAVSSON, G. 2018. Berlin's Romantics and Their Ambiguous Legacy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 149-166.
- HANLEY, R. P. 2018. Berlin on the Nature and Purpose of the History of Ideas. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 81-96.
- HARDY, H. 2002. Editor's Preface. In: BERLIN, I. *Freedom and Its Betrayal : Six Enemies of Human Liberty*. Princeton: Princeton University Press, 2002. ISBN 0-691-09099-8 s. ix-xvi.
- HARDY, H. 2008. Editor's Preface. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. ISBN 978-0-691-12695-1. s. ix-xx.
- HARDY, H. 2013. The Editor's Tale. In: BERLIN, I. 2013. *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-924989-3. s. ix-xxxiv.

- HARRIS, I. 2013. Berlin and his Critics. In: *Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-924989-3. s. 349-366.
- CHERNISS, J. L. 2008. Isaiah Berlin's Political Ideas. In: BERLIN, I.: *Political Ideas in the Romantic Age*. 2. vyd. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2008. ISBN 978-0-691-12695-1. s. xxi-lx.
- CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. 2018. Why Berlin? Why Now? In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 1-7.
- CHOI, N. 2018. Berlin, Analytic Philosophy, and the Revival of Political Philosophy. In: CHERNISS, J. L. – SMITH, S. B. (eds.): *The Cambridge Companion to Isaiah Berlin*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN 978-1-316-50305-8. s. 33-52.
- KELLY, A. M. 1978. Introduction: a Complex Vision by Aileen Kelly. In: BERLIN, I.: *Russian Thinkers*. London: The Hogarth Press, 1978. s. xiii-xxiv. ISBN 0-7012-0438-9.
- KOCIS, R. A. 1983. Toward a Coherent Theory of Human Moral Development: Beyond Sir Isaiah Berlin's Vision of Human Nature. In: *Political Studies*. ISSN: 00323217, 1983, vol. XXXI, p. 370-387.
- MYERS, E. 2013 Berlin and Democracy. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-65679-5. s. 129-142.
- PARUSNIKOVÁ, Z. 2011. Skeptik David Hume. In: LOUŽEK, M. (ed.): *David Hume. 300 let od narození*. Praha: CEP, 2011. ISBN 978-80-87460-04-7. s. 17-34.
- PEREGRIN, J. 1994. Richarda Rortyho cesta k postmodernismu. In: *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 1994, roč. XLII, č. 3, s. 381-402.
- REMIŠOVÁ, A. 2008. Metaetika. In: REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 2008. ISBN 978-80-8101-103-0. s. 575-594.

RILEY, J. 2013. Isaiah Berlin's "Minimum of Common Moral Ground". In: *Political Theory*. ISSN: 00905917, 2013, vol. 41, no. 1, p. 61-89.

SEDOVÁ, T. 2013. Karl Raimund Popper o otvorenej spoločnosti. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2013. ISBN 978-80-8101-679-0. s. 667-674.

SKOVAJSA, M. 2002. Politická filosofie. In: CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vedy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN 80-86432-41-6. s. 103-131.

TULLY, J. 2013. Two Concepts of Liberty in Context. In: BAUM, B.- NICHOLS, R. (eds.): *Isaiah Berlin and the Politics of Freedom. "Two Concepts of Liberty" 50 Years Later*. New York, Oxon: Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-65679-5. s. 23-51.

UEBEL, T. 2013. Early Logical Empiricism and Its Reception: the Case of the Vienna Circle. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-923884-2. s. 518-545.

WOLFF, J. 2013. Analytic Political Philosophy. In: BEANEY, M. (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-923884-2. s. 795-822.

ZOUHAR, M. 2016. Konceptuálna analýza v analytickej filozofii. In: *Filozofia*. ISSN 0046-385X, 2016, roč. 71, č. 5, s. 410-424.

Slovníky:

BOUDON, R. – BOURRICAUD, F. 2003. *A Critical Dictionary of Sociology*. [online]. London: Routledge, 2003. 452 p. [cit. 2019-01-28]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?hl=sk&id=idB_rIq0RZwC&q=historism#v=snippet&q=historism&f=false ISBN 978-1134978984.

Cambridge Dictionary. [online]. Cambridge University Press: 2019. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://dictionary.cambridge.org/>

HARAKSIMOVÁ, E. – MOKRÁ, R. – SMRČINOVÁ, D. 2005. *Anglicko- Slovenský/ Slovensko- Anglický slovník*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005. 896 s. ISBN 80-7181-543-8.

LEHMANN, W. P. 1986. *A Gothic Etymological Dictionary*. Netherlands: Leiden-E.J. Brill, 1986. 712 s. ISBN 90-04-08176-3.

OLŠOVSKÝ, J. 2011. *Slovník filozofických pojmů současnosti*. 3. vyd. Praha: Grada, 2011. 333 s. ISBN 978-80-247-3613-6.

Online Etymology Dictionary. [online]. Online Etymology Dictionary: 2001. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.etymonline.com/>

PALMER, L. R. 1988. *The Latin Language*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1988. 372 s. ISBN 0-8061-2136-X.

Internetové zdroje:

Elektronické dokumenty - monografie

AARSBERGEN-LIGTVOET, C. 2006. *Isaiah Berlin: A Value Pluralist and Humanist View of Human Nature and the Meaning of Life*. [online]. Amsterdam, New York: Rodopi, 2006. 202 s. [cit. 2019-02-20]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=b0DfxM3qVooC&pg=PA105&lpg=PA105&dq=Isaiah+Berlin+phenomenalism&source=bl&ots=EicHw3HtKU&sig=ACfU3U21VC6oNVnkXsnpoK7wFMW6-Y0sSw&hl=sk&sa=X&ved=2ahUKEwiP-rvhgMThAhVmxaYKHUqzCegQ6AEwBXoECACQAQ#v=onepage&q=Isaiah%20Berlin%20phenomenalism&f=false> ISBN 90-420-1929-8.

BRADLEY, F. H. 2012. *Ethical Studies*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 320 s. [cit. 2019-01-31]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=Fu_7-TvMsZEC&printsec=frontcover&dq=bradley+ethical+studies&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKewjjwYDO6rPhAhUbTBUIHa0jAhEQ6AEILzAB#v=onepage&q&f=false ISBN 978-1-108-04025-9.

BUTLER, J. 2006. *The Works of Bishop Butler*. [online]. Rochester: University of Rochester Press, 2006. 433 p. [cit. 2019-03-15]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=1-SjToGJ7G0C&pg=PA406&dq=bishop+butler&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi10uPN0dThAhUByKYKHY5XAeoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=bishop%20butler&f=false> ISBN 1-58046-210-3.

CLITEUR, P. 2010. *The Secular Outlook: In Defense of Moral and Political Secularism*. [online]. Oxford: John Wiley & Sons, 2010. 328 p. [cit. 2019-05-13]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=SeBa-9NUKmEC&pg=PA8&dq=voltaire+i+may+disagree+with+you&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwjW047Qvp_iAhX5wcQBHQoYAqUQ6AEINjAC#v=onepage&q=voltaire%20i%20may%20disagree%20with%20you&f=false

DÉMUTH, A. 2013. *Teórie percepcie*. [online]. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. 156 s. [cit. 2019-02-11]. Dostupné na internete: [http://filozofia.truni.sk/userdata/publications/demuth_teorie_percepcie%20\(publ\).pdf](http://filozofia.truni.sk/userdata/publications/demuth_teorie_percepcie%20(publ).pdf) ISBN 978-80-8082-579-9.

FICHTE, J. G. 1998. *Foundations of Transcendental Philosophy (Wissenschaftslehre) Nova Methodo (1796/99)*. [online]. Cornell: Cornell University Press, 1998. 494 s. [cit. 2019-02-14]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=Ode6O_b64IEC&printsec=frontcover&dq=Fichte&hl

[=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi19tCz9oziAhVNyaYKHfGSCJEQ6AEIPzAD#v=onepage&q=creation&f=false](#)

KANT, I. 1997. *Critique of Practical Reason*. [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 145s. [cit. 2019-02-13]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=E9S_ey6M3igC&pg=PR3&dq=kant+critique+of+practical+reason&hl=sk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false ISBN 0-521-59962-8.

LASLETT, P. (ed.). 1956. *Philosophy, Politics and Society*. [online]. Oxford: Blackwell, 1956. 184 p. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=3kWsAAAAIAAJ&dq=philosophy,+politics+and+society&hl=sk&source=gbs_navlinks_s

LASLETT, P. – RUNCIMAN, W. G. (eds.). 1962. *Philosophy, Politics and Society. (Second Series)*. [online]. Oxford: Blackwell, 1962. 229 p. [cit. 2019-04-06]. Dostupné na internete: <https://www.questia.com/read/4897001/philosophy-politics-and-society-a-collection>

LEVICKÁ, J. – SLANÁ, M. – PAVELEK, L. 2013. *Kvalitatívne výskumné metódy*. [online]. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. [cit. 2019-02-10]. Dostupné na internete: http://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/Kvalitat%C3%ADvne-v%C3%BDskumnmet%C3%B3dy_frameset%20-%20EPSTRUNI%20%28HTML%29/index.html ISBN 978-80-8082-654-3.

MOORE, G. E. 2004. *Principia Ethica*. [online]. Mineola, New York: Dover Publications, 2004. 256 p. [cit. 2018-02-20]. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=NoP8OpP7ceEC&printsec=frontcover&dq=george+edward+moore&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwiD5Nbv8HhAhU8UBUIHVd0BHoQ6AEILTAB#v=onepage&q&f=false>

ROUSSEAU, J. 2018. *On the Social Contract*. [online]. South Bend: The Augustine Press, 2018. 156 s. [vid'. 2019-01-08]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=16hhDwAAQBAJ&dq=social+contract&hl=sk&source=gbs_navlinks_s

Články v elektronických časopisoch a iné príspevky

BEISER, F. 2009. Historicism. In: ROSEN, M. – LEITER, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Continental Philosophy*. [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009. [cit. 2019-01-14]. Dostupné na internete: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199234097.001.0001/oxfordhb-9780199234097-e-6>

Central European University. *Michael Ignatieff*. [online]. Central European University: 2016. [cit. 2019-02-08]. Dostupné na internete: https://people.ceu.edu/michael_ignatieff

CROWDER, G. 2005. Value-Pluralist Multiculturalism: Between Economic Rationalism and Cultural Relativism. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2005. [stiah. 2019-03-20]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/texts/index.html>

DEANE, H. A. 2013. *Philosophy, Politics and Society*. Edited By Peter Laslett. (New York: The Macmillan Company. 1956. Pp. xv, 184. \$3.00.) 2. vyd. In: *American Political Science Review*. [online]. 2013, vol. 51, no. 4, p. 1103-1104. [cit. 2019-03-08]. Dostupné na internete: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/philosophy-politics-and-society-edited-by-peter-laslett-new-york-the-macmillan-company-1956-pp-xv-184-300/8E39E4289910E6798D61E896EF3B83F5>

DUNN, J. – WRIGLEY, T. 2005. Thomas Peter Ruffell Laslett 1915-2001. In: *The British Academy*. [online]. London: British Academy, 2005. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na internete: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/sites/default/files/130p109.pdf>

FERRELL, J. 2012. Isaiah Berlin as Essayist. In: *Political Theory*. [online]. ISSN 00905917, 2004, roč. 40, č. 5, s. 602-628. [stiah. 2018-03-20]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/41703088?seq=1/subjects>

HURKA, T. 2015. Moore's Moral Philosophy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-02-08]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/moore-moral/>

HENDL, J. 1998. Hermeneutika - metodologické poznámky. In: HOGENOVÁ, A. (ed.): *Hermeneutika sportu, sborník z celofakultního semináře*. [online]. Praha: Karlova Universita, 1998. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete: <http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/hermen.htm>

CHERNISS, J. – HARDY, H. 2016. Isaiah Berlin. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University, 2015. [cit. 2019-01-07]. Dostupné na internete: <https://plato.stanford.edu/entries/berlin/>

InfoLib: Portál pre knižničnú a informačnú teóriu a prax. [online]. InfoLib: 2006. [cit. 2019-02-09]. Dostupné na internete: <http://old.infolib.sk/index/podstranka.php?id=1432>

Isaiah Berlin. [online]. The Isaiah Berlin Association of Latvia, 2011. [vid'. 2018-01-12]. Dostupné na internete: <http://www.isaiahberlin.org/en>

KANT, I. 2009. Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim. In: RORTY, A. – SCHMIDT, J. (eds.): *Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim*.

[online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. [cit. 2018-01-14]. Dostupné na internete:

https://books.google.sk/books?id=r8oCH31IpkoC&pg=PR5&dq=Kant+idea&hl=sk&source=gbp_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=Kant%20idea&f=false ISBN 978-0-521-87463-2, p. 9-23.

KATEDRA FILOZOFIE UMB. 2018. Rôzne podoby chápania negatívnej slobody v súčasnej (liberálnej) politickej filozofii. In: *Filozofická fakulta Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*. [online]. 2018. [vid'. 2018-11-20]. Dostupné na internete: <https://www.ff.umb.sk/katedry/katedra-filozofie/veda-a-vyskum/vyskumne-projekty-a-granty/rozne-podoby-chapania-negativnej-slobody-v-sucasnej-liberalnej-politickej-filozofii.html>

KOVÁČ, M. A. 1993. Biografia a sociografia. In: *Biografické štúdie 1 – 20*. [online]. Martin: Matica slovenská, Biografický ústav, 1993. 156 s. [vid'. 2019-02-10]. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/20/bs_20_13_1_9.pdf ISSN 1338-0354, s. 13-19.

KUBÁNI, V. 2010. Predmet, metódy a prístupy k psychologickým javom. In: KUBÁNI, V.: *Všeobecná psychológia*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 2010. [cit. 2019-03-29]. s. 9 - 17 Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/kubani5/subor/1.pdf> ISBN 978-80-555-0172-7

MACHALOVÁ, M. 2016. Biodromálna koncepcia vývinu človeka. In: *Prohuman*. [online]. ISSN 1338-1415. 2016. [vid'. 2019-02-09]. Dostupné na internete: <https://www.prohuman.sk/psychologia/biodromalna-koncepcia-vyvinu-cloveka>

MANDZELA, M. 2004. Fakty, hodnoty a etiky. In: *Filozofia*. [online]. ISSN 2585-7061, 2004, roč. 59, č. 9, s. 654-664. [cit. 2019-02-23]. Dostupné na internete: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2004/9/654-664.pdf>

MIKULÁŠ, R. 2013. Hermeneutika. In: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. [online]. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 2013. [cit. 2018-01-08]. Dostupné na internete: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/paradigmy/35/hermeneutika>

PAULÍČEK, I. 2016. Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina. In: *Studia Philosophica*. [online]. ISSN 2336-453X, 2016, roč. 63, č. 1., s. 85-94. [cit. 2019-01-04]. Dostupné na internete: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/135174/1_StudiaPhilosophica_63-2016-1_7.pdf?sequence=1

PITKIN, H. F. 1988. Are Freedom and Liberty Twins? In: *Political Theory*. [online]. 1988. vol. 16, no. 4, p. 523-552. [stiah. 2019-01-31]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/191431>

Professor George Crowder. Publications. In: *flinders.edu.au*: 2019. [vid'. 2019-04-05]. Dostupné na internete: <https://www.flinders.edu.au/people/george.crowder>

PUŠKELOVÁ, R. 2018. K agonistickému liberalizmu a významu hodnotového pluralizmu Isaiaha Berlina. In: *Doctorandorum dies 2018*. [online]. Trnava, Kraków: FF TU v Trnave s Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2018. s. 24 – 30. [stiahnuté 2018-7-7] Dostupné na: <http://ff.truni.sk/zborniky-casopisy/doctorandorum-dies-2018>

RAPHAEL, CH. 1965. A Killing in Hats. In: HARDY, H. (webmaster): *The Isaiah Berlin Virtual Library*. [online]. 2019. [vid'. 2019-01-03]. Dostupné na internete: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/onib/fiction.html>

RINGEN, S. 2005. Volnost, svoboda a skutočná svoboda. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. [online]. ISSN 2336-128X, 2005, vol. 41, no. 5, s. 903-918. [cit.

2018-12-26]. Dostupné na internete:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ab57e33b511ff3098c8154a92e77ba38144e29a7_570_509esej12.pdf

The Listener. [online]. ISSN 0024-4392 London: BBC Magazines. 1978.
<https://www.gale.com/intl/c/the-listener-historical-archive>

Audiovizuálne zdroje:

C-SPAN. *Isaiah Berlin: A Life*. [videozáznam online]. LAMB, B – IGNATIEFF, M. Washington D.C.: C-SPAN, 1998. [cit. 2019-01-08]. Dostupné na internete:
<https://www.c-span.org/video/?117773-1/isaiah-berlin-life>

WECHSLER, J.: *Isaiah Berlin: Philosopher of Freedom* [dokumentárny film]. Produced, directed, written and filmed by Judith Wechsler. [cit. 2018-12-23] 2018. Dostupné na:
<https://www.moma.org/research-and-learning/circulating-film/>